

MITUVOS UPYNO TARMĖS FONETIKA¹

E. GRINAVECKIENĖ

Transkripcija

Tarminiai pavyzdžiai darbe ištiesai yra rašomi įprastais literatūrinės kalbos (toliau lk) rašmenimis, tik juos stengiamasi užrašyti taip, kaip yra girdimi. Taip daroma todėl, kad tiriamoji tarmė nėra labai nutolusi nuo lk nei savo atskirų garsų kiekybe, nei kokybe. Kartais, iškilus būtinam reikalui tiksliau pavaizduoti vieną ar kitą tarmės garso tarimo atvejį, yra vartojami „Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programos“² transkripcijos ženklai.

I. Bendrieji ženklai

1. Ilgumas. a) Kirčiuotų balsių ilgumą visada rodo tvirtapradės ir tvirtagalės priegaidės ženklas, pvz.: *lāšas, lēke* ~ *lėkė, mōlis, nŷkst* ~ *nŷksta, pēri* ~ *pērinti, sūris*.

b) Nekirčiuoti ilgieji balsiai žymimi taip pat, kaip ir lk, pvz.: *dildij̄, grēziū, k̄asniūks* ~ *k̄asniukas, p̄edaĩ, plyš̄ys, sūnis, šok̄ims* ~ *šokimas, v̄arnų*.

c) Nekirčiuotos veiksmazodžių ir iš jų padarytų daiktavardžių priesagos *-av-* ilgojo *a* ilgumas nežymimas. Jį parodo šalutinio kirčio tvirtapradė priegaidė, pvz.: *šūkava* ~ *šūkavo*. Apie tokį balsio *a* ilgumą kalbama § 20.

d) Kirčiuotų dvigarsių ilgasis sandas žymimas tvirtapradės ar tvirtagalės priegaidės ženklu ant pirmojo sando, pvz.: *sāule lēidžes* ~ *saulė lėidžiasi, šēms* ~ *šėmas, žvŷrduobe* ~ *žvŷrduobė*, tik tvirtapradžių dvigarsių *i, o, u + l, m, n, r* pirmasis sandas yra visada trumpas, pvz.: *pūlt* ~ *pūlti, pilt* ~ *pilti, raudōnc*³ ~ *raudōnas*.

e) Kirčiuotų dvigarsių sandų pusilgumis taip pat nežymimas. Jį rodo tvirtagalės ir vidurinės priegaidės ženklas, dedamas ant antrojo sando. Kirčiuotų tvirtagale priegaidė dvigarsių abu sandai yra pusilgiai, pvz.: *kō teĩb graūdžei veĩket* ~ *kō teĩp* (= taip) *graūdžiai veĩkiate*; kirčiuotų vidurine priegaidė dvigarsių pirmasis sandas pusilgis, ant-rasis – visada trumpas, pvz.: *geram̄*⁴ ~ *geramė, medum̄* ~ *medumi*.

¹ Mituvos upyno tarmės (toliau Mut) fonetika yra I-oji „Mituvos upyno tarmės“ darbo dalis. Visas darbas yra Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyne (žr. E. Grinaveckienė. Mituvos upyno tarmė, rankraštis, Vilnius, 1955).

² Žr. Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa, II leid., Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Vilnius, 1956.

³ Dvigarsiuose ir svetimos kilmės žodžiuose balsis *o* yra silpnai labializuotas ir tariamas su nežymiu *a* atspalviu. Plačiau toks *o* nagrinėjamas § 13. Dėl *s* išvirtimo į *c* po *n* žr. § 98.

⁴ Balsis *e*, eidamas prieš kietą priebalsį, tarmėje yra visada paplatėjęs ir tariamas kaip lk *ia*. Apie tokį platų *e* kalbama § 83.

2. Minkštumas. Priebalsių minkštumas prieš priešakinės eilės balsius paprastai nežymimas, pvz.: *sėse, sesūle, sėse jaunėje, delkō actōjei no motinēles* ~ sėse sesūle, sėse jaunėje, dėl ko atstojai nuo motinėlės, tačiau „Konsonantizmo“ skyriuje „Priebalsių minkštumas“ jis žymimas lankeliu ant priebalsio. Prieš supriešakintus užpakalinės eilės balsius priebalsių minkštumą žymi minkštinamasis ženklelis *i*, kaip ir lk, pvz.: *nunėšiu didžiū dovanėliū*.

3. Aspiruotumas. Apskritai, priebalsių aspiruotumas darbe nežymimas, jei neskaitytume vieno „Konsonantizmo“ skyriaus „Priebalsių aspiruotumas“. Ten jis žymimas atvirkščio kablelio ženklu iš dešinės priebalsio pusės viršuje.

4. Balsių priešakėjimas. Dėsningas balsių priešakėjimas dėl *j* įtakos darbe niekur nežymimas, pvz.: *apjūdīt* ~ apjūdinti, *jōje* ~ jōjo, *žiōplas*.

5. Pusbalsiai. Naujai susidariusių dvigarsių ir trigarsių tarpinis tarp *u* ir *v* garsas rašomas *v*, o tarpinis tarp *i* ir *j* – *j*, nes šie garsai, stovėdami žodžio gale, savo tarimu yra panašesni į priebalsius, pvz.: *danguj⁵* ~ dangujė, *meduj⁵* ~ medujė, *šautuvs* ~ šautuvas, *tėvs* ~ tėvas.

6. Skyryba. Darbe ištaisai yra vartojami įprasti lk skyrybos ženklai: taškas, kablelis, dvitaškis ir pan., pvz.: *ta⁵ nāmz būva gražūs, o daba⁵ tik triōbvieta⁵ lika* ~ tai nāmas būvo gražūs, o daba⁵ tik triōbvieta⁵ liko; *kām j⁵ gal pasiskūst⁵: niēkam o niēkam*.

7. Kiti ženklai. a) Gulsčio klausuko pavidalo ženklas, esantis dviejų žodžių ar sakinių tarpe, yra tarminės formos transponavimo į lk ženklas – tildė. Tildė darbe dedama tik ten, kur dėl garsų pakitimo tarmės žodis ar forma yra atitolusi nuo lk formos (žodžio), pvz.: *kier* ~ kietas, *lēc* ~ lėdas, bet: *pėda, šaltā*.

b) Jei koks tarmės žodis lk nevertojamas arba savo reikšme jis skiriasi nuo atitinkamo lk žodžio, tai jo reikšmė dar aiškinama skliaustuose, pvz.: *bilkštis* (bildesys triukšmas), *drūt* ~ drūtas (stiprus).

II. Kirtis

a) Pagrindinio ir šalutinio (retais atvejais) kirčio vieta darbe žymima priegaidės ženklais, pvz.: *dūona, kiti, mylėdāva* ~ mylėdavo, *vilkaī*.

b) Sakinio kirtį turintis žodis rašomas riebiu šriftu, pvz.: **suvālgiau**, *niēka tū nepalikaū*.

III. Priegaidė

1. Kirčiuotų skiemenų priegaidė. a) Trumpinė priegaidė žymima graviu (˘), pvz.: *gird* ~ giriā, *rankā, visi*.

b) Tvirtapradė priegaidė žymima akūtu (˙), pvz.: *brōlis, lōva, sāule* ~ saulė.

c) Tvirtagalė priegaidė žymima cirkumfleksu (˜), pvz.: *kraūjas, luobaī, raugaī*.

d) Vidurinė priegaidė žymima stačio *s* pavidalo ženklu, pvz.: *puī⁵, valkaī* (dgs. šauksm.), *visom⁵* ~ visomis.

2. Nekirčiuotų skiemenų priegaidė. Visame darbe nekirčiuotų skiemenų priegaidės nežymimos. Skyriuje „Nekirčiuotų skiemenų priegaidė“ jos žymimos atitinkamos priegaidės ženklu, pvz.: *grēbējē* ~ grėbėjà, *bōptūrgis* ~ bōbturgis.

3. Šalutinio kirčio priegaidė. Darbe ištaisai šalutinio kirčio priegaidė niekur nežymima. Skyriuje „Šalutinio kirčio priegaidė“ ji žymima kaip ir nekirčiuotų skiemenų priegaidė, pvz.: *šūkāva* ~ šūkavo.

Įvadas

I. Tarmės plotas, vardas, gyventojai, šaltiniai, svarbiausios tarmės ypatybės

§ 1. Mut yra prie šiaurinio Nemuno kranto. Ji užima plotą tarp Smaliniūku, Vādžgirio, Šimkaičių, Stakių ir Skifsnemunės (žiūrėk žemėlapi 1 pav., toliau žml.). Didžiausias šio ploto kultūros ir administracijos centras yra Jūr-

⁵ Nosinis *n*, eidamas prieš gomurinius *k*, *g*, visada yra liežuvio užpakalinis.

barkas. Pagal senąjį administracinį suskirstymą tarmės plotas priklausė Raseinių apskrīčiai ir sudarė Jurbarko valsčių, pagal dabartinį — tiriamoji tarmė užima pietinį Raseinių rajono pakraštį ir didesnę Jurbarko rajono dalį, be vakarinio kampo ties Smalininkais ir pietryčių kampo ties Paulių-Barzdžių kaimu. Iš vakarų, šiaurės ir rytų pusės tarmės plotą supa miškai, kurie ir sudaro aiškias ribas. Pietinė tarmės riba eina Nemunu.

§ 2. Pagal nekirčiuotų senųjų ilgųjų galūnės *-a, -as, -e, -es* (lk *-o, -os, -ė, -ės*) sutrumpėjimą (*sāka* ~ sāko, *šākas* ~ šākos, *sāke* ~ sākė, *šākes* ~ šākės) tarmė priskiriama šiaurės vakarų aukštaičiams. Sąlyginio kirčio atitraukimo riba (ruožu: Juodaičiai — Júodkėnai — Paišlynys) skiria ją nuo kitų šiaurės vakarų aukštaičių. Tiriamoji tarmė išlaiko lk kirčio vietą. Kieto *l* išlaikymas prieš užpakalinės eilės balsius skiria tiriamąją tarmę nuo buvusio Klaipėdos krašto šiaurės vakarų aukštaičių (už Smalininkų į vakarus dėl vokiečių kalbos įtakos sakoma *pliauks* ~ plaukas, *supliota* ~ suplota).

Tarmė yra tarp žemaičių dūnininkų ir aukštaičių veliuniškių. Šiaurės vakarinėje tarmės ploto dalyje (žemaičių dūnininkų pasienis: Vertimų, Valūckų, Dargaitėlių, Pavidaujo km.) yra daugiau su žemaičiais dūnininkais bendrų tarminių ypatybių. Jau čia pastebimas sporadiškas lk *é > ie*: *miesà* ~ mėsa, *tėvs* ~ tėvas; *o > uo*: *múotina* ~ mótina, *níor* ~ nória (nori); *ie > y*: *vyšnė* ~ viešnià, *žvỹg* ~ žviėgia; *uo > ū*: *akūc* ~ akúotas. Bendraties galūnės *-t* ištisai (ir jaunimo tarpe) čia dažniausiai minkštas (žemaičių dūnininkų bendraties galūnė *-ti*), pvz.: *jót*, *kráuīt*, *šókīt*. Rytinėje tarmės ploto dalyje (aukštaičių veliuniškių pasienis: Pāalsio, Pāantvardžio km.) yra daugiau su veliuniškiais bendrų ypatybių: tariamas kietas ir aspiruotas bendraties *-t*: *mūštē*, *sūktē*; nekirčiuotas galūninis baltų *ē > é > i*: *maīši* ~ maišė, *šāki* ~ šākė; *ā > o > u*: *dāru* ~ dāro, *lāšu* ~ lāšo; sporadiškai žodžio pradžios *e* verčiamas į *a*: *āgli* ~ ēglė, *ainū* ~ einū, *aigulỹs* ~ eigulỹs. Šiaurinėje tarmės ploto dalyje prie šiaurės vakarų aukštaičių, sąlygiškai atitraukiančių kirtį, ribos (Kniečių, Vólungiskės, Degimų km.) pastebimas sporadiškas kirčio atitraukimas iš trumpos galūnės į ilgą priešpaskutinį skiemenį, pvz.: *eīnu* ~ einū, *žeñgiu* ~ žengiu.

Iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad tiriamoji tarmė, pati užimdama nedidelę šiaurės vakarų aukštaičių tarmės ploto dalį ir būdama dviejų, palyginti, stambių tarmių tarpe, yra pereinamoji tarmė.

§ 3. Tiriamoji tarmė, remiantis grynai geografine padėtimi, pavadinta „Mituvos upyno tarme“. Per tarmės plotą teka Mituvos upė beveik su visu savo upynu (žr. žml.), kuris dažniausiai ima pradžią iš miškų, sudarančių didesnę tarmės ribų dalį (plg. § 1). Dėl to Mituvos upyno tarmės vardas šiam plotui geriausiai tinka.

§ 4. Kalbos atžvilgiu tarmė, galima sakyti, yra vienalytė (turint galvoje anksčiau minėtas tarmės ploto pakraščius skirtybes). Socialiniu atžvilgiu didžiąją tarmės gyventojų dalį sudaro kolūkiečiai. Be kolūkiečių, yra nemaža darbininkų ir inteligentų. Inteligentų kalboje pastebima žymi lk ir kitų tarmių įtaka. Be periodinės spaudos ir radijo, jie yra vienas iš svarbiausių šaltinių lk įtakai tarmėje atsirasti.

§ 5. Medžiaga tarmės aprašui rinkta iš gyvosios žmonių kalbos 1948 — 1955 m. Nemaža jos dalis surinkta iš šio darbo autorės namiškių ir kaimynų,

gyvenančių prie pat Jurbarko, Klišių km. Žymi medžiagos dalis užrašyta iš tarmės ploto viduryje esančių vietų: Kalnėnų, Smukūčių, Vajotų, Lukšių, Gedžių, Girdžių, Dainių, Kuturių, Rötulių, Geišių, Jokūbáičių, Pažerų km. (žr. žml.). Kita medžiagos dalis užrašyta iš tarmės paribuose ir už jos ribų esančių kaimų: Palėkių, Žirniškių, Meškiniūnų, Mantvilių, Globių, Žindáičių, Bandžinų, Balnių, Jėrubiškių, Kavolių, Pávidaujo, Páskynų, Vádžgirie, Žvirb-laukio, Bebirvų, Pátolupio, Pagriáužio, Griáužų, Rėvų, Aūžgirie, Rupėikių, Degimų, Jóvališkės, Kazókų, Pámituvio, Pauliū, Páantvardžio, Naūkaimio, Skirsnemuniškių, Jakáičių (žr. žml.).

Iš viso medžiagos surinkta apie 8 tūkstančius lapelių su sakiniais ir frazeologija. Apklausinėta apie 400 tarmės atstovų — senesnio ir jaunesnio amžiaus žmonių ir apie 50 žmonių, gyvenančių tiriamosios tarmės kaimynystėje. Apklausinėjant tarmės atstovus, žiūrėta, kad apklausiamasis būtų vietos žmogus ir gerai mokėtų tarmę.

II. Tarmės ribos

§ 6. Vakarų riba. Ši riba neilga. Ji skiria Mut nuo buvusio Klaipėdos krašto šiaurės vakarų aukštaičių. Riba iš esmės sutampa su buvusia Klaipėdos krašto siena ties Smalininkais — ją sudaro Pášvenčio, Jurbarkinės ir Mantvilių miškai iki Laūkesų pelkių ir Eičių. Mut plotui tenka prie ribos esantieji Pášvenčio, Žirniškių, Pleñtrakių ir Mantvilių km.

Už šios ribos gyvena tie patys šiaurės vakarų aukštaičiai, kaip Mut, tik jie dėl vokiečių kalbos įtakos visais atvejais minkštai taria garsą *l*, pvz.: *gliuosnỹs* ~ gluosnỹs, *žyliūtės* (zylutės), *pliuokštas* (pluoštas), *liūbas* ~ lūbos. Čia taip pat pastebima ir žemaičių dūnininkų įtaka: nedėsningas *o* > *uo*: *pakuojes* ~ pakójos, *riūpe* ~ rópė; *ie* > *y*: *prýbutis* ~ príbutis, *ruopuťyne* ~ roputiēnė (bulvienė); gausu germanizmų, pvz.: *nėgelis* (vinis), *šmánta* (grietinė), *rindà* (ėdzia), *stałc* ~ stałdas (tvartas) ir kt.

§ 7. Šiaurės vakarų riba. Ši riba prasideda nuo Laukesų pelkių ties Mantvilių km. Mantvilinės girios rytiniu pakraščiu ji eina į šiaurę iki Mituvos ties Bandžinų ir Vertimų km. Nuo čia ji pasuka į šiaurės rytus ir eina pro Žindáičius, Balandinės (giria) ir Drebulynės (giria) pietiniu pakraščiu, Pavidaujinėmis ir Šimkaitinėmis giriomis iki Vádžgirie ir Kniečių.

Į šiaurės vakarus už šios ribos gyvena žemaičiai dūnininkai, tam tikrais atvejais lk *ie* > *y*: *pýnc* ~ pėnas, *svýsc* ~ sviestas; *uo* > *ū*: *pūc* ~ púodas, *siūls* ~ siúolas (suolas); *ė* > *ie*: *gieda* ~ gėda, *lielė* ~ lėlė, *žiūrėk* ~ žiūrėk; *o* > *uo*: *múotyna* ~ mótyna, *túoke búoba* ~ tókia bóba, *vynuodas kalbuōs* ~ vienódos kalbōs.

Žemaitiškai kalbančius Mut atstovai vadina *laiviais*, o žemaitiškai kalbėti vadina *laiviuoti*.

§ 8. Šiaurės rytų riba. Prsidėjusi prie Vádžgirie, ši riba eina į rytus pro Kniečius, Mėdininkus ir ties Griáužais atsiremia į didžiulę girią — Birbiliškę.

Ši riba skiria Mut nuo šiaurės vakarų aukštaičių, sąlygiškai atitraukiančių kirtį. Ji svyruoja 6—7—10 km tarpe, nes kirčio ir priegaidės ypatybės,

paprastai, griežtų ribų neturi⁶. Už šios ribos į šiaurę kirtis yra atitraukiamas iš trumpos galūnės į ilgą priešpaskutinį skiemenį, pvz.: *netuōli* ~ netoli, *žmuōna* ~ žmona, *miēsa* ~ mėsa, *kruōpas* ~ kruopas. Be to, prie šios ribos aiškiai jaučiamas žemaičių dūnininkų ir veliuoniškių tarmių maišymasis: kaip žemaičių dūnininkų, kartais lk *é* > *ie*: *niēra* ~ nēra, *sujfedi* ~ suėdė; *o* > *uo*: *kūojės* ~ kójos, *stuovemūoje* ~ stoviamója (grįčia, gyvenamoji); kaip ir veliuoniškių tarmėje, kartais nekirčiuotas lk *ie* > *e*, *uo* > *u*: *megót* ~ miegóti, *rešutai* ~ riešutai, *tujau* ~ tuojaũ, *žedusė* ~ žieduosė; lk *e* žodžio pradžioje išvirtęs į *a*: *aik* ~ eik, *nuaĩni* ~ nueini; kirčiuotas *e* visais atvejais tariamas kaip lk *ia*, fonetinėje transkripcijoje žymimas kaip raidžių *a* ir *e* ligatūra *æ*, pvz.: *sænis* ~ sēnis, *vaikæli* ~ vaikēli, *žæme* ~ žēmė; būsimąjo laiko daugiskaitos pirmojo ir antrojo asmens veiksmažodžiai turi *-sme*, *-ste* galūnę: *būsme* ~ būsime, *būste* ~ būsite.

Kalbančius su sąlyginio kirčio atitraukimu Mut atstovai vadina *laukinaičiai*, o jų tarme kalbėti vadina *laukinaičiuoti*.

§ 9. Rytinė riba. 1933 m. sudaryto tarminio žemėlapi⁷ aukštaičių veliuoniškių ir šiaurės vakarų aukštaičių riba ties Skirsnemune nesutampa su dabartine Mut ir veliuoniškių riba. Iš tikrųjų dabar veliuoniškiams dar priklauso: Skirsnemunė, Paulių-Barzdžių kaimas, Stakiai ir kampas šiuo ruožu: Stakiai — Griaužų km. — Ariogala. Taigi Mut ir veliuoniškių riba, prasidėjusi Birbiliškės šiaurės vakarų pakraštyje ties Griaužais, eina vakariniu Birbiliškės pakraščiu į pietvakarius nuo Rievų, Rupėikių, Kazokų ir Jėvališkės km., toliau Alsos upe ir Paslauskinės girios šiauriniu pakraščiu iki Paulių-Barzdžių km. ir Rudzinskiinės girios šiaurės vakarų pusės. Nuo čia ji pasuka tiesiai į pietus. Čia ją sudaro Diferenciijos ir Jasinskiinės miškai. Ties Skirsnemune ji atsiremia į Nemuną.

Ši izofona taip pat svyruoja keleto kilometrų plote, nes tų pačių žmonių kalboje prasikiša ir Mut, ir veliuoniškiams charakteringos ypatybės.

Už šios ribos į rytus yra veliuoniškių tarmė, pasižyminti šiomis svarbiausiomis ypatybėmis:

a) nekirčiuotas galūninis lk *-ė* atliepia *-i*; *o* — *u*, pvz.: *kārvi* ~ kārė, *kiaūli* ~ kiaūlė, *mūši* ~ mūšė, *nėši* ~ nėšė, *nāmu* ~ nāmo, *sāku* ~ sāko, *vaiku* ~ vaiko;

b) nekirčiuotas galūnės *-ės*, *-os* išlieka sveikas, kaip lk⁸, pvz.: *kātės*, *pėlės*, *rañkos*, *vāgos*;

c) *e* žodžio pradžioje visada verčiamas į *a*, pvz.: *ainū*, *aigulys*, *arškėtis*;

d) kirčiuotą *e* visais atvejais ištaria su *a* atspalviu, kaip lk *ia*, pvz.: *mergæli* ~ mergėlė, *vaikæli* ~ vaikēli.

e) bendraties galūnės *-t* ištisai tariama kietai, aspiruotai, pvz.: *aīt* ~ eīti, *jót*, *šókt*;

⁶ Plg. P. Jonikas, Pagramančio tarmė (toliau PT), § 5, Kaunas, 1939.

⁷ Žr. A. Salys, Archivum Philologicum (toliau APh), 4, Kaunas (1933) ir žemėlapi.

⁸ Šiuos garsus žodžio gale į *-is*, *-us* verčia tik tie veliuoniškiai, kurie gyvena į rytus už linijos Veliuona — Ariogala.

f) būsimąo laiko veiksmazodžiai daugiskaitos pirmajame asmenyje turi -sme, antrajame -ste galūnę, pvz.: *nėšme* ~ *nėšime*, *skalpsme* ~ *skalbsime*, *skalpsste* ~ *skalbsite*;

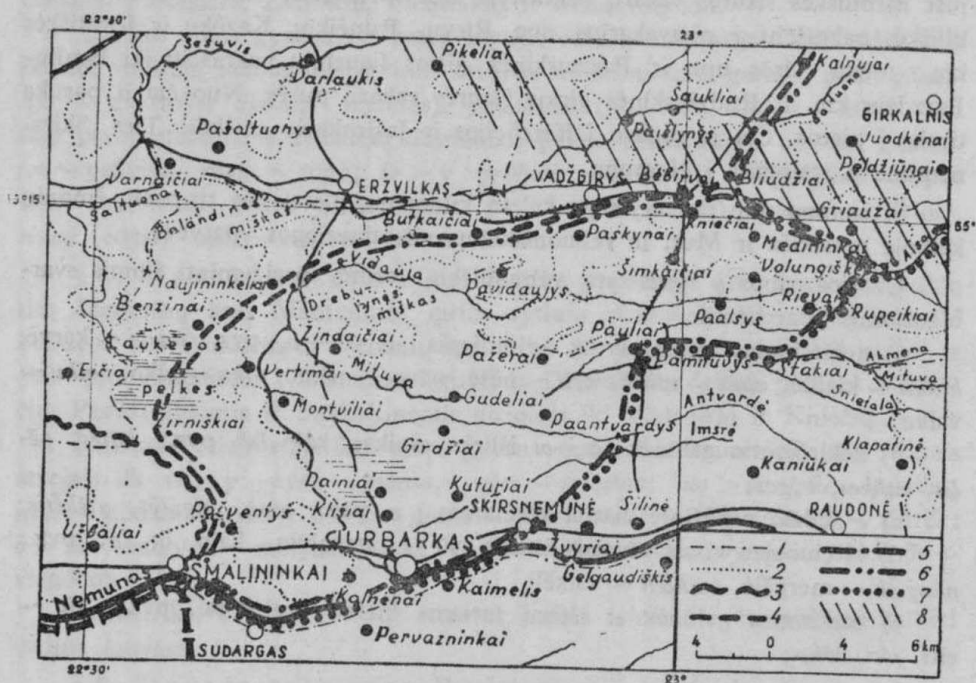
g) antrinių dvigarsių *y*, *ū* + *l*, *m*, *n*, *r* pirmasis sandas visada tariamas trumpai, pvz.: *báltims* (baltymas), *súrmaišis* (súrmaišis).

§ 10. Pietinė riba. Ši riba, prasidėjusi ties Skirsnemune, eina Nemunu į vakarus iki buvusios Klaipėdos krašto sienos ties Smalininkais.

Užnemunėje yra ta pati veliuoniškių tarmė, pvz.: *ėmi* ~ *ėmė*, *dāri* ~ *dārė*, *lāšu* ~ *lāšo*, *mānu* ~ *māno*, *vīrs* ~ *vīras*, *žvīrs* ~ *žvīras*, tik čia žodžio pradžios *e* neverčiamas į *a*: *einū*, *eilė*; kirčiuotas *e* prieš minkštą priebalsį čia netiriamas kaip *ia*: *kvailėli* ~ *kvailėlė*; būsimąo laiko veiksmazodžių daugiskaitos I-asis ir II-asis asmuo tariamas kaip lk: *ošim*, *nėšim*, *šóksit*.

III. Tarmės žemėlapis

§ 11. Prie aprašo dedamas tarmės žemėlapis, vaizduojantis tarmės plotą ir ribas. Kadangi svarbiausias žemėlapio tikslas yra išryškinti tarmės ribas, tai jame nepažymėta smulkesnių vietovių, o daugiausia kreipiamas dėmesys į vietas, turinčias reikšmės tarmės riboms, tarmės pavadinimui išryškinti. Visi žemėlapyje surašyti vietovardžiai yra tokie, kokie jie yra vartojami tarmės atstovų, tik transponuoti į lk.

1 pav. Mituvos upyno tarmės ribos. 1 – administracinių rajonų ribos, 2 – miškų ribos, 3 – šiaurės vakarų aukštaičių, minkštinančių *l* prieš užpakalinės ir vidurinės eilės balsius, tarmės riba, 4 – žemaičių dūnininkų tarmės riba, 5 – Mituvos upyno tarmės riba, 6 – šiaurės vakarų aukštaičių, sąlygiškai atitraukiančių kirtį, tarmės riba, 7 – veliuoniškių tarmės riba, 8 – sąlyginio kirčio atitraukimo svyravimo ruožas

IV. Kai kurie aprašomojo ploto istorijos duomenys ir tarmės tyrinėjimų apžvalga

§ 12. a) Mut plotas yra vakarinėje aukštaičių tarmių dalyje ir prieina prie žemaičių dūnininkų (žr. § 2). Aukštaičių ir žemaičių vardas iš senovės yra reiškęs ne kalbinę, o grynai geografinę sąvoką: žemaičiai — žemumų gyventojai, aukštaičiai — aukštumų⁹. K. Būga¹⁰ spėja, kad šie du vardai yra atsiradę apie XIII a. pradžią. Žemaičiai tada gyvenę Nevėžio žemumoje. Žemaičių vardas rusų šaltiniuose pasirodo XIII a. pradžioje¹¹. Tai rodo, kad pats vardas turėjo kilti anksčiau. Jei šie vardai nebuvo susiję su kalba, tai visai galimas daiktas, kad į vakarus nuo Nevėžio gyvenantieji lietuviai ir ne-žemaičiai buvo pradėti vadinti žemaičiais — žemumų gyventojais. Tuo būdu, Mut plotas iki lietuvių dialektologijos mokslo atsiradimo, kai aukštaičių ir žemaičių vardai pasidarė tarmių pavadinimai, geografiniu ir administraciniu atžvilgiu priklausė žemaičiams.

b) Istorijos duomenys rodo¹², kad iki XIV a. vidurio tiriamosios tarmės plotas, kaip ir didesnė pietų žemaičių ploto dalis, įėjo į Karšuvos žemės plotą. Iš kronikose duodamų faktų matyti, kad šiame plote gyveno lietuviai¹³. Kronikose minimi to meto kai kurie šiame plote buvusių pilių ir vietų pavadinimai, išlikę nepakitę ir iki šių dienų, pvz.: Dusburgo kronika mini¹⁴, kad šiame plote buvusi Bebirvaitės pilis, kurią 1307 m. kryžiuočiai sudegino. Bebirvītis yra tiriamojo ploto šiaurės upelis. Šalia Bebirvỹčio yra Bebirvų km., įsikūręs iš buvusio Bebirvų dvaro (žr. žml.). Dusburgo kronika 1315 m. pirmą kartą mini¹⁵ Skirsnemunės (Cristmemele) pilį (dabar aprašomojo ploto rytiniame pakraštyje esantis Skirsnemunės miestelis). Vygando Marburgiečio kronika 1357 m. pirmą kartą mini¹⁶ tiriamojo ploto upę Mituvą „1357 metais maršalas Zigfrydas... staiga įžengė į lietuvių žemę ir atvyko prie upės, vietinių žmonių kalba vadinamos Mituva“...; Dusburgo kronika sako¹⁷, kad Karšuvos žemėje 1259 m. kryžiuočiai pastatė Jurgio pilį (dabar Jurbarko miestas) ir daug kitų.

XIII—XV aa. tiriamasis plotas buvo kryžiuočių nuolat puldinėjamas ir plėšiamas. Dėl tos priežasties Karšuvos žemės gyventojų skaičius sumažėjo ir, be to, pasikeitė jų administracinis pasiskirstymas. Šioje žemėje susidarė keli valsčiai. Šaltiniuose apie XVI a. Žemaičiuose minimas jau Karšuvos valsčius¹⁸. Tuo laiku šiam valsčiui priklausė tik pietryčių žemaičiai. Tiriamasis plotas XVI a. buvo Veliuonos pavieto dalis ir sudarė šiaurinę Jurbarko ir

⁹ Žr. Lietuviškoji enciklopedija, 2, 199, Kaunas, 1934.

¹⁰ Žr. K. Būga, Lietuvių kalbos žodynas (toliau LKŽ), LIII, Kaunas, 1924.

¹¹ Žr. A. Salys, Die žemaitischen Mundarten (toliau ŽM), 6, Kaunas, 1930.

¹² Ten pat, 31—32 ir žemėlapis.

¹³ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, 1, 53, Vilnius, 1955.

¹⁴ Ten pat, 53.

¹⁵ Ten pat, 37.

¹⁶ Ten pat, 78.

¹⁷ Žr. A. Salys, ŽM, 31.

¹⁸ Žr. Акты издаваемые Виленскою Коммиссиею для разбора древнихъ актовъ, 25,

8—93, Wilna, 1898.

Veliuonos valsčiaus dalį. Iš Jakubovskio žemėlapiu¹⁹ matyti, kad Veliuonos pavietas XVI a. iš šiaurės vakarų pusės siekė Pajūrio ir Karšuvos valsčius, šiaurėje priėjo prie Viduklės ir Raseinių valsčių, rytuose atėjo iki Vilkijos valsčiaus, o pietuose buvo nutįšęs per Nemuną iki Šešupės. Žemėlapis rodo, kad tiriamasis plotas tuo laiku buvo labai miškingas ir retai žmonių apgyventas. Tai rodo, palyginti, mažos metinės pajamos, gaunamos iš šių valsčių.

c) Dialektologijos istorijoje žinoma, kad įvairios gamtinės kliūtys (miškai, pelkės, upės ir pan.), trukdančios žmonėms bendrauti, ar senieji administraciniai vienetai yra turėję įtakos kai kurių tarmių riboms susidaryti²⁰.

Tiriamąjį plotą tarmės riboms susidaryti ir jos tarminėms ypatybėms nusistovėti, kaip ir daugeliui kitų tarmių, galimas daiktas, yra turėjusi įtakos ploto geografinė padėtis ir jo administracinis priklausymas. Kaip jau buvo minėta, tiriamasis plotas nuo XVI a. priklausė Veliuonos pavietui ir buvo retai apgyventas. Be to, šį plotą iš šiaurės vakarų pusės nuo žemaičių skyrė dideli miškai. Dėl to, gyventojų skaičius kai kurių kalbininkų teigimu²¹ galėjo būti papildytas iš Nevėžio žemumos atsikėlusiu ateivių vakarų aukštaičių.

Atsižvelgiant į šias aplinkybes, galima būtų manyti, kad visa tai galėjo sudaryti sąlygas šiame plote įsigalėti vakarų aukštaičių tarminėms ypatybėms. Šio ploto vakarų aukštaičiai, palaikydami ryšius su kaimynais, galėjo į savo tarmę įnešti ir kai kurių jų tarminių ypatybių. Pavyzdžiui, šiaurės vakarų kaimynų žemaičių pavyzdžiu jie galėjo abu tvirtagale priegaide kirčiuotų dvi-garsių sandus pradėti tarti vienodu ilgumu, o priegaidę — ant abiejų sandų vidurio, pvz.: *ā-ū-c* ~ aūtas, *ba-i-sei* ~ baisiai, *da-l-gis* ~ daľgis²². Žemaičių tarmės įtaka gali būti paaiškinami ir tiriamosios tarmės žodžio galo trumpėjimo dėsniai.

d) Atsiradus lietuvių kalbos mokslui, lietuvių kalbos plotas imtas skirstyti tarmėmis. Jau D. Kleinas savo gramatikoje pažymi, kad nuo visų kitų lietuvių kalbos tarmių daugiausia skiriasi žemaičių tarmė, nors patį žemaičių vardą D. Kleinas vartoja administracine prasme²³.

Apie 200 metų vėliau lietuvių kalbą į aukštaičių ir žemaičių tarmes skirstė A. Šleicheris. Jis taip pat aiškios ribos tarp šių tarmių nenurodė²⁴.

1861 m. iš spaudos išėjo J. Juškos darbas „Kaľbos Lėtuviszko lėžuv'o ir lėtuviszkas statraszimas arba ortograpija“²⁵. Čia J. Juška pirmą kartą apytikriai suskirstė lietuvių kalbą tarmėmis. Jis išskyrė 4 tarmes: žemaičių, prūsų lietuvių, ariogališkių ir rytų lietuvių. Ariogališkių plotas maždaug sutampa su vakarų aukštaičių plotu. Nurodydamas ariogališkių tarmės ribas, J. Juška

¹⁹ Žr. J. Jakubowski, Mapa wielkiego księstwa litewskiego w połowie XVI wieku, 1, Kraków, 1928.

²⁰ Žr. A. Salys, APh, 4, 22, 27, 28, 29, Kaunas (1933).

²¹ Žr. A. Salys, ŽM, 112–113.

²² Žr. APh, 4, 28; PT, § 15.

²³ Žr. Grammatica Litvanica... M. Danieli Klein, XVI, Regiomonti, 1653.

²⁴ Žr. A. Schleicher, Handbuch der litauischen Sprache, 4–6, Prag, 1856.

²⁵ Jon's Juszka, Kaľbos Lėtuviszko lėžuv'o ir lėtuviszkas statraszimas arba ortograpija, Peterburgas, 1861.

sako, kad į vakarus ariogališkių tarmė eina iki Jurbarko²⁶. Jurbarkas, iš tikrųjų, yra arti žemaičių pasienio (žr. žml.). Kadangi J. Juška tiksliai ribų nenurodinėjo, tai galima sakyti, kad jis pirmasis Mut plotą priskyre prie vakarų aukštaičių (J. Juškos terminu ariogališkių) tarmės. Kalbėdamas apie ariogališkių tarmę, J. Juška teisingai pastebi kai kurias ariogališkių (tame tarpe ir Mut) būdingas tarmines ypatybes, išlikusias tiriamojoje tarmėje ir nepasikeitusias iki šių dienų²⁷.

XIX a. pabaigoje, pradėjus domėtis lietuvių kalbos tarmėmis praktikos ir mokslo reikalams, pradėdamas plačiau tyrinėti ir Mut plotas. Tai matome iš 1882 m. rugsėjo mėn. 14 d. išlikusio laiško, rašyto iš Pasvalio²⁸. Laiško autorius (neišaiškinta, J. Jablonskis ar J. Spudulis) iškelia nemaža Skirsnemunės apylinkių (dabar Mut plotas) fonetinių ir žodyno ypatybių.

Nurodydamas skirsnemuniškių tarmines ypatybes, laiško autorius atskiria skirsnemuniškius nuo rytų aukštaičių pagal skirtingą priebalsio *l* tarimą, pvz.: „... Taip pat kaip Gruzdėczai (dabar šiaurės vakarų aukštaičiai, atitraukiantys kirtį — *E. G.*) Skersnemunėczai (skirsnemuniškiai laiško autoriaus vadinami Skersnemuniečiais, matyti, dėl to, kad *i* tarmėje, būdamas kiek paplatėjęs, plg. § 13, neiįpratusiai ausiai galėjo atrodyti panašus į žemaičių *e* < *i* — *E. G.*) sako *saulė, meilė*, o ne *saula, meila*...“²⁹, o, lygindamas juos su gruzdiečiais, teisingai jungia šias vietas į vieną tarminį vienetą ir priskiria skirsnemuniškius prie vakarų aukštaičių, pvz.: „... Skersnemunėczai kaip ir Gruzdėczai pagal yszkalbos priguli, jei neklystu prie Wakarėczu Lėtuwiniku walig paskyrstymo kun. Baranauskio, bo jau yra perėję už Lėtuwju Ryt. in Žemaiczu tarpą...“³⁰.

Laiške yra duodamos ir kai kurios skirsnemuniškių žodyno skirtybės nuo gruzdiečių tarmės, lyginama jų tarmė su kitomis tarmėmis, pvz.: „... Kalba Skersnemunėczu galima sakyti kad kone tokia pat pagal ysztarmės, kaip ir Gruzdėczu, tiktai ka daug turi isz wokiszkos kalbos pažyczotu žodžių: teip wa grįcza wadina sztabą, łopetą — szpatu, blogai — szlektai...“³¹ ir „... Tolesniai daugel daiktų kitoniszkai wadina kaip kitur, t. w. rupužę wadina pamatine, o bulbes staczai rapukais; apuszę — drebulę; bezdą — alywą; miszką — girią; medžus — malką; sodžus — kaimomis; kutę — twartu; ... pizorių — rasztinįku; ... mergaitę staczai merga, o kad labai maloniai tai merguczę...“³².

Šiame laiške duotos skirsnemuniškių tarminės ypatybės, nors ir teisingos, bet atsitiktinės ir ne visos.

Kiek daugiau šio ploto tarmę yra tyrinėjęs K. Jaunius Raseinių tarmės apraše³³. Šiame darbe minima, kad Raseinių apskrities „... trikampis... tarp

²⁶ Jon's Juška, min. veik., 8.

²⁷ Žr. ten pat, 24, 25, 27.

²⁸ Žr. Liet. TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyno fondai, Nr. 2256.

²⁹ Ten pat, 1.

³⁰ Ten pat, 1.

³¹ Ten pat, 1.

³² Ten pat, 2.

³³ Žr. Кс. К. Явнисъ, Описание Россіенскаго уѣзда, 20 — 55, Ковна, 1893.

pašto stoties Vereduvos ir Tauragės yra gyvenamas lietuvių, tariančių, piemuo, lietūvis...³⁴ (akūtas šiuo atveju žymi kirčiuotą garsą — *E. G.*). Iš čia duodamų pavyzdžių matyti, kad K. Jaunius, kaip ir J. Juška, pietinį Raseinių apskrities kampą (Mut plotą) teisingai priskyrė vakarų aukštaičių tarmei, tik, galimas daiktas, dėl trūkumo tikslesnių ir gausesnių tarminių duomenų, vakarų aukštaičių plotas Raseinių apskrityje buvo jo per daug padidintas (net iki Tauragės!). Raseinių tarmės apraše toliau yra sakoma, kad „Aukštaičių tarmė Raseinių apskrityje priklauso prie vakarų aukštaičių tarmių grupės ir beveik niekuo nesiskiria nuo gretimų Kauno apskrities tarmių, pvz.: nėra esminio skirtumo tarp Girkalnio ir Ariogalos apylinkių tarimo ir gramatikos“³⁵. Kadangi K. Jaunius tarmės aprašinėjo tik bendrais bruožais, tai ši jo pastaba yra teisinga, ypač turint galvoje tai, kad ano meto lietuvių kalbos tarmės buvo dar mažai tyrinėtos.

Šalia Raseinių apskrities ir jai gretimų apskričių tarmių lyginimo ir sisteminimo, K. Jaunius yra teisingai pastebėjęs, kad už Kalnųjų į pietus (Mu plote — *E. G.*) žodžio galo junginiai *-ja*, *-va* dėsningai nukrinta, jei eina po senųjų ilgųjų balsių. Prie jo duotųjų šiam dėsniui patvirtinti *puū* (= *pū ~ pūva*), *gyū* (= *gū ~ gūja*) pavyzdžių būtų galima prijungti daugelį dabar tiriamojame tarmėje sutinkamų pagal tuos pačius dėsnius fonetiškai pakitėjusių panašių žodžių formų (žr. §§ 61, 93).

1894 m. žurnale „Живая Старина“³⁶ buvo išspausdinti Peterburgo universiteto IV-ojo kurso studento A. Pogodino surinkti tekstai iš lietuvių kalbos tarmių. Greta žemaitiškų tekstų, čia duodama keletas tekstų, užrašytų iš vietų, esančių į pietus nuo Šaltuonos upės, t. y. iš Mut ploto. A. Pogodinas šią tarmę vadina lietuvių lk tarme. A. Pogodino užrašytieji tekstai yra pirmieji iš Mut ploto. Tačiau A. Pogodinas tekstus rašė paprasta rašyba, be to, jis neskyrė balsių ilgumo (*žiūreti* = žiūrėti, *bune* = būnie), daug kur vienodai rašė *e* ir *é*, pvz.: *sutveré*. Be to, A. Pogodinas, laikydamas užrašomąją tarmę lk tarme, matyti, yra stengęsis rašyti tokias galūnes, kokios buvo priimtose gramatikose, pvz.: *klausé*, *atsaké* ir t.t., nors tarmėje nekirčiuotas *é* žodžio gale niekur nėra tariamas. Tai rodo, kad A. Pogodinas iš klausos neskyrė *e* nuo *é*, todėl žodžio viduryje šiuos garsus maišė, o galūnėje, teoriškai žinodamas, kur rašoma *é*, kur *e*, rašė neatsižvelgdamas į tarimą. Todėl A. Pogodino tekstai tarmės fonetikos reikalui visai netinka. Jie kiek svarbesni gali būti leksikai ir iš dalies sintakse.

1898 m. A. Baranauskas studijoje „Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь“³⁷ nurodė šiaurės vakarų ir pietų vakarų aukštaičių tarmių ribą. Ją A. Baranauskas išvedė pro Vadžgirį, Šimkaičius, Girkalnį, Betygalą ir tuo būdu Mut plotą (pietinį Raseinių tarmės kampą linija: Jurbarkas — Skirsnemunė — Šimkaičiai) neteisingai priskyrė pietiniams vakarų aukštaičiams³⁸.

³⁴ Кс. К. Явнисъ, Описание Россiенскаго уѣзда, 23.

³⁵ Ten pat, 23 — 24.

³⁶ Žr. Живая Старина, 2, 233 — 258 (1894).

³⁷ А. Барановскій, Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь (toliau Zamietki), Санктпетербургъ, 1898.

³⁸ Ten pat, 50.

Skiriamaisiais kriterijais A. Baranauskas čia paėmė kirčio atitraukimą ir žodžio galūnę. Iš tikrųjų A. Baranausko nurodytoji riba sutampa tik su sąlyginio kirčio atitraukimo riba³⁹, tačiau ji nėra pietinių ir šiaurinių vakarų aukštaičių tarmių skiriamoji riba, nes nuo jos tiek į šiaurę, tiek į pietus iki Nemuno žodžio galas yra visai vienodai fonetiškai pakitę, t. y. A. Baranausko duotuosius *o, io, jo* garsus žodžio gale abiejose šios ribos pusėse taria visiškai vienaip. Kad į šiaurę už šios ribos žodžio galo garsai *o, io, jo* yra tariami kaip *a, ia, ja*, tvirtina ir pats Baranauskas⁴⁰, o kad už šios ribos į pietus nekirčiuoti šie garsai žodžio gale taip pat yra tariami, kaip *a, ia, ja*, iš dalies patvirtina A. Baranausko laikais užrašyti A. Pogodino tekstai, pvz.: *sulejda* ~ *suleido*, *atejdava* ~ *ateidavo*⁴¹, o taip pat ir dabartiniai tiriamosios tarmės (ji yra į pietus už A. Baranausko nustatytos ribos) faktai, žr. §§ 63, 84. Kad lk garsas *o* vienas ir junginyje su *j* A. Baranausko aprašomuoju metu Mut nekirčiuotame žodžio gale negalėjo būti tariamas kaip *o, jo*, rodo tarmės fonetinių dėsnių raida. Senasis ilgasis *a* tiriamajoje tarmėje žodžio gale yra tiesiog sutrumpėjęs į *a*, bet jokių būdu neperėjęs per *o* vartimo laipsnį.

Taigi, A. Baranausko išvestoji riba pro Vadžgirį, Šimkaičius, Girkalnį tik teisingai padalina pačius šiaurės vakarų aukštaičius į dvi dalis: nuo jos į šiaurę esantieji šiaurės vakarų aukštaičiai atitraukia kirtį iš trumpos galūnės į ilgą priešpaskutinį skiemenį, o už jos į pietus gyvena tie patys šiaurės vakarų aukštaičiai, išlaikantieji lk kirčio vietą.

Tik 1924 m. K. Būga LKŽ⁴² daug tiksliau ir nuodugniau suskirsto vakarų aukštaičius į patarmes. Laikydamas kriterijumi galinio skiemens balsių ilgumą, jis išskiria taip pat dvi vakarų aukštaičių patarmes: šiaurės vakarų aukštaičius (jo terminu žiemų vakariečius) ir pietų vakarų aukštaičius (jo terminu pietų vakariečius). Šių dviejų tarmių skiriamąją ribą K. Būga teisingai laiko Nemuną. Taigi, K. Būga pirmasis Mut plotą priskyrė prie šiaurės vakarų aukštaičių, tik jo dar neatskyrė nuo veliuoniškių.

1933 m. A. Salys patikslino šiaurės vakarų aukštaičių ir žemaičių dūnininkų tarmės ribą⁴³. Ji maždaug sutampa su Mut šiaurės vakarų riba (plg. § 7 ir tarmės žemėlapi). Toje pačioje APh IV-oje knygoje A. Salys pirmą kartą nustatė ribą tarp šiaurės vakarų aukštaičių ir veliuoniškių⁴⁴, tačiau ji nėra visai tiksli: ties Skirsnemune ji nesutampa su Mut ir veliuoniškių riba, nes dabartiniu metu veliuoniškiams dar priklauso plotas į rytus už linijos: Skirsnemunė, Paulių-Barzdžių km., Stakiai, Griaužų km., Ariogala (plg. § 9 ir tarmės žemėlapi). Toje knygoje Mut plotas pagal nekirčiuotų galūninių ilgųjų *a, e* sutrumpėjimą teisingai buvo priskirtas šiaurės vakarų aukštaičių tarmei, išlaikančiai lk kirčio vietą.

Tiriamasis plotas, kaip ir daugelis lietuvių kalbos tarmių, nuo 1933 metų iki Tarybų valdžios Lietuvoje atkūrimo beveik nebuvo tyrinėtas. Dabartiniu

³⁹ Žr. APh, 4, žemėlapi ir tiriamosios tarmės aprašo § 8.

⁴⁰ Žr. A. Baranauskas, Zamietki, 54.

⁴¹ Žr. Живая Старина, 2, 256 (1894).

⁴² Žr. K. Būga, LKŽ, LXIII – LXIV.

⁴³ Žr. A. Salys, APh, 4, 26 – 28 ir žemėlapi.

⁴⁴ Žr. ten pat, 28 ir žemėlapi.

metu, visoje šalyje smarkiai išplėtus mokyklų ir klubų-skaityklų tinklą, per visiems prieinamą literatūrą, spaudą, radiją pradėjo sparčiais tempais plisti į mūsų kaimus nauji kultūros reiškiniai. Lietuvių kalbos tarmės, lk veikiamos, pradėjo smarkiai niveliuotis, nykti. Tarybų valdžios metais buvo sudarytos visos sąlygos plačiu mastu tyrinėti lietuvių kalbos tarmes kaip vertingą kalbos praeities liekaną, rašyti tarmių aprašus, rengti monografijas. Ir Mut plotas 1948—1955 m. laikotarpiu buvo intensyviai tiriamas, tikslinamos jo ribos (ypač rytinė, žr. § 9 ir žemėlapi), rašoma jo tarmės monografija, fiksuojama, apibendrinama ir sisteminama surinktoji gausi tarminė medžiaga.

Garsynas

I. Balsiai

§ 13. Mut yra šie balsiai: *a, q, e, ɛ, é, i, y, ĭ, o, u, ū, u̇*. Savo kokybe tarmės balsiai mažai kuo skiriasi nuo atitinkamų lk balsių. Pažymėtina tik, kad balsiai *i, u* visada yra tariami kiek platėliau ir ne taip įtemptai kaip lk. Balsiai *e, ɛ*, eidami prieš kietus priebalsius, tarmėje visada paplatėja, pasidaro labiau įtempti ir gauna supriešakinto balsio *a* atspalvį. Taip *e, ɛ* tariami tokiuose žodžiuose kaip *lėsa, mės, nės, pėstų, skęsta*. Balsis *o* dvigarsiuose ir svetimos kilmės žodžiuose yra silpnai labializuotas ir tariamas su nežymiu balsio *a* atspalviu. Taip *o* tariamas tokiuose žodžiuose kaip *raudónc*⁴⁵ ~ *raudónas, šónc* ~ *šónas, visóms, kaliðšai*. Tarmės *a* (< *ā*) vienas ir *ai, am, an* junginyje, eidamas žodžio gale po *j* ir kitų minkštų priebalsių, visada supriešakėja ir išvirsta *e* (žr. § 84), pvz.: *girė* ~ *girià, grėblėĩ* ~ *grėbliai, sėne* ~ *sėnio*.

Savo kiekybe balsiai *a, e, o* tarmėje gali būti ilgi (*nāks* ~ *nāgas, sėnis, sōc*⁴⁶ ~ *sōdas*), pusilgiai (*geram̃* ~ *geramė, pačem̃* ~ *pačiamė, visóm̃s* ~ *visomis*), trumpi (*mamà, sàva* ~ *sàvo; nēždàva* ~ *nēždavo, vakarė, vyrėsnė* ~ *vyrėsnė; geróm̃s, senóm̃s*); lk balsiai *q, ɛ, ĭ, u* — ilgi (*kāsnis, šašlavýnc* ~ *šašlavýnas; grėšt*⁴⁷ ~ *grėžti, grėžtiù; lišt, grižaiũ; siũst, vārnu*) ir trumpi (*vaĩka* ~ *vaĩka, pėle* ~ *pėle, žiũvi* ~ *žiũvi, sũnu* ~ *sũnu*); balsiai *i, u* trumpi (*kiti, lupi*) ir pusilgiai (*akim̃s* ~ *akimis, alum̃* ~ *alumi*); balsiai *é, y, ū* — visada ilgi (*pėda, pėdaĩ, plyšys, sũrus*).

Balsių kiekybė smulkiau aprašoma „Vokalizmo“ skyriuje, kalbant atskirai apie kiekvieną balsį.

II. Priebalsiai

§ 14. Tarmėje yra šie priebalsiai: *b, d, g, j, k, l, m, n, p, r, s, š, t, v, z, ž, f, ch, h*. Visi jie gali būti kieti ir minkšti (*sárks* ~ *sárgas, sėnis*), tik *j* visada yra minkštas. Visi priebalsiai prieš priešakinės eilės balsius tarmėje yra

⁴⁵ Priebalsis *s*, dėl *a, e* iškritimo atsidūręs po *n*, tarmėje visais atvejais išvirsta afrikata *c*, žr. § 98.

⁴⁶ *t* ir *s*, o taip pat *d* ir *s* priebalsiai, atsidūrę greta dėl *a* iškritimo, tarmėje susilieja į vieną, ir iš jų atsiranda afrikata *c*, žr. § 98.

⁴⁷ Bendraties galūnės *-t* tarmėje dažniausiai tariamas minkštai, tačiau veliuoniškių pasienyje jis tariamas kietai.

kiek minkštesni, negu kapsų-zanavykų tarmėje. Toks minkštumo skirtumas yra pastebimas iš ausies, klausantis ir lyginant tiriamosios tarmės ir kapsų-zanavykų tarmės atstovų tarimą. Atskirų priebalsių minkštumas nagrinėjamas §§ 102—106. Priebalsiai *f*, *ch*, *h* tarmėje yra reti, nes senesnieji tarmės atstovai vietoje jų tebevartoja *p*, *k*, *g* garsus (*pābriks* ~ *fābrikas*, *kōrs* ~ *chōras*, *giņnas* ~ *hiņnas*). Nosinis *n*, eidamas prieš gomurinius *g*, *k*, visada yra liežuvio užpakalinis. Taip *n* tariamas žodžiuose *lankà*, *leņgvas* ir kt.

III. Afrikatos

§ 15. Tarmėje yra šios afrikatos: *c*, *č*, *dz*, *dž*. Rečiausiai iš jų sutinkama afrikata *dz*. Afrikatos tariamos kaip lk. Jos gali būti kietos ir minkštos, pvz.: *lēc* ~ *lētas*, *ačaiža* ~ *atšaiža*, *dzanguot* (vaikščioti be tikslo ir naudos), *adžalà* ~ *atžalà*, *cýpt*, *čè* ~ *čià*, *dzinkt* ~ *dzingt*, *adžēle* ~ *atžēle*.

IV. Dvigarsiai

§ 16. Tarmėje yra šie dvigarsiai: a) balsiniai: *ai*, *au*, *ei*, *ie*, *ui*, *uo*, pvz.: *raič* ~ *raitas*, *naīt* ~ *nueiti*, *sáule* ~ *sáulė*, *séile* ~ *séilė*, *prēt* ~ *prieiti*, *steksnis*, *zuikýs*, *žai búo* ~ *žai búoja*; b) mišrieji: *al*, *am*, *an*, *ar*, *el*, *em*, *en*, *er*, *el*, *ém*, *én*, *ér*, *il*, *im*, *in*, *ir*, *yl*, *ym*, *yn*, *yr*, *ol*, *om*, *on*, *or*, *ul*, *um*, *un*, *ur*, *úl*, *úm*, *ún*, *úr*, *av*, *ev*, *yv*, *uv*, *ov*, *uj*, pvz.: *kálnas*, *kanáls*⁴⁸ ~ *kanālas*, *kaĩps* ~ *kaĩpas*, *peĩkam*, *kraĩc* ~ *kraĩtas*, *álkanc* ~ *áلكanas*, *daržas*, *kárs* ~ *kāras*, *kélt*, *kéls* ~ *kēlias*, *reĩt*, *leĩgvas*, *gēls* ~ *gēlas*, *šēms* ~ *šēmas*, *teĩnc* ~ *tetēnas*, *bērs* ~ *bēras*, *žĩls* ~ *žĩlas*, *arĩms* ~ *arĩmas*, *kāspinc* ~ *kāspinas*, *piĩřtas*, *akýls* ~ *akýlas*, *beržýnc* ~ *beržýnas*, *válgym* ~ *válgymas*, *výrs* ~ *výras*, *atóls* ~ *atólas*, *raudónc* ~ *raudónas*, *buĩbul* ~ *buĩbulas*, *piktúms* ~ *piktúmas*, *malũnc* ~ *malũnas*, *súrmaišis*, *jávs* ~ *jāvas*, *klévs* ~ *klēvas*, *kalektývs* (kolektyvas), *šáutuv* ~ *šáutuvas*, *stóv* ~ *stóvia* (stovi), *meduj*⁵ ~ *medujė*.

Visi senieji dvigarsiai tariami taip pat, kaip lk, tik dvigarsių *ie*, *uo* atskirų sandų tariant negirdėti. Visi naujai susidarę dvigarsiai lk atliepia skirtingų skiemenų garsus.

IV. Trigarsiai

§ 17. Tarmėje yra šie trigarsiai: *iev*, *iel*, *iem*, *ien*, *ier*, *uol*, *uom*, *uon*, *aíl*, *aín*, *aír*, *aul*, *aun*, *aur*, *ein*, pvz.: *tievs* ~ *tēvas*, *viēl* ~ *vēl*, *tiems*, *vienc* ~ *vienas*, *pōpiermalkes* ~ *pōpiermalkės*, *súols* ~ *súolas*, *búoms* ~ *búomas*, *dúonkubilis*, *kvaĩls* ~ *kvaĩlas*, *ráinc* ~ *ráinas*, *žvaĩrs* ~ *žvaĩras*, *aũls* ~ *aũlas*, *gáun* ~ *gáuna*, *kiáurs* ~ *kiáuras*, *eĩn* ~ *eĩna*. Visi trigarsiai tarmėje yra naujai susidarę dėl žodžio galūnės sutrumpėjimo ir žodžių sudūrimo.

⁴⁸ Dėl žodžio galo sutrumpėjimo naujai susidarę kirčiuoti dvigarsiai *a*, *e*, *i*, *u* + *l*, *m*, *n*, *r*, *v* tarmėje visada tariami su tvirtaprade priegaide.

Kirtis

I. Pagrindinis kirtis

§ 18. Kirčio vieta. Kaip minėta § 2, Mut savo pagrindinio kirčio vieta nuo lk nesiskiria. Kiekvienas žodis, paprastai, turi tik vieną kirčiuotą skiemenį (dar žr. § 20). Kirtis yra laisvas, dėsningai šokinėjantis pagal tam tikras taisykles (jos išryškės nagrinėjant atskiras kalbos dalis); jis gali būti ant bet kurio skiemens žodyje, pvz.: *kėpals* ~ kėpalas, *tárdytojis* ~ tárdytojas, *lydėkas* ~ lydėkos, *kepurės*, *vyturys*.

§ 19. Kirčio stiprumas. Kirčiuoti garsai yra aiškesni už nekirčiuotuosius ir pasižymi tarimo stiprumu. Tariant žodį, kulminacinis tarimo stiprumo spūdis krinta ant kirčiuotojo skiemens, pvz.: *šakà*, *nebylÿs*, *lòva*, *diegaì*, *sakaũ*, *peìlis*, *kálvis*, *nusigaũda* ~ nusigaũdo, *kélmas*, *veřšis*, *kílpa*.

II. Šalutinis kirtis

§ 20. Be pagrindinio kirčio, tarmėje retais atvejais yra girdimas ir šalutinis kirtis. Dažniausiai jį turi žodžiai su priesaga *-av-*, jei ši priesaga neturi pagrindinio kirčio ir jei po jos einantieji žodžio galo skiemenys tarmėje yra trumpi. Šiuo atveju šalutiniu kirčiu kirčiuotas priesagos *-av-* balsis visada yra ilgas. Jo ilgumą rodo tvirtapradė šalutinio (pokirtinio) kirčio priegaidė, pvz.: *bałtáva* ~ bałtavo, *bałtávima* ~ bałtavimo, bałtavimą, *júodáva* ~ júodavo, *mėlynáva* ~ mėlynavo, *neĩdáva* ~ neĩdavo, *šúkáva* ~ šúkavo, *válgydáva* ~ válgydavo, *važiúodáva* ~ važiúodavo, bet: *šúkavau*, *válgydavau*.

Lk paveiktų tarmės atstovų, ypač mokyklų jaunimo kalboje šiuo atveju šalutinis kirtis negirdimas, ir priesagos *-av-* balsis *a* tariamas trumpai.

Kartais šalutinis kirtis yra girdimas sudurtinių žodžių antrame nuo galo skiemenyje, bet jį turintys balsiai nepailgėja, pvz.: *kařkvabàlis*, *dúonkubìlis*.

Šalutinis kirtis pokirtiniuose skiemenyse būdingas ir kitoms vakarų aukštaičių tarmėms⁴⁹.

III. Sakinio kirtis

§ 21. Kaip ir lk, ką nors tvirtinant, pabrėžiant, stipriau ištariamas vienas kuris sakinio žodis. Pabrėžiamojo ar tvirtinamojo žodžio stipriau visada ištariamas tik kirčiuotas skienuo. Taip atsiranda sakinio kirtis, kuris, be savo didesnio stiprumo, daugiau niekuo nesiskiria nuo kitų sakinyje esančių kirčiuotų žodžių. Pavyzdžiui, sakinyje *tą plutėlę žiūrėk kaip čiulp*⁵⁰ ~ *tą plutėlę žiūrėk kaip čiulpia*, norint parodyti, kad vaikas jau pats moka valgyti, stipriau už kitus sakinio žodžius pabrėžiamas **žiūrėk**, norint atkreipti dėmesį į tai, kaip jis moka čiulpti, stipriau tas **čiulpia** ir pasakomas, norint pasakyti, kad vaikas čiulpia ne ką kitą, o plutelę, stipresniu balsu **plutelė** ištariama. Sakiniuose

⁴⁹ Plg. Fr. Kurschat, Grammatik der Litauischen Sprache (toliau Gr.), § 213, Halle, 1876; Кс. К. Явнисъ, Памятная книжка Ковенской губернии, 142, Ковна, 1900.

⁵⁰ Galinis tarmės *ia*-kamenių veiksmažodžių III-ojo asmens priebalsis ar jų grupė visada tariama minkštai.

su vienu ar dviem dalimis, kaip ir lk, gali būti keli sakinio kirčiai, pvz.: **visko tuos mižziuos jyr: i vikių, i žirnių, i kvietūka** gali rasti ~ visko tuosė mižziuose yra: i vikių, i žirnių, i kvietūka gali rasti.

Labai pabrėžiant kurį sakinio žodį, lygiai stipriai tariamas kiekvienas to žodžio skiemuo, pvz.: *taī nēgrāžū teīb darūt* ~ taī negražū teip (= taip) darūti; *bēgēdē tū*.

IV. Proklizė ir enklizė

§ 22. Rišioje kalboje du ar net keli žodžiai dažnai susilieja į vieną fonetinį vienetą, kuris gauna ir vieną kirtį. Taip atsiranda proklizė ir enklizė. (Proklitikas ir enklitikas sakinyje kirčiu neįžymimas). Proklitika ir enklitika dažniausiai būna:

a) Prielinksniai, pvz.: *jīs puolās an tōs avātes* (jis puolās pirkti tą avaitę); *jau kātinc prē mēsōs ant aukšta* (katinas prie mėsos ant aukšto užsilpo); *uš kā tu jā baudi* ~ už kā tū jā baudi. Proklitika einantieji *apie, nuo, prie* prielinksniai tarmėje yra išvirte į *apē, no, prē*, o priešdėliai einantieji tie patys prielinksniai yra sveiki, pvz.: *bēk apē tvārta* ~ bēk apie tvartą; *šnēkam no Agōtas* (šnekame apie Agotą); *eīn prē mānē* (eina prie manės), bet: *prievalgis* (privalgymas), *núobrukas* ~ núobrukos.

b) Jungtukai, pvz.: *a jūs dabar īmsit a nišit tā buliūką* (ar jūs dabar imsite ar neimsite tą buliuką); *būptelėje i gūle* (bubtelėjo ir guli).

c) Prieveiksmai, pvz.: *kai če senēi mažiūks buvai, o dabar tōks didelis ūždrembei* ~ kai čia seniai mažiukas buvai, o dabar tōks didelis ūždrembei; *tei kōsiu, tei suīku*.

d) Įvairūsrieveiksmai ir kiti vienskiemeniai žodžiai, pvz.: *kodē tas māna vaīks tōks neklaūsa* (kodėl tas mano vaikas taip neklauso); *kaip ji ēsenti be kasū* ~ kaip ji eisanti be kasū; *aš daugiau nelaikaū, dvi kiaulės, jāgu trīs, aukščiāu* (aš daugiau kaip dvi kiaules nelaikau, o daugiausia tai tris), *Kasiulene, ves tū* ~ Kasiulėne, vesk tū; *mez dā viena ēkmeni* ~ mėsėk dār vieną ākmenį.

V. Kirtis ir žodžio reikšmė

§ 23. Tarmėje yra žodžių formų, kurios visais savo garsais visiškai sutampa, ir tik tai vienas kirtis yra jų skiriamasis požymis, parodantis žodžių reikšmę, pvz.:

a) toje pačioje paradigmoje: *tēvai* (vns. šauksm.), *tēvai* (dgs. vard.); *vaikai* (dgs. šauksm.), *vaikai* (dgs. vard.); *vaile* (vns. gal., šauksm.), *varlė* (vns. įnag.); *varles* (dgs. vard.), *varlės* (dgs. gal.); *žalė* (vns. vard., įnag.), *žāle* (vns. gal.); *žāles* (dgs. vard.) ir *žalės* (dgs. gal.).

b) Veiksmazodžiuose su *pār-* (= per) ir *par-* priešdėliais, pvz.: *pārduot* (pėrduoti) ir *parduot*; *pāreit* (pėreiti) ir *pareit*; *pārbēkt* (pėrbėgti) ir *parbēkt* ~ *parbēgti*.

c) Atskirų žodžių formose, pvz.: *āpnešta* (neveikiamosios rūšies būtojo laiko bevardės giminės dalyvis) ir *apneštā* (moteriškos giminės dalyvis); *ātneš* ~ *ātneša* ir *atnėš*; *āpsēme* ~ *apsiēmė* ir *apsēme* ~ *apsēmė*; *kāsas* ~ *kāsasi* ir *kasās*

(dgs. gal.); *krūvini* (es. I. vns. II asm.) ir *krūvini* (dgs. vard.); *judu* (dvisk. vard., gal.) ir *judu* (es. I. vns. I asm.); *nutraukyt* ir *nutraukīt* ~ nutraukinti (nuvirinti); *puřvini* (es. I. vns. II asm.) ir *purvini* (dgs. vard.); *sėje* ~ sēja ir *sėjė* ~ sėja; *šalty* ~ šaltyje ir *šaltỹ* ~ šaltỹn; *vařtai* (dgs. vard.) ir *vartaĩ* (es. I. vns. II asm.); *vėžis* ~ vėžins (būs. I. III asm.) ir *vėžys*.

Nors čia parodytais atvejais kirtis pasireiškia kaip kelių formų skiriamasis požymis, tačiau jis padeda nustatyti tik atskiras žodžių formas ir tai ne visas. Tarmėje yra lycių, kurios sutampa ne tik garsais, bet ir kirčio vieta, pvz.: *vārna*, *zýle* (vns. vard., gal., įnag., šauksm.), *vārnas*, *zýles* (vns. kilm., dgs. vard., gal., šauksm.). Panašiai yra su daugeliu kitų žodžių formų. Iš tikrųjų, kirtis, kaip vienintelis žodžio reikšmės kriterijus, pasitaiko retai. Žodžio reikšmė dažniausiai paaiškėja iš konteksto, todėl net ir kirčiu sutampančios formos sakinyje dėl savo reikšmės jokios abejonės nekelia.

VI. Kirčio nukėlimas iš įprastos vietos

§ 24. Dainose ir eiliuotuose pasakymuose dėl rimo pasitaiko kirčio nukėlimo iš įprastos vietos atvejų, pvz.: *svečėĩ, svečėĩ, nebũkit veršėĩ: susiprãtot atėĩt, susiprãskit ir išeĩt* ~ svečiai, svečiai, nebũkit veršiai: susiprãtote atėiti, susiprãskite ir išeiti; *kai jãš mãžas buvaĩ, šile ožius ganiaũ; vai kuř bũvai, laputaĩte, vai kuř čiužinėjeĩ* ~ vai kuř bũvai, laputaĩte, vai kuř čiužinėjai.

Priegaidė

I. Kirčiuotų skiemenų priegaidė

§ 25. Tarmėje yra keturios kirčiuotų skiemenų priegaidės: trumpinė (°), tvirtapradė (°), tvirtagalė (~) ir vidurinė (°).

§ 26. Trumpinė priegaidė. a) Trumpinė priegaidė tariama trumpu ir stipriu balsu. Dėl to jos trumpumo negalima paprasta ausimi nustatyti, koks yra jos balso judėjimas. Tačiau, kaip ir visų kitų priegaidžių, jis yra kylantis — krintantis⁵¹, tik nežinia, kuri dalis, kylančioji ar krintančioji yra ilgesnė. Be eksperimentų to nepadeda išaiškinti ir vienos priegaidės virtimas kita, nes tiek tvirtapradė, tiek ir tvirtagalė tarmėje gali būti išvirtusi trumpine, pvz.: **galvã > galvã, dabař > dabã*.

b) Trumpinę priegaidę turi:

1. Senieji trumpieji kirčiuoti balsiai, jei jie nėra dvigarsių sandai, pvz.: *kãst, krĩst, nẽst, sũkt*.

2. Kirčiuoti galūniniai trumpieji, atsiradę tvirtapradžiams balsiams ir dvigarsiams sutrumpėjus, pvz.: *šakã < *šakã, laukẽ < *laukẽn, gerĩ < *gerĩe, vežũ < *vežũo*.

3. Trumpų žodelių kirčiuoti trumpieji galūniniai, atsiradę nutrupėjus kirčiuotoms tvirtagalėms galūnėms, pvz.: *ã < ař, ì < iř, dabã < dabař*.

⁵¹ Žr. G. Gerullis, Litauische Dialektstudien (toliau Lit. Dial.), XXVIII, Leipzig, 1930.

4. Balsis *o*, sutinkamas į tarmę atėjusiuose skoliniuose, pvz.: *sòks* ~ *sòkas* (sultys), *bòtikei* ~ *bòtikiai* (botai), *kaliòšai*.

§ 27. Tvirtapradė priegaidė. a) Tvirtapradės priegaidės balso judėjimas yra aiškiai girdimas. Jis yra kylantis-krintantis. Iš klausos atrodo, kad krintančioji šios priegaidės dalis yra daug ilgesnė už kylančiąją. Garso, tariamo su tvirtaprade priegaide, balsas iš pradžios staiga kyla aukšty, paskui, lygiai silpnėdamas, krinta⁵². Kartais balsas, pereidamas iš kylančios į krintančią priegaidės dalį, šiek tiek susilpnėja, pritilsta, o paskui, kaip ir paprastai, lygiai krinta, silpnėja. Ryškiausias balso judėjimo susilpnėjimas pereinamojoje iš kylančios į krintančią dalyje girdėti priesagoje *-átis* ~ *-áitis*, *-áte* ~ *-áité*, pvz.: *aváte* ~ *aváité*, *vežimátis* ~ *vežimáitis*. Nors šiuo atveju čia tokio lūžio kaip žemaičių tarmėse negirdėti, tačiau tarmės tvirtapradė priegaidė šiek tiek prie laužtinės priartėja, ir todėl G. Gerulio Lit. Dial. XLII visai pagrįstai sakoma, kad ir pietiniams žemaičių kaimynams panemunės aukštaičiams laužtinė priegaidė tam tikrais atvejais nėra svetima.

b) Tarmės tvirtapradės priegaidės spūdis balsiuose visada būna tarimo pradžioje, o dvigarsiuose ir trigarsiuose — ant pirmojo sando. Garsas, ant kurio yra tvirtapradės priegaidės balso spūdis, paprastai, yra ilgas, tik *balsiai i, o, u*, būdami pirmieji tvirtapradžių dvigarsių sandai, yra trumpi, pvz.: *pílt* ~ *pilti*, *órs* ~ *óras*, *púlt* ~ *pulti*. Kartais (kalbant pabrėžiamai) jie gali pagilėti iki pusilgių: *pírms* ~ *pirmas*, *dúlk* ~ *dülka*.

c) Tvirtapradė priegaidė būna tik ant ilgų skiemenų. Ją gali turėti:

1. Senieji ilgieji balsiai, pvz.: *ėd* ~ *ėda*, *lygus*, *stòks* ~ *stógas*, *súris*.

2. Senieji dvigarsiai, pvz.: (balsiniai) *báime* ~ *báimė*, *káulas*, *léist*, *liet*, *liúops* ~ *liúobas*; (mišrieji) *málka*, *mélžam*, *míltai*, *dúlkės* ~ *dülkės*, *sántis*, *sémt*, *kímt*, *kúmšče* ~ *kumščia* (kumštis), *pántis*, *žénc* ~ *žéntas*, *kínkas* ~ *kinkos*, *dúnd* ~ *dúnda*, *dárps* ~ *dárbas*, *gért*, *žírnis*, *žiúrke* ~ *žiürkė*.

3. Naujai susidarę mišrieji dvigarsiai:

kurių pirmojo sando *a, e* lk atliepia tvirtagalį balsį, neįeinantį į dvigarsio sudėtį (plg. § 58b), pvz.: *gáls* ~ *gálas*, *kéls* ~ *kélias*, *náms* ~ *námas*, *sénc* ~ *sėnas*, *tvánc* ~ *tvānas*, *žéms* ~ *žėmas*;

kurių pirmojo sando *i, u* lk atliepia į dvigarsio sudėtį neįeinantį tą patį kirčiuotą balsį su trumpine priegaide, pvz.: *aríms* ~ *arimas*, *piktúms* ~ *piktumas*, *šúls* ~ *šulas*, *vaikínc* ~ *vaikinas*;

kurių pirmojo sando paplatėjęs, labializuotas *o* lk atliepia tą patį kirčiuotą siaurąjį *o* su tvirtaprade ar trumpine priegaide (plg. § 58b), pvz.: *kórs* ~ *chóras*, *japónc* ~ *japónas*, *mólkasis*, *mergóms*, *šónkaulis*, *vórs* ~ *vóras*;

kurių pirmojo sando *ė, y, ū* atliepia į dvigarsio sudėtį neįeinantį tą patį tvirtapradį balsį, pvz.: *bėrs* ~ *bėras*, *eglync* ~ *eglynas*, *kúnc* ~ *kúnas*.

4. Naujai susidarę mišrieji trigarsiai, kurių trečiasis sandas lk atliepia priebalsį, pradedantį naują skiemenį, pvz.: *gáun* ~ *gáuna*, *súols* ~ *súolas*, *vīenc* ~ *vīenas*.

⁵² Plg. F. Kuršaitis, Gr., §§ 193, 194; Кс. К. Явнисть, Памятная книжка Ковенской губернии, 134—135, Ковна, 1900.

5. Ilgasis *a* (< *ai*, *ān*), pvz.: *kiaulāte* ~ *kiaulāitē*, *kumelāte* ~ *kumelāitē*, *mergāte* ~ *mergāitē*, *jā* (< **jān*) ~ *jā*, *jās* ~ *jās*, *katrā* ~ *katrā*, *katrās* ~ *katrās*, *tā* ~ *tā*, *tās* ~ *tās*.

6. *e* (< *ēn*), pvz.: *gyvēt* ~ *gyvėnti*, *kedēt* ~ *kedėnti* (pašyti vilnas), *sēt* ~ *sėnti*, *sėst* ~ *sėnsta*.

7. *i* (< *īn*): *mīt* ~ *minti*, *pīt* ~ *pinti*, *skīt* ~ *skinti*, *tvīt* ~ *tvinti*, *vadīt* ~ *vadinti*.

8. *u* (< *ūn*): *skūšk*.

§ 28. Tvirtagalė priegaidė. a) Tvirtagalės priegaidės balso judėjimas yra kylantis-krintantis. Kylančioji priegaidės dalis yra žymiai ilgesnė už krintančiąją. Garso, tariamo su tvirtagale priegaide, balsas iš pradžių yra silpnas, paskui pamažu ilgai ir vienodai kyla, stiprėja ir į tarimo galą pasiekia savo kulminacinį stiprumą, o pačiame gale staigokai krinta. Tarmės tvirtagalė priegaidė savo balso judėjimu yra visai panaši į K. Jauniaus aprašomą, jo žodžiais tariant, lygiai kylančią tvirtagalę priegaide (слабоначальная равномерно восходящая интонация)⁵⁸. Ji yra daug trumpesnė už žemaičių tarmių tęstinę.

b) Tvirtagalės priegaidės balso spūdis balsiuose ir *e*, *y*, *ū* + *l*, *m*, *n*, *r* dvigarsiuose visada būna netoli tarimo pabaigos, dvigarsiuose *a*, *e*, *i*, *u* + *l*, *m*, *n*, *r* jis yra ant pirmojo sando pabaigos ir antrojo pradžios (plg. G. Gerulis, Lit. Dial., XXXVII), o trigarsiuose pirmojo sando galui tenka didesnė jo dalis, o antrajam ir trečiajam sandui — jo likutis. Kirčiuoti tvirtagalė balsiai yra mažiau įtempti už tvirtapradžius. Balsiai, tariami su tvirtagale priegaide, visada yra ilgi, pvz.: *āšaka* ~ *āšaką*, *bėrem* ~ *bėriame*, *dėže* ~ *dėžę*, *gymis*, *kōše* ~ *kōšę*, *pūka* ~ *pūką*. Tvirtagalių dvigarsių *a*, *e*, *i*, *u* + *l*, *m*, *n*, *r*; *ai*, *au*, *ei*, *ui* abu sandai yra pusilgiai ir tariami panašiai kaip juos taria kai kurie pietiniai vakarų aukštaičiai, pvz.: *ba-ĩ-ges* ~ *baĩgiasi*, *dā-ñ-ktis* ~ *dañgtis*, *vi-ĩ-ks* ~ *vĩlkas*. Tvirtagalių dvigarsių *e*, *y*, *ū* + *l*, *m*, *n*, *r* pirmasis sandas tariamas ilgai, antrasis, iš klausos atrodo, yra trumpas, pvz.: *kūlver-čeis* ~ *kūlverčiais*, *žvỹrs* ~ *žvỹras*. Trigarsių pirmasis sandas tariamas kaip pusilgis, antrasis ir trečiasis trumpai, pvz.: *kiaūlšeres* ~ *kiaūlšerės* (kiaulininkės), *smāĩgalis*.

c) Tvirtagalę priegaide gali turėti:

1. Senieji ilgieji kirčiuoti balsiai, pvz.: *ėme* ~ *ėmė*, *gaidỹs*, *glōbis* (gobšas, turtas), *griūva*.

2. Ilgieji balsiai, atsiradę iš tvirtagalių tautosilabinių dvigarsių, pvz.: *grāštas*, *grēšt* ~ *grēžti*, *grīšt* ~ *grīžti*, *siūst*.

3. Kirčiuoti senieji trumpieji *a*, *e*, pvz.: *lākals* ~ *lākalas*, *mēdis*.

4. Senieji dvigarsiai, pvz.: *baĩda* ~ *baĩdo*, *baūdž* ~ *baūdzia*, *peĩlis*, *kaĩmps* ~ *kaĩmpas*, *paĩšas*, *kiĩminc* ~ *kiĩminas*, *puĩkšt*.

5. Naujai susidarę mišrieji dvigarsiai, kurių pirmojo sando *e*, *y*, *ū* lk atliepia į dvigarsio sudėtį neįeinantį tą patį kirčiuotą balsį su tvirtagale priegaide, pvz.: *rėms* ~ *rėmas*, *kvỹnc* ~ *kvỹnas* (kmynas), *žiūr* ~ *žiūria* (žiūri).

⁵⁸ Кс. К. Явнисъ, Памятная книжка Ковенской губернии, 135, Ковна, 1900.

6. Trigarsiai, pvz.: *Gaūrkelis* (kelias į Gaūrę), *Taūršilis* (miško pavadinimas).

§ 29. Vidurinė priegaidė. a) Vidurinės priegaidės balso judėjimas tarmėje yra neryškus, bet paprasta ausimi girdėti, kad jis yra kylantis-krintantis. Kylančioji priegaidės dalis yra kiek ilgesnė už krintančiąją. Savo balso judėjimu ši priegaidė yra panaši į tarmės tvirtagalę, tik kylančioji jos dalis yra trumpesnė už tvirtagalės priegaidės kylančiąją dalį, ir dėl to ji tariama daug trumpiau: balsas čia tik pakyla ir nusileidžia.

b) Vidurinės priegaidės balso spūdis, kaip ir tvirtagalės, yra ant pirmojo sando pabaigos ir antrojo pradžios. Dvigarsių, tariamų su vidurine priegaide, pirmasis sandas, iš klausos atrodo, yra ilgesnis: jis žymimas kaip pusilgis; antrasis — šiek tiek trumpesnis: jis žymimas kaip trumpas, pvz.: *geram̃* ~ *geramè*, *katram̃* ~ *katramè*, *mergom̃s* ~ *mergomis*, *viršum̃* ~ *viršumi*.

c) Vidurinė priegaidė tarmėje atsiranda tiesiog iš tvirtagalės priegaidės arba iš kitų priegaidžių, greičiausiai, per tvirtagalės laipsnį (plg. §§ 33 a, 34 b). Dažniausiai ją turi galinio skiemens dvigarsis, pvz.: *geram̃* ~ *geramè*, *vienam̃* ~ *vienamè*, *akim̃s* ~ *akimis*, *alum̃* ~ *alumi*, *sūnum̃* ~ *sūnumi*, *skiedrom̃s* ~ *skiedromis*, *visom̃s* ~ *visomis*, *anom̃s* ~ *anomis*, *vols̃* ~ *vōlas*, *Adom̃s* ~ *Adōmas*, *Jonc̃* ~ *Jōnas*. Ji sutinkama taip pat įvairiuose trumpuose žodeliuose, pvz.: *kaĩ* (kai ir kaip), *taĩ* ~ *taĩ*, *duĩ* ~ *duĩ*, *puĩ* ~ *puĩ*, *kol̃* ~ *kōl*. Kartais ji yra girdima ir *a*-kamenių daiktavardžių šauksmininko linksnio šaknyje, pvz.: *vaikè* ~ *vaikai*, *vaigè* ~ *vaigè*.

II. Nekirčiuotų skiemenų priegaidė

§ 30. Prieškirtinių skiemenų priegaidė. a) Nepriklausomai nuo senosios priegaidės, visi nekirčiuoti ilgieji skiemenys, einantieji prieš kirčiuotąjį, turi tvirtagalę priegaidę⁵⁴, pvz.: *aūdėjè* ~ *audėjà*, *grėbėjè* ~ *grėbėjà*, *skalbėjè* ~ *skalbėjà*, nors: *áust*, *grėpt* ~ *grėbti*. Prieškirtinių skiemenų priegaidė tarmėje yra silpna ir neaiški.

b) Su prieškirtinių skiemenų priegaide tarmėje glaudžiai yra susijęs atkeltinis kirtis. Atkeltinis kirtis atsiranda pirmame prieškirtiniame arba naujai susidariusiame ilgame galiniame skiemenyje, nukritus ar iškritus galūniam kirčiuotam balsiui. Atkeltinis kirtis išlaiko prieškirtinių skiemenų tvirtagalę priegaidę (išskyrus tuos atvejus, kai tvirtagalė priegaidė virsta vidurine, žr. § 29 c), pvz.: *kelj̃* (< **kelj̃j̃én*) ~ *kelyjè*, *galṽ* ~ *galvojè*, *akj̃* ~ *akyjè*, *dantj̃* ~ *dantjè*, *vandenj̃* ~ *vandenyjè*, *ger̃* ~ *gerojè*, *vis̃* ~ *visojè*, *namũs* ~ *namuosè*, *tėvũs* ~ *tėvuosè*, *vienũs* ~ *vienuosè*, *dideliũs* ~ *dideliuosè*, *aviž̃s* ~ *avižosè*, *triob̃s* ~ *triobosè*, *svarbĩs* ~ *svarbiosè*, *t̃s* ~ *tosè*.

§ 31. Pokirtinių skiemenų priegaidė. a) Visi ilgieji nekirčiuoti skiemenys, einantieji po kirčiuotojo, turi tvirtapradę priegaidę, pvz.: *čiaudēt* ~ *čiaudėti*, *kósēt* ~ *kósėti*, *žióvaut* ~ *žióvauti*, *žióplēt* ~ *žióplinti*, *špūlánktis* ~

⁵⁴ Žr. K. O. Явнисъ, Грамматика литовскаго языка, переводъ К. Буги, 45, Петроградъ, 1916.

špūllanktis, nors: *lañktis*. Pokirtinių skiemenų priegaidė tarmėje yra tariama silpnu balsu.

b) Pokirtiniai ilgieji balsiai (kamiengaliai), pasidarę sudurtinių žodžių jungiamaisiais, nutraukia ant savęs kirtį. Toks nukeltinis kirtis išlaiko pokirtinio skiemens tvirtapradę priegaidę, pvz.: *girnókalis* (giraų kaltas), *saulėtekis*, *saulėleidis*, *seilėtakis*, *tursómiegis* (jautrus miegas), *vasaródrumnis* (drungnas kaip vasaros vanduo), *žarnógalei* ~ žarnógaliai.

§ 32. Tie patys ilgieji nekirciuoti skiemenys turi skirtingą priegaidę, jei eina prieš kirčiuotąjį ir po kirčiuotojo skiemens, *ąžuóls* ~ ąžuolas ir *ąžuólyn* ~ ąžuolýnas, *maišai* ~ maišai ir *súrmaišis* ~ súrmaišis, *žólė* ~ žolė ir *kiēmžóles* ~ kiēmžolės (veja).

III. Priegaidžių kaita

§ 33. Tvirtapradės priegaidės virtimo kitomis priegaidėmis atvejai. Tiriamosios tarmės tvirtapradę priegaidę kartais dėsningai pakeičia trumpinė ir tvirtagalė.

a) Trumpinė tvirtapradė priegaidė dėsningai yra išvirtusi žodžio gale tais pat atvejais kaip ir lk, pvz.: *rankà* (< *ranká), *patl* (< *patl̥), *namė* (< *namė̃n). Nykstant žodžio galo kirčiuotoms galūnėms, tiriamosios tarmės kirtis atitraukiamas į priešpaskutinį skiemenį. Tuo atveju iš tvirtapradės priegaidės atsiradusią trumpinę dėsningai pakeičia tvirtagalė arba vidurinė. Tvirtagalė priegaidė šiuo atveju atsiranda, jei prieš nukritusį galinį skiemenį ėjo ilgas skiemuo, pvz.: *šakō* (< *šakōjēn) ~ šakojė (plg. § 30 b), vidurinė — jei prieškirtinio skiemens balsis buvo trumpas, pvz.: *aluj̥* ~ alujė, *meduj̥* ~ medujė, *geram̥* ~ geramė, *akim̥s* (< *akim̥s) ~ akimis. Čia, galimas daiktas, trumpinė priegaidė galėjo netiesiog pasikeisti į vidurinę, o per tvirtagalės priegaidės laipsnį: *geramēn > geramė > geram̥ > geram̥, plg. *vol̥s* ~ vólas, *Joñc* ~ Jónas ir Gerulio Lit. Dial. XLVII—XLVIII.

b) Tvirtapradė priegaidė pasikeičia į tvirtagalę:

1. Kai pasikeičia kamienai tos pačios šaknies žodžiuose, pvz.: *kúrpe* ~ kúrpė ir *kuřpius*, *kúoc* ~ kúodas ir *Kuōde* ~ Kuōdė (kuoduotos vardas), *púoc* ~ púodas ir *puōdžius*, *pilnas* ir *artipilnis*, *séile* ~ séilė ir *seilius* (kuriam seilės tįsta), *tévs* ~ tėvas ir *tėtis*.

2. Kai kaitaliojasi bendrašakniai būdvardžiai su daiktavardžiais, pvz.: *áukštas* ir *aūkštis*, *ilks* ~ ilgas ir *ilgis*, *kárštas* ir *kařštis*, *márks* ~ mąrgas ir *Mařgius*, *ráips* ~ ráibas ir *raibi* (raibas gaidys), *ráinc* ~ ráinas ir *rañnius* (rainas katinas), *sárgus* ir *Sařgius* (šuns vardas), *sárc* ~ sártas (šviesiai rudas, kalbant apie arklius) ir *Sařtis*, *šývs* ~ šývas (baltas, kalbant apie arklius) ir *Šývis*, bet: *bėrs* ~ bėras ir *Bėris*, *júoc* ~ júodas ir *Júodis*.

3. Kai kaitaliojasi bendrašakniai veiksmazodžiai su daiktavardžiais, pvz.: *áukt* ~ áugti ir *ūgis*, *duot* ir *duōkle* ~ duōklė, *dúrt* ~ dúrti ir *dūris*, *ėst* ir *ėskus* (kuris daug ėda), *glópt* ~ glóbti (turtėti) ir *glōbis* (turčius, gobšas), *klót* ir *paklōde* ~ paklōdė, *mókam* ir *mōkestis*, *mazgót* ir *mazgōte* ~ mazgōtė, *rēšt* ~ rēžti ir *rēžis* (gabalas, audeklo skliautė, žemės sklypas), *rūpitis* ~ rūpintis ir

rūpestis, sėst ir *pasōste* ~ *pasōstė*, *sėt* ir *sēja* ~ *sėja*, *skūst* ir *skuñc* ~ *skuñdas*,
šaut ir *šūvis*, *tvėrt* ir *tvōra* ~ *tvōra*.

4. Kai kaitaliojasi bendrašakniai būdvardžiai su veiksmazodžiais, pvz.:
bālc ~ *bāltas* ir *baľtuot*, *jūoc* ~ *jūodas* ir *juōduot*, *mārks* ~ *mārgas* ir *maľguot*,
mēlync ~ *mēlynas* ir *mēlynuot*.

5. Veiksmazodžių būsimąjo laiko trečiajame asmenyje, pvz.: *gulėsiu* ir
gulės, *grėpsiu* ~ *grėbsiu* ir *grėps* ~ *grėbs*, *džiūsiu* ir *džiūš* (džius), *ižgysiu* ~
ižgysiu ir *ižgys* ~ *ižgys* (išgis), *miegōsiu* ir *miegōs*, *pjāusiu* ~ *piāusiu* ir *pjāūs*, *rāu*
ir *raūs*, *šaut* ir *šaūs*, *traūkt* ir *traūks*, *turėsiu* ir *turės*, *žūsiu* ir *žūš* (žus).

6. Kai kaitaliojasi bendrašakniai bendrosios giminės daiktavardžiai su
veiksmazodžiais, pvz.: *gūra* (nerangus žmogus) ir *gūřit* ~ *gūrinti* (žioplinti,
eiti susitraukus), *gōželis* (žioplys) ir *gōžīt* ~ *gōžinti* (vėplinti).

7. Kai iš paprastų veiksmazodžių padaromi palengvos kartotiniai, pvz.:
lāukt ir *lūkuruiot*, *snāust* ir *snūduriuot*, *virt* ~ *virti* ir *vūruliuot*.

8. Kai tvirtapradės šaknies daiktavardžiai pasidaro antruoju sudurtinių
žodžių sandu (neskaitant priešdėlinių) ir išlaiko kirčio vietą, pvz.: *abželtkō-*
jis ~ *apželtkōjis* ir *kōje* ~ *kōja*, *devyndařbe* ~ *devyndařbė* ir *dārps* ~ *dārbas*,
dykaduōnis ir *dūona*, *juodgalve* ~ *juodgalvė* ir *gālva* ~ *gālva*, *dvinūtis*
ir *nūtis*, *šeraviľnes* ~ *šeraviľnės* ir *vilna* ~ *vilna*, *raudonvėdis* ir *vėic* ~ *vėidas*,
šunkōjis (dalgio dešinė rankena), bet: *besōtis*, *begėdis*, *beštrdis*.

§ 34. Tvirtagalės priegaidės virtimo kitomis priegai-
dėmis atvejai. Tarmės tvirtagalę priegaidę kartais dėsningai yra pakeitusi
trumpinė, tvirtapradė ir vidurinė priegaidė.

a) Trumpinė tvirtagalė priegaidė retais atvejais virsta nutrupėjusių prie-
veiksmių, jungtukų ir kitų tarnybinių žodžių gale, pvz.: *dabā* (< *dabař*), *ā*
(< *ař*), *ī* (< *iř*). Tvirtagalės virtimas trumpine, galimas daiktas, vyko per
vidurinės priegaidės laipsnį, pvz.: *ař* > *ař* > *ā*.

b) Įvairiuose trumpuose tarnybiniuose žodžiuose ir svetimos kilmės var-
dažodžiuose tvirtagalė priegaidė kartais išvirsta vidurine, pvz.: *ant* ~ *añt*, *kuř* ~
kuĩ, *koľ* ~ *kōľ*, *viēľ* ~ *vēľ*, *Adōms* ~ *Adōmas*, *poñc* ~ *pōnas*, *uzboñc* ~ *uzbōnas*.

c) Tvirtagalė priegaidė virsta tvirtaprade:

1. Kai žodžio gale iškrinta (nukrinta) nekirčiuotas trumpasis *a*, ir tvirta-
galiai vienabalsiai *a*, *e* su *l*, *m*, *n*, *r* sudaro naujus dvigarsius arba kai sudur-
tiniuose žodžiuose susidaro tie patys nauji dvigarsiai, pvz.: *ārs* ~ *āras* (0,01 ha),
bār ~ *bāra*, *gēm* ~ *gēma*, *gēľ* ~ *gēlia*, *gāľs* ~ *gāľas*, *gyvėn* ~ *gyvėna*, *kēľs* ~ *kē-*
ľias, *kērs* ~ *kēras*, *nāms* ~ *nāmas*, *pēľtake* ~ *pēľtakė* (siuvimo būdas, dygsni
atgal užmetant. Tokie dygsniai panašūs į pelės taką), *kēľviēte* ~ *kēľvietė*,
sēnc ~ *sēnas*, *šēř* ~ *šēria*, *trānc* ~ *trānas*, *žāľs* ~ *žāľias*, *žēmē* ~ *žēmas*.

2. Kai iš paprastų veiksmazodžių padaromi įstangos kartotiniai, pvz.:
braĩda ~ *braĩdo* ir *braĩdžio* ~ *braĩdžioja*, *drĩst* ir *drĩsīt* ~ *drĩsinti*, *gĩt* ~ *giñti*
ir *gāimiot*, *ľĩst* ir *ľāndžiot*, *rēkt* ir *rēkīt* ~ *rēkinti* (virkydyti), *siřkt* ~ *siřgti* ir
sārgīt ~ *sārginti*, *skēľst* ir *skāľsīt* ~ *skāľsinti*, *skēšt* ir *skēndėt*, *šāũkt* ir *šūkauť*,
švilpt ir *švilpauť* ~ *švilpauti*, *teĩst* ir *tēisīt* ~ *tēisinti*, *vĩłkt* ir *vāľkiot*, *žvỹkt* ~
žvỹgti ir *žvỹgīt* ~ *žvỹginti*.

3. Kai prielinksniai eina vardažodžių priešdėliais, kaip ir lk (išskyrus tvirtagalius *ant-* ir *tarp-* priešdėlius), pvz.: *ĩ* ir *ĩpinc* ~ *ĩpinas* (raištis į kasas), *ĩpils* ~ *ĩpilas* (impilas), *ĩsaulis* (vieta prieš saulę), *ĩkalnis* (kalno papėdė), *ĩkapės* ~ *ĩkapės* (drabužis, su kuriuo deda į karstą); *nõ* ~ *nuõ* ir *nuõbrukas* ~ *nuõbrukos*, *nuõmec* ~ *nuõmetas*, *nuõtaka*, *nuõvalas* ~ *nuõvalos*, *nuõmone* ~ *nuõmonė*, *nuõžiūra*; *pař* (per) ir *pərbėkti* (perbėgti), *pärvešt* (pervežti), *pårdurt* (perdurti), *pärleisti* (perleisti); *põ* ir *põretis*, *põsūnis*, *põkarštis*, *põkietis*; *prē* ~ *priē* ir *prie-lips* ~ *prielipas*, *prieapuola* (išgąstis), *prieglauda*, *prievalgis* (privalgymas, valgis), *prieqvailis* (puskvailis); *prõ* ir *prõtekimis* (beveik tekinas), *prõrėksmeis* ~ *prõrėksmiai* (graudžiu balsu), *prõbrėksmeis* ~ *prõbrėksmiai* (švintant); *prieř* ir *prieřpilis*, *prieřpieči* ~ *prieřpiečiai*, *prieřgyna* ~ *prieřgyna*, *prieřpriečeis* ~ *prieřpriečiais*.

4. Kai kuriuose veiksmazodžiuose, turinčiuose esamajame laike kamieną *-st*, pvz.: *gĩmsti* ~ *gimsti* ir *gĩmti*, *mĩršti* ~ *mirsti* ir *miřti*.

§ 35. Trumpinė priegaidė virtimo kitomis priegaidėmis atvejai. Tarmės trumpinė priegaidė gali išvirsti tvirtaprade, kai žodžio gale nukritus (iškritus) nekirčiuotam trumpajam *a*, trumpieji *i*, *u* su *l*, *m*, *n*, *r*, *v* sudaro naujus dvigarsius, o taip pat, kai sudurtiniuose žodžiuose susidaro tokie pat mišrieji dvigarsiai, pvz.: *arĩms* ~ *arimas*, *grėštũvas* ~ *grėžtũvas*, *ĩm* ~ *ĩma*, *piktũms* ~ *piktũmas*, *pipĩrs* ~ *pipiras*, *řĩlbaravykis* ~ *řĩlbaravykis*, *řĩls* ~ *řĩlas*, *vaikĩnc* ~ *vaikĩnas*, *vidũrlaukei* ~ *vidũrlaukiai*.

Trumpėjant kirčiuotam žodžio galui, tiriamosios tarmės trumpinė priegaidė pasikeičia į vidurinę, pvz.: *alumĩ* ~ *alumi*, *medumĩ* ~ *medumi*. Galimas daiktas, kad šis priegaidžių pasikeitimas vyko per tvirtagalę priegaidę: *lytumĩ* > *lytumĩ* > *lytumĩ*.

IV. Priegaidė ir žodžio reikšmė

§ 36. Priegaidė gali būti kelių garsais ir kirčiu visiškai sutampančių žodžių formų garsinis skiriamasis požymis, pvz.: *galvõ* ~ *galvõja* ir *galvõ* ~ *galvojė*, *liepsnõ* ~ *liepsnõja* ir *liepsnõ* ~ *liepsnojė*, *rasõ* ~ *rasõja* ir *rasõ* ~ *rasojė*, *pavajõ* ~ *pavajõja* (deda pavają) ir *pavajõ* ~ *pavajojė*, *siulẽ* ~ *siulẽja* ir *siulẽ* ~ *siulẽjė*, *řakõ* ~ *řakõja* ir *řakõ* ~ *řakojė*, *vagõ* ~ *vagõja* ir *vagõ* ~ *vagojė*; *brĩnkt* ~ *bringti* (brangėti) ir *brĩnkt* (pūstis, didėti), *gĩt* (sveikti) ir *gĩt* ~ *giĩti*, *iřgĩrda* ~ *iřgirdo* (es. I. III asm.) ir *iřgĩrda* ~ *iřgirdo* (būt. k. I. III asm.), *iřãut* ~ *iřãauti* ir *iřãũt* ~ *iřãũti*, *iřãũkt* ~ *iřãũgti* ir *iřãũkt* ~ *iřãũkti*, *kãmpa* (rogių dalis) ir *kãmpa* ~ *kãmpo*, *kãmpa*, *kãrpa* (auglys) ir *kãrpa* ~ *kãrpo* (es. I. III asm.), *kãrřt* (senti) ir *kãrřt* (vilnas tam tikra mašina apdirbti), *kĩnka* ~ *kĩnka* (šlaunis) ir *kĩnka* ~ *kĩnko* (es. I. III asm.), *kraũjes* ~ *kraũjasi* ir *kraũjes* ~ *kraũjas*, *lẽnke* ~ *lẽnkė* (dauba, slėnys) ir *leĩnke* ~ *leĩnė* (būt. k. I. III asm.), *lĩsta* (tvoros stulpas) ir *lĩsta* (lĩsta), *lõpa* ~ *lõpo* (es. I. III asm.) ir *lõpa* ~ *lõpo*, *lõpa*, *mĩt* ~ *mĩnti* (apdirbti linus) ir *mĩt* ~ *mĩnti* (spėti mįslę), *susẽmes* (būt. k. laiko dalyvis) ir *susẽmes* ~ *susiẽmes* (nusitvėręs), *supĩk* ~ *supink* ir *supĩk*, *susẽje* ~ *susẽjo* ir *susẽje* ~ *susiẽjo*, *řĩls* ~ *řĩlas* ir *řĩls* (būs. I. III asm.), *tĩst* ~ *tĩnsta* ir *tĩst* ~ *tĩsta*, *uřmĩrřt* ~ *uřmĩrřta* (apmĩrřta) ir *uřmĩrřt* ~ *uřmĩrřta* (pamĩrřta), *vãrpa* ir *vãrpa* ~ *vãrpo*, *vãrpa*, *řĩls* ~ *řĩlas* ir *řĩls* (būs. I. III asm.).

Tarmėje yra ir tokių žodžių formų, kurių reikšmės yra visiškai skirtingos, tačiau ne tik kirčio vieta, bet ir priegaide jos sutampa, pvz.: *sakaĩ, laĩkaĩ, maišaĩ, lankuĩ, vaikaiĩ* ir kt. formos reiškia dgs. vard. ir veiksmazodžių es. I. vns. II asm. Tokių žodžių reikšmė visada paaiškėja iš sakinio.

Vokalizmas

I. Žodžio kamieno vokalizmas

1. Balsiai

a, q. § 37. Tarmės *a*, atliepiantis lk *a*, yra tokios pat kilmės, kaip ir lk⁵⁵.

a) Šis *a* trumpas yra nekirčiuotas, pvz.: *adatu, balanà, vakarè, žabarai* (kurui vartojamos sudžiūvusios šakutės), ir kirčiuotas šiais atvejais:

1. Tokiuose vienaskiemeniuose žodžiuose, kurie ir lk yra vienaskiemieniai, pvz.: *àš, kàt ~ kàd, kàs, pàc ~ pàts, tàs*.

2. Veiksmazodžių ir veiksmazodinių darinių (veikiamosios rūšies dalyvių ir padalyvių) priešdėliuose, pvz.: *àpmete ~ àpmetè, àpnešu, àpsimat ~ apsimate, àpskalbiau, àtkasam, àtkemšu, pàkišu, pàsimat ~ pasiimate, pàžiūriu pràdedu, pràkalei, pràlenkiau, àpkirpc ~ àpkirptas, àpverstas, àteinant, àtkasant pàmestas, pàreinant, pràmuštas, pràvežant*.

3. Pirminių veiksmazodžių su šakniniu *a* bendratyje ir jos vediniuose, kaip ir lk, pvz.: *làkt, plàkt, ràkt, ràst, šàšt, ràzdàva ~ ràsdao, ràstu, ràzdavęs ~ ràsdao, ràzdams ~ ràsdamas*, bet: *plàkc ~ plàktas, ràstas*.

4. Asmeninių, savybinių ir sangražinių įvardžių formose, kaip ir lk, pvz.: *màna ~ mào, sàva ~ sàvo, tàva ~ tàvo, mènè (manės), sàvè (savės), tàvè (tavės), mào (mane), tàvi (tave), sàvi (save), màoim (manimi), sàvim, tàvim*.

5. Įvardžiuotinių būdvardžių, skaitvardžių ir savybinių įvardžių vyriškos giminės vienaskaitos vardininko formose, pvz.: *baltàsis, geràsis, kietàsis, àstuntàsis, dešimtàsis, manàsis, tavàsis*.

6. Anomatopėjinių veiksmazodžių su priesaga *-ėti* esamojo laiko trečiajame asmenyje, pvz.: *kvàkse ~ kvàksia (kvaksi), spràkse ~ spràksia (spraksi), tàkse ~ tàksia (taksi)*.

7. Išiktukuose ir iš jų padarytuose veiksmazodžiuose su priesaga *-elėti*, pvz.: *bàkst ir bàkstelèt, stàpt ~ stàbt ir stàptelèt ~ stàbtelėti, šmàkšt ir šmàkštelèt, švàpt ir švàptelèt, tràkšt ir tràkštelèt*.

8. Kai kuriuose atskiruose žodžiuose, pvz.: *àklei ~ àkliai (akli vabzdžiai, puolantieji gyvuliai), anàpus, bádikuot (virkdyti, badyti), bràške ~ bràškè, ràkalis (žmogus, kuris lupa arklius), ràkaliuot (lupti arklius), šmàdaruot (blaškytis), ràgius (labai pasipūtes, kaip su ragais), ràgè ~ ràgè, skàlanduot (teliuskuoti), vàpaliuot (niekus plepėti)*.

b) Šis *a* ilgas yra:

1. Kirčiuotas pagrindiniu kirčiu (be atvejų, minėtų šio paragrafo a) skyriuje), pvz.: *kràpšta ~ kràpšto, lāksta ~ lāksto, lāps ~ lāpas, pāšars ~ pāšaras*,

⁵⁵ Žr. J. Endzelīns, Baltu valodu skaņas un formas (toliau SF), § 12, Rīgā, 1948.

rāc ~ *rātas*, *stākles* ~ *stāklēs*, *šāke* ~ *šākē*, *tāks* ~ *tākas*, *vākar*, *žāgre* ~ *žāgrē*.

2. Kirčiuotas šalutiniu kirčiu priesagoje *-av-*, žr. § 20. Nekirčiuotas *a*, atliepiantis lk *a*, priesagoje *-av-* yra ilgas ir žemaičių tarmėse⁵⁶. Galimas daiktas, kad ten jis pailgėja taip pat dėl šalutinio kirčio.

Apie tarmės *a*, atliepiantį lk *a*, žodžio gale, žr. § 61.

§ 38. Tarmės *a*, atliepiantis lk *a*, yra atsiradęs iš dvigarsio *an*, kaip ir lk. Šis *a* yra visada ilgas, pvz.: *ąžuols* ~ *ąžuolas*, *kąsnis*, *žasinaĩ*, *vąšas*, *vąškarà* (kumpas kablys puodui ugniavietėje pakabinti; šiaip koks kumpas daiktas perkeltine prasme).

Jaunesni tarmės atstovai, ypač mokyklų jaunimas nekirčiuotą šį *a* linksta tarti trumpai, pvz.: *šašlavýnc* ~ *šašlavýnas*, *vašiùks* ~ *vąšiùkas*, *žasiùks* ~ *žasiùkas*.

Nekirčiuotas *a* < *an* visada yra trumpas veliuniškių tarmėje, pvz.: *kasniùks* ~ *kašniùkas*, *sanarýs* ~ *sašarýs*. Galimas daiktas, kad ši veliuniškių tarmės ypatybė daro įtakos ir tiriamosios tarmės atstovams.

Apie tarmės *a* žodžio gale žr. §§ 64, 65.

§ 39. Tarmės *a*, atliepiantis lk *ai*, yra sutinkamas kirčiuotoje ir tariamoje su tvirtaprade priegaide priesagoje *-atis* ~ *-aitis*, *-ate* ~ *-aitė*, pvz.: *kiaušinátis* ~ *kiaušináitis*, *lašináči* ~ *lašináičiai*, *mergáte* ~ *mergáitė*, *obeláte* ~ *obeláitė*, *vežimátis* ~ *vežimáitis*, *vištáte* ~ *vištáitė*.

§ 40. Tarmėje yra sutinkamas *a*, kuris lk atliepia gretimuose skiemenyse esančius *a* ir *é*; *u* ir *é* garsus. Toks *a* yra atsiradęs dėl kontrakcijos ir elizijos. Apie jį kalbama § 85.

e, *ę*. § 41. Tarmės *e*, atliepiantis lk *e*, yra tokios pat kilmės, kaip ir lk, žr. Endzelynas, SF, § 10.

a) Šis *e* trumpas yra nekirčiuotas, pvz.: *besmegeniù* (vns. įnag.), *debesis*, *ežerè*, *genesýs* (gyvulių kelias per laukus), ir kirčiuotas šiais atvejais:

1. Tokiuose vienskiemeniuose žodžiuose, kurie ir lk yra vienskiemeniai, pvz.: *bè*, *lèšk*, *nè*, *šè*, *tè*, *vè*.

2. Veiksmažodžių ir veiksmažodinių darinių (neveikiamosios rūšies dalyvių ir padalyvių) priešdėliuose, pvz.: *bègulem* ~ *bèguliame* (begulime), *bèker-tant*, *bèlesant*, *nèneši*, *nèperkam*, *nèkepc* ~ *nèkeptas*, *nèpirkc* ~ *nèpirktas*, *nèskustas*.

3. Pirminių veiksmažodžių su šakniniu *e* bendratyje ir jos vediniuose, pvz.: *dèkt* ~ *dègti*, *kèpt*, *mèst*, *nèšt*, *pèšt*, *vèst*, *vèšt* ~ *vèžti*, *nèždáva* ~ *nèšdavo*, *nèštų*, *nèždavęs* ~ *nèšdavęs*, *nèždams* ~ *nèšdamas*, bet: *pèštas*, *nèštas*, *vèštas* ~ *vèžtas*.

4. Paprastųjų būdvardžių aukštesniame laipsnyje, pvz.: *gerèsnis*, *mažèsnis*, *sunkèsnis*, *vyrèšne* ~ *vyrèsnė*.

Įvardžiuotinių būdvardžių aukštesniame laipsnyje kirčiuotas senasis trumpasis *e* yra ilgas, o lk jį atliepia trumpas kirčiuotas *e*, pvz.: *didèsnijì*, *sunkèsnijì*, *vyrèšnioje* ~ *vyrèšniojo*.

5. Ištikukuose ir iš jų padarytuose veiksmažodžiuose, pvz.: *tèkšt* ir *tèkštelèt*, *trèkšt* ir *trèkštelèt*, *trèpt* ir *trèptelèt*.

⁵⁶ Žr. P. Jonikas, PT, § 50 c.

6. Tikriniuose (dažniausiai nelietuviškos kilmės) varduose, pvz.: *Adèle* ~ *Adèlè*, *Angèle* ~ *Angèlè*, *Anèle* ~ *Anèlè*, *Bène* ~ *Bènè* (Benedikta), *Bènius* ~ *Bènius* (Benediktas), *Èle* ~ *Èlè* (Elena), *Gèc* ~ *Gèdas* (Gediminas), *Gène* ~ *Gènè*, *Klèmencas* ~ *Klèmensas*, *Lèva* (Levosė), *Marcèle* ~ *Marcèlè*, *Pètre* ~ *Pètrè* (bet *Pėtras*), *Sèle* ~ *Sèlè* (Salomėja), *Vère* ~ *Vèrè* (Veronika).

7. Pavardėse su priesaga *-eckis*, pvz.: *Burbėckis*, *Demerėckis*.

8. Kai kuriuose atskiruose žodžiuose, pvz.: *bėbras*, *kebėklis* (kuriuo kas užkabinama), *perėkle* ~ *perėklė*, *šėkur*, *šiūrėklis* (kuriuo trinamasi maudantis), *švėplius* (neištariantis kai kurių švilpiamųjų garsų), *švėple* ~ *švėplė*, *vėpelis* (vėpla, žiopylis), *vėkur*, *žėbrius* (murzius).

b) Šis *e* būna ilgas, jei yra kirčiuotas (be atvejų, minėtų šio paragrafo a) skyriuje), pvz.: *bėrem* ~ *bėriame*, *gėret* ~ *gėriate*, *lėpin* ~ *lėpina*, *mėdis*, *šėrem* ~ *šėriame*, *žėmuogė* ~ *žėmuogė*.

Apie šį tarmės *e* žodžio gale žr. § 66.

§ 42. Tarmės *e*, atliepiantis lk *e* (o veiksmazodžiuose tam tikrais atvejais ir *en*), yra atsiradęs iš dvigarsio *en*, kaip ir lk *e* yra visada ilgas, pvz.: *grėst*, *grėšt* ~ *grėžti*, *grėštūvs* ~ *grėžtūvas*, *kėst*, *skėst*, *spėst*, *gyvėt* ~ *gyvėnti*, *gyvėsiu* ~ *gyvėnsiu*, *gyvės* ~ *gyveñs*.

Esantį prieš kirtį *e* jaunesnieji tarmės atstovai ir mokyklų jaunimas linksta tarti trumpai, kaip ir kaimynų veliuoniškių tarmėje, pvz.: *grežiū* ~ *grežiū*, *skestū* ~ *skestū*.

Apie tarmės *e* žodžio gale žr. § 69.

§ 43. Tarmėje yra sutinkamas *e*, kuris lk atliepia gretimuose skiemenyse esančius *e* ir *a* garsus. Toks *e* yra atsiradęs dėl kontrakcijos ir elizijos. Apie jį kalbama § 85.

ė. § 44. Tarmės *ė*, atliepiantis lk *ė*, yra atsiradęs iš senojo *ē*, kaip ir lk, žr. Endzelynas, SF, § 11. Jis visada yra tariamas ilgai, pvz.: *dilgėlė*, *mėta* ~ *mėto*, *sėdėje* ~ *sėdėjo*, *šėrėje* ~ *šėrėja*, *vėgėlė*.

Apie *ė* žodžio gale žr. § 70.

§ 45. Tarmėje yra sutinkamas *ė*, kuris lk atliepia gretimuose skiemenyse esančius *e* ir *ė*; *i* ir *ė* garsus. Toks *ė* yra atsiradęs dėl kontrakcijos ir elizijos. Apie jį kalbama § 85.

i, *y*, *į*. § 46. Tarmės *i*, atliepiantis lk *i*, yra tokios pat kilmės, kaip ir lk, žr. Endzelynas, SF, § 6. Šis *i* yra visada trumpas (jei jis nėra dvigarsių sandas), pvz.: *Bišpilis* (Jurbarko rajono piliakalnis), *gile* ~ *gilė*, *giminė*, *ritinas* ~ *ritinasi*, *Šilinė* ~ *Šilinė* (Jurbarko rajono miestelis).

Apie tarmės *i* žodžio gale žr. § 71.

§ 47. Tarmės *y*, atliepiantis lk *y*, yra tokios pat kilmės, kaip ir lk, žr. Endzelynas, SF, § 7. *y* visada yra tariamas ilgai, pvz.: *gýdyt*, *krypúot*, *lýdyt*, *lýgybe* (lygybė), *lýtys*, *lytūs*, *plyšýs*, *ryšýs*, *šulinýs*.

Apie tarmės *y* žodžio gale žr. §§ 72, 73.

§ 48. Tarmės *į*, atliepiantis lk *į* (o veiksmazodžiuose tam tikrais atvejais ir *in*), yra atsiradęs iš dvigarsio *in*. Jis visada tariamas ilgai, pvz.: *grįšt* ~ *grįžti*, *ilįst*, *įspįst*, *įšdrįst* ~ *išdrįsti*, *mįslė*, *tįst* ~ *tįsti*, *tįsta*, *žįst*; *jūdis* ~ *jūdins*, *krūtįs* ~ *krūtins*, *lėpis* ~ *lėpins*, *nekabįk* ~ *nekabink*, *pažįt* ~ *pažinti*.

Apie tarmės *i* žodžio gale žr. § 74.

§ 49. Tarmėje pasitaiko *i*, *i*, *lk* atliepiantys gretimuose skiemenyse esančius *e* ir *i*, *e* ir *i* garsus. Jie yra atsiradę dėl garsų susitraukimo. Šie balsiai nagrinėjami § 85.

o. § 50. Trumpas tarmės *o*, atliepiantis trumpą *lk o*, sutinkamas įvairiuose svetimžodžiuose, dažniausiai tikriniuose varduose, pvz.: *Antòse* ~ *An-tòsè*, *Brònius*, *Dòma*, *kòlera* ~ *chòlera*, *Kòstas*, *Kòlius* (Nikolajus), *Levòs e* ~ *Levòsè*, *Òlius* (Aleksandras).

§ 51. Tarmės *o*, atliepiantis *lk ilgąjį o*, kaip ir *lk*, yra atsiradęs iš senojo ilgojo *a*, žr. Endzelynas, SF, § 13. Jis yra visada ilgas, pvz.: *bótkotis*, *mó-tina*, *obelis*, *pievo* ~ *pievoje*, *pròc* ~ *pròtas*, *ropùte* ~ *ropùtè* (bulvė), *stòks* ~ *stògas*, *volungė*, *voveris*.

u, *ū*, *u*. § 52. Tarmės *u*, atliepiantis *lk u*, yra tokios pat kilmės, kaip ir *lk*, žr. Endzelynas, SF, § 8. Jis yra visada trumpas (jei nėra dvigarsio sandas), pvz.: *grumuliùks* ~ *grumuliukas* (gabaliukas), *rugučius*, *ruñkilius* (runkelius), *sukùtis*, *tupùte* ~ *tupùtè* (kas neapsidirba).

Apie šį *u* žodžio gale žr. § 77.

§ 53. Tarmės *ū*, atliepiantis *lk ū*, yra tokios pat kilmės, kaip ir *lk*, žr. Endzelynas, SF, § 9. Jis visada yra tariamas ilgai, pvz.: *alkūne* ~ *alkūnè*, *drūc* ~ *drūtas* (stiprus), *grūdai*, *krūptelēt*, *mūšis* (mušimas), *prūc* ~ *prūdas*, *pūslė*, *rūkstūs* ~ *rūgstūs*, *riūkt* (verkti), *sūrūs*.

Apie *ū* žodžio gale žr. § 78.

§ 54. Tarmės *u*, atliepiantis *lk u*, yra atsiradęs, kaip ir *lk*, iš dvigarsio *un*. Visada jis tariamas ilgai, pvz.: *siūst*, *skūst*.

Apie *u* žodžio gale žr. § 79.

2. Dvigarsiai

Dvigarsių kiekybė ir kokybė. § 55. Kiekvienas nekirčiuotas dvigarsis sudaro ilgą skiemenį, nors abu jo sandai yra trumpi, pvz.: *baigiù*, *baudžiù*, *einù*, *giedók*, *kuislė* (kuri ilgai neapsidirba), *kuolù*, *malkáut*, *milžims* ~ *milžimas*, *prapultis*, *ramstaũ*, *stemplė*, *stimpù*, *šlumbù*, *šankl* (kuri aukštai iššoka), *šventà*, *švinkims* ~ *švinkimas*, *tunkù*, *tarputis*, *tirščiùs*, *tursúot* (pasilenkus dirbti).

Gavę kirtį, atskiri dvigarsių sandai, priklausomai nuo turimos priegaidės, atitinkamai pailgėja, pvz.: *áukštas*, *baigėi*, *buinūs* (riebūs), *bálc* ~ *báltas*, *delče* ~ *delčią*, *dilkst* ~ *dilgsta*, *dúlke* ~ *dùlkè*, *glamžá* ~ *glamžo*, *glemž* ~ *glemžia*, *grimžda* ~ *grimždo*, *grúmnda* ~ *grúmndo*, *gránda* ~ *grándo*, *gréndž* ~ *gréndžia*, *giñčas*, *gúndyt* ~ *gúndyti*, *kárštas*, *keřštas*, *kiřst*, *kuřces* ~ *kuřcias*, plg. §§ 27, 28.

Tariamų su tvirtagale priegaide dvigarsių *a*, *e*, *i*, *u* + *l*, *m*, *n*, *r* abu sandai, kaip pasakyta § 28 b, yra pusilgiai, tačiau antrasis jų sandas, iš tikrųjų, visada yra kiek trumpesnis už pirmąjį, nes priebalsius *l*, *m*, *n*, *r* iš viso tarmėje labai mažai linkstama ilginti. Ir šiuo atveju jie (*l*, *m*, *n*, *r*) yra panašesni į trumpus garsus, negu į pusilgius.

§ 56. Kokybės atžvilgiu visi dvigarsiai yra beveik tokie pat, kaip ir *lk* (turint galvoje anksčiau minėtas balsių (§ 13) ir priebalsių (§ 14) skirtybes).

Balsiniai dvigarsiai. § 57. a) Tarmės dvigarsis *ai*, atliepiantis *lk ai*, yra tokios pat kilmės, kaip ir *lk*, pvz.: *baisỹbe* ~ *baisỹbė*, *láiškas*, *maĩšas*, *padraĩkes* ~ *padraĩkės*, *šlaĩc* ~ *šlaĩtas*. Kirčiuotoje tvirtapradėje priesagoje *-atis* ~ *-aitis*, *-ate* ~ *-aitė* dvigarsis *ai* tarmėje visada yra dėsningai suvienabalsėjęs į *a* (žr. § 39), pvz.: *daržínate* ~ *daržínaitė*, *marškináčeĩ* ~ *marškináičiai*.

b) Tarmės dvigarsis *au*, atliepiantis *lk au*, yra tokios pat kilmės, kaip *lk*, pvz.: *audĩms* ~ *-audimas*, *gliaumà* (nešvarus žmogus), *kaũpt*, *káušas*, *paũkštis*, *sáule* ~ *sáulė*.

Eidamas prieš balsius, dvigarsis *au*, kaip ir *lk*, išvirsta į *av* arba į *ov*, pvz.: *aũt* ir *ãve* ~ *ãvė*, *bliãut* ir *bliõve* ~ *bliõvė*, *gãut* ir *gãva* ~ *gãvo*, *griãut* ir *griõve* ~ *griõvė*.

ai, *au* žodžio gale žr. § 81 a.

c) Tarmės dvigarsis *ei*, atliepiantis *lk ei*, yra tokios pat kilmės, kaip ir *lk*, pvz.: *kreĩkt*, *kreivúot*, *léist*, *mėĩtėlis*, *peĩkt*, *šeimýna*.

Eidamas prieš balsius, dvigarsis *ei*, kaip ir *lk*, išvirsta į *ėj*, pvz.: *ėĩt* ir *ėĩje* ~ *ėĩjo*.

ei žodžio gale žr. § 81 a.

d) Tarmės dvigarsis *ui* yra tokios pat kilmės, kaip *lk*, ir *lk* atliepia *ui*, pvz.: *ĩskuĩst* (įjuosti, pasidaryti juodam), *kuiłýs*, *kuišlė*, *puĩkus*, *zuikýs*.

Dvigarsis *ui* su tvirtaprade priegaide tarmėje retas. Pasitaiko tik nelietuviškos kilmės žodžiuose (asmenvardžiuose), pvz.: *Čiũika* ~ *Čiũika*, *Šũika* ~ *Šũika*.

ui žodžio gale žr. § 81 d.

e) Tarmės dvigarsiai *ie*, *uo* yra tokios pat kilmės, kaip ir *lk*, ir atliepia tuos pačius *lk* dvigarsius, pvz.: *ĩeška* ~ *ieško*, *líesas*, *púoc* ~ *púodas*, *súodys*. Nors dvigarsiai *ie*, *uo* yra žymimi dviem raidėmis, bet garsų junginys atskiromis dalimis (*i + e*, *u + o*) tariant neskaldomas. Pavyzdžiui, kaip ir balsiuose, tvirtapradė priegaidė yra tariama junginio *ie*, *uo* pradžioje (*llepžiedis* ~ *llepžiedis*, *prĩepuola*, *žĩec* ~ *žiedas*, *úoc* ~ *úodas*, *úoga*), tvirtagalė — jo gale (*diẽna* ~ *diẽnà*, *riẽke* ~ *riẽkia*, *žĩẽve* ~ *žĩẽvė*; *duõbe* ~ *duõbė*, *kuõla* ~ *kuõlà*, *šuo*). Šie dvigarsiai tarmėje yra labiau panašūs į ilgus vienabalsius negu į dvigarsius. Panašios nuomonės laikosi A. Baranauskas, kalbėdamas apie šiuos lietuvių kalbos dvigarsius⁵⁷.

Kartais dvigarsiai *ie*, *uo* nedėsningai tarmėje atsiranda iš *lk é* ir *o* vienabalsių šių žodžių šaknyje: *dĩelė* ~ *dėlė*, *ĩjegà* ~ *jėgà*, *luomà* ~ *lomà*, *nenujĩgiu* ~ *nenujėgiu* (nepajėgiu), *Pajĩgeĩ* ~ *Pajėgiaĩ* (Pagėgiaĩ), *niẽr* ~ *nėrà*, *tĩevs* ~ *tėvas*, *viẽl* ~ *vėl*. Tai, greičiausiai, žemaitiška tarmės ypatybė.

ie, *uo* žodžio gale žr. § 81 b.

f) Kontrakcijos ir elizijos keliu (§ 85) dvigarsiai *ai*, *ei* tarmėje yra susidarę ir naujai, pvz.: *nainũ* ~ *nueinũ*, *painũ* ~ *paeinũ*, *preĩnũ* ~ *prieĩnũ*, *preĩt* ~ *prieĩti*. Savo ilgumu ir tarimu naujai susidarę dvigarsiai *ai*, *ei* niekuo neskiria nuo senųjų *ai*, *ei* dvigarsių.

Mišrieji dvigarsiai. § 58. Mut mišriųjų dvigarsių yra dvejopų. Vieni jų yra seni, kiti — naujai susidarę dėl galūnių trumpėjimo ir žodžių sudūrimo.

⁵⁷ Žr. A. Baranauskas, Zarnietki. 9.

a) Visi senieji mišrieji dvigarsiai savo kilme niekuo nesiskiria nuo mišriųjų lk dvigarsių. Jų tarimas taip pat beveik visiškai sutampa su lk tarimu. Dėl atskirų dvigarsių tarimo skirtumų nuo lk žr. §§ 16, 13, 14. Senųjų mišriųjų dvigarsių tarmėje yra 16, pvz.: *málka*, *sámtis*, *añtras*, *kártis*, *gélida*, *pémpe* ~ pémpė, *peñkc* ~ peñktas, *kérpes* ~ kėrpės, *pilvas*, *grimžda* ~ grimždo, *kriñt* ~ kriñta, *piřstas*, *gulkis*, *puñpurs* ~ puñpuras, *sunki*, *puřvas*.

Mišrieji dvigarsiai žodžio kamiene, paprastai, yra sveiki, tik tam tikrais atvejais dvigarsiai *en*, *in* tarmėje yra išvirte į *e*, *i*, pvz.: *gyvėt* ~ gyvėnti, *vadīt* ~ vadinti, žr. § 96.

Apie senuosius mišriuosius dvigarsius žodžio gale žr. § 82.

b) Tarmės žodžių (taip pat ir sudurtinių žodžių I-ojo sando) gale nykstant balsiams, o kartais ir balsingiesiems dvigarsiams, buvusio paskutinio skiemens priebalsiai, likę be balsio ir negalėdami sudaryti skiemens, prisišlije prie priešpaskutinio skiemens balsio. Tokiu būdu, susiliejus dviem skiemėnims į vieną, žodžio kamiene atsiranda antriniai dvigarsiai. Antrinius dvigarsius tarmėje sudaro *a*, *e*, *ė*, *i*, *y*, *o*, *u*, *ū* balsiai ir *l*, *m*, *n*, *r*, *v*, *j* priebalsiai. Be 16 senųjų mišriųjų dvigarsių, tarmėje dar sutinkami 38 antriniai mišrieji dvigarsiai. 20 antrinių dvigarsių yra sudaryta iš trumpųjų balsių (*a*, *e*, *i*, *u*) ir *l*, *m*, *n*, *r*, *v*, *j* priebalsių, pvz.: *gál* (gali), *eĩnam*, *mėlynam* ~ mėlyname, *peřkams* ~ peřkamas, *álkanc* ~ álkanas, *kárs* ~ kãras, *kėls* ~ kėlias, *kėlviete* ~ kėlviētė, *sėm* ~ sėmia, *sėnc* ~ sėnas, *kėpenc* (kepenys), *ėžers* ~ ėžeras, *sprāgils* ~ sprāgilas, *akim̃s* ~ akimis, *nósim̃s*, *im̃* ~ ima, *m̃lvelis* (prietaisas, suveliantis milą), *vaik̃inc* ~ vaikiñas, *gír* ~ giria, *pikt̃ums* ~ pikt̃umas, *medum̃* ~ medum̃i, *Nēmunc* ~ Nēmunas, *šúnmazg̃is*, *prākurs* ~ prākuras, *kúl* ~ kūlia, *jáṽs* ~ jāṽas, *klėvs* ~ klėvas, *šautuṽs* ~ šautuvas, *leistuṽs* ~ leistūvas, *aluj̃* ~ aluj̃ė, *meduj̃* ~ meduj̃ė, *spiėčiuj̃* ~ spiėčiuje. Savo tarimu šie dvigarsiai niekuo nesiskiria nuo senųjų mišriųjų tarmės dvigarsių. Kitų dvigarsių pirmąjį sandą sudaro ilgasis (*ė*, *y*, *o*, *ū*) balsis, antrąjį — *l*, *m*, *n*, *r*, *v* priebalsis. Tokių antrinių dvigarsių tarmėje yra 18, pvz.: *bėrs* ~ bėras, *gėls* ~ gėlas, *tetėnc* ~ tetėnas (tetos vyras), *šėms* ~ šėmas, *akýls* ~ akýlas, *báltym̃s* ~ báltymas, *beržýnc* ~ beržýnas, *výrs* ~ výras, *atóls* ~ atólas, *kol̃* ~ kól̃, *rañkoms*, *šakom̃s* ~ šakom̃is, *eidavom̃*, *raudóñc* ~ raudóñas, *órs* ~ óras, *siúls* ~ siúlas, *krúms* ~ krúmas, *kúnc* ~ kúnas, *púrs* ~ púras, *mólkasis*, *raudonviřšis*, *súrmašis*, *žvýrduobe* ~ žvýrduobė, *gývs* ~ gývas, *kalektývs* (kolūkis), *stóv* ~ stóvia (stovi). Dvigarsiai *y*, *ū* + *l*, *m*, *n*, *r* tarmėje yra tariami visai taip, kaip lk yra įprasta tarti atskirus jų sandus. Dvigarsių *o* + *l*, *m*, *n*, *r* pirmasis sandas (*o*) yra žymiai aptrumpėjęs, kiek labializuotas, tariamas su nežymiu balsio *a* atspalviu, plg. § 13. Dėl galūnių trumpėjimo susidariusio žodžio galūnėje (ne kamiene) nekirčiuoto dvigarsio *em̃* balsis *ė* yra tariamas panašiai kaip *e*, pvz.: *kėpem̃* ~ kėpėme, *dróbem̃s* ~ dróbėms, *válgem̃* ~ válgėme, *virem̃* ~ virėme. Dvigarsių *ė* + *l*, *n*, *r* abu sandai savo spalvos nepakeičia, tariami taip, kaip yra tariami atskiri jų sandai. Dvigarsių *a*, *e*, *y*, *o*, *u* + *v*, *j* antrasis sandas (*v*, *j*) yra tarpinis tarp *u* ir *v*; tarp *i* ir *j*. Tariant tokį dvigarsį, antrasis jų sandas yra labiau panašus į priebalsį, negu į balsį, ir todėl šie dvigarsiai laikytini mišriaisiais.

Reikia pastebėti, kad antrinių dvigarsių atsiradimas yra nesenas reiškinys, nes pirmieji jų sandai yra išlaikę savo prigimtą ilgumą. Kur antriniai dvigarsiai yra atsiradę seniau, ten, paprastai, jų pirmasis sandas yra sutrumpėjęs, pvz.: lk *deviūntas*, *aštuūntas*, *pūlti*, *septiūntas*; veliuoniškių *malūnc* ~ *malūnas*, *vīrs* ~ *výras*; dvigarsiai *in*, *un*, *ul* ir kt. yra kilę iš *yn*, *uon*, *ūn*, *yr*, plg.: *devyni*, *aštuoni*, *púola*, *septyni*, *malūnė*, *výrai*. Kirčiuoti antriniai dvigarsiai, nežiūrint to, kokią priegaidę turėjo jį sudarantis skiemuo dažniausiai yra tariami tvirtapradiškai, pvz.: *arīms* ~ *arimas*, *gér* ~ *gēria*, *nāms* ~ *nāmas*, *saldūms* ~ *saldūmas*, tik *é*, *y*, *ū* + *l*, *m*, *n*, *r*, *v* dvigarsiai visada išlaiko savo turėtą priegaidę, pvz.: *kalektývs* (kolūkis), *výrs* ~ *výras*, *žvýrs* ~ *žvýras*; *būn* ~ *būna*, *krūms* ~ *krūmas*, *malūnc* ~ *malūnas*. Tvirtagaliai *ol*, *om*, *on*, *or* dvigarsiai tarmėje yra tariami su vidurine priegaide, pvz.: *Jonc* ~ *Jōnas*. Jeigu kirtis ant antrinio dvigarsio yra atsiradęs kartu su šio dvigarsio susidarymu, tai tokių dvigarsių priegaidė dažniausiai taip pat vidurinė, pvz.: *akīms* ~ *akimis*, *medūm* ~ *medumì*, *viršuj* ~ *viršujė*.

3. Trigarsiai

§ 59. Dėl žodžio galo trumpėjimo ir žodžių sudūrimo iš gretimuose skiemenyse buvusių *ie*, *uo* (retais atvejais ir *ai*, *au*, *ei*) ir *l*, *m*, *n*, *r* tarmėje susidaro trigarsiai *ie*, *uo* (*ai*, *au*, *ei*) + *l*, *m*, *n*, *r*, pvz.: *blakstīenc* ~ *blakstīenas*, *kiēms* ~ *kiēmas*, *piēnc* ~ *piēnas*, *šiēnc* ~ *šiēnas*, *vīenc* ~ *vīenas*; *kuōls* ~ *kuōlas*, *púol* ~ *púola*, *súols* ~ *súolas*; *rāinc* ~ *rāinas*, *kvails* ~ *kvaīlas*, *spjáun* ~ *spjáuna*, *gáun* ~ *gáuna*; *eīn* ~ *eīna*; *anīems*, *jīems*, *mažīemsiems* ~ *mažiesiems*, *piktīemsiems* ~ *piktīesiams*, *īems*, *visīems*; *dūonkubīlis* ~ *dūonkubilis*, *dūonvabālis*, *dūonmilčei* ~ *dūonmilčiai*, *Gaūrkelis* (kelias į Gaūrę); *sīenpētis*, *sīenmedis*, *išvīen*, *kazdiēn* ~ *kasdiēn*, *dīēndaržis*, *šiēnkarte* ~ *šiēnkartė*, *šiēnvirve* ~ *šiēnvirvė*, *vienbōres* ~ *vienbōrės* (turinčios vienodus drabužius), *vienpūsis*, *vienčiūlis* ~ *viensiūlis* (drabužis iš nesuktų siūlų), *vienmarškinis*, *vienplaukis*, *vientēkle* ~ *vientēklė* (vienpusė, trikampė, kalbant apie skarelę), *vienmėči* ~ *vienmėčiai*, *vienrañkis*, *vienguñgis*.

Trigarsiai visada yra ilgi. Nekirčiuotų trigarsių visi sandai yra trumpi, kirčiuotų — atskirų sandų ilgumas priklauso nuo priegaidės (žr. §§ 27, 28). Trigarsiai, kurių pirmaisiais sandais eina *ai*, *au*, *ei* dvigarsiai, tarmėje pasitaiko retai ir sveiki sunkiai ištariami, todėl antrasis jų sandas (*i*, *u*) tariamas labai silpnai, kaip nykstantis, redukuotas garsas. Be to, trigarsiai, ypač turintieji tvirtagalę priegaidę, tarmėje nėra patvarūs, greit yra, virsta dvigarsiais. Jų vidurinis balsis *i*, *u*, paprastai, visai išmetamas. Tokiu atveju susidaro naujas antrinis dvigarsis, pvz.: *kiaīšere* ~ *kiaūlšerė*, *kiaīmilčei* ~ *kiaūlmilčiai*, *kiaīpupes* ~ *kiaūlpupės*, *sukvaīlt* ~ *sukvaīlti*, *sukvaīst* ~ *sukvaīlsta*, *pagāīst* ~ *pagāīlsta*, *nesukvaīlk* ~ *nesukvaīlk*, *smaīgalis* ~ *smaīgalis*. Pasitaiko atveju, kai išmetamas ne antrasis, o trečiasis trigarsio sandas. Tada antrasis sandas tariamas sveikas, trigarsis sudvigarsėja, pvz.: *kiaūpupes* ~ *kiaūlpupės*, *kiaūviedris* ~ *kiaūlviedris*, *smaīgalis* ~ *smaīgalis*.

Norint išvengti sunkiai ištariamo tokio trigarsio, kartais yra išmetamas ne kuris trigarsio sandų, o priebalsis, einantis po trečiojo trigarsio sando. Tada trečiasis trigarsio sandas atsiduria kitame skiemenyje, trigarsis suyra, atsiranda naujas antrinis dvigarsis, pvz. *kiaūliedris* ~ *kiaūlviedris*.

4. Šaknies balsių kaita

§ 60. Giminiškų žodžių šaknys, kaip ir lk, gali kaitalioti savo balsius. Tiriamosios tarmės žodžių šaknies balsiai kaitaliojasi kiekybiškai ir kokybiškai. Šiame skyriuje duodami tarnei būdingi žodžiai, etimologiškai susiję su atitinkama balsių kaitos eile.

a) *i* eilė (*i-y-ie-ė-ei-ai*):

sucipaũ, cips ~ *cipas* (viščiukas), *cyplỹs, ciepsėt*.

drikà (nuo mestuvų nuimti siūlai), *drižkes* ~ *dričkiasi, draikýtis, padraĩkes* ~ *padraĩkės*.

dýgus, dygulỹs, díekt ~ *diegti, daigjt* ~ *daiginti, padáigas* ~ *padáigos*.

gývs ~ *gývas, gajũs, gaivt* ~ *gaivinti*.

gýšt ~ *gýžti, gíežt* ~ *giežti, gaižus*.

keĩst, kaitýt, apkaitũ (apsikeičiant), *pakaitoms* ~ *pakaitomis*.

kĩšt, kištũks ~ *kištũkas, kyšỹs, kaištis, kaišýt, káišiot*.

kliksmas, klykĩms ~ *klykimas, klykau*.

klýpt, kleĩpt, išklaipýt.

krýpt, kreĩpt, kraipýtis, pakraipà (pasaulėžiūra).

lydėt, léist, leidĩks ~ *leidikas* (kuris leidžia pėdus į kuliarnąją), *leistũvs* ~ *leistũvas, láidyt, paláic* ~ *paláidas, išlaic* ~ *išlaidas*.

numĩkt ~ *numĩgti, mĩgis* (guolis), *ĩmigis* (ĩmigimas), *miẽks* ~ *miẽgas, isimai-gĩt* ~ *išsimaiginti, mĩktádei* ~ *migtáičiai* (patalas, guolis).

pilũ, pylà (lijimas, mušimas, pylimas), *priešpilnis, artipilnis, pilvas*.

pinũ, pĩk ~ *pĩnk, pynė, paĩne* ~ *paĩnė* (painiava), *paĩnus*.

pleĩkt (išskeisti, ištempti), *plaikstýt*.

plyšt, plyšỹs, plėišėt.

rišt, riest, riestũvs ~ *riestũvas, ráičiot, raitýt*.

rĩšt, ryšỹs, ráišiot, raištýt, raĩkštis (raištis).

smĩlius (smailizius, antrasis rankos pirštas), *smáilaut* (smaguriauti).

ĩsmĩga ~ *ĩsmĩgo, smėĩkt* ~ *smeĩgti, smáĩks* ~ *smaĩgas, smaikstýt* ~ *smaigstýti*.

snĩkt ~ *snĩgti, sniẽks* ~ *sniẽgas, snaĩguoles* ~ *snaĩguolės*.

apspĩst, spiẽčius, speičiũ.

ĩspĩnda ~ *ĩspĩndo, spĩst* ~ *spĩsta, spĩndulỹs*.

stĩpt, nustýpęs (aukštas, be šoninių šakų), *stiẽptis* ~ *stiẽbtis, stáipýtis, pristáipýt* ~ *pristáipinti* (nualsinti, nuvaryti).

šiẽptis, šaipýtis, pašáipà.

tĩna ~ *tĩno, tĩt* ~ *tĩnti, tĩst* ~ *tĩnsta*.

trýkšt, trėkšt, tráiškyt, tráiškanas ~ *tráiškanos*.

vijũnc ~ *vijũnas* (žolė, kuri vejasi apie bulvių stiebus), *výt* ~ *výti, výniot*,

apyneĩ ~ *apyniã, vėje* ~ *vėja, pavajė* ~ *pavajà, pavajót, vainĩks* ~ *vainikas*.

b) u eilė (u-ū-uo-au-o):

brūkt, *brūkšmis* (brūkšnys), *brūklỹs* (lazda, mušimo įrankis), *brūžīt* ~ *br ūžinti*,
braūkt, *braukýt*.

buvau, *būt*, *būn* ~ *būna*, *būvis* (buvimas).

dūkt, *padūkęs*, *padáuks* ~ *padáukas* (išdykėlis).

džiūt, *džiūsna* (sudžiūves), *džiáut*, *džiovà* (džiovinimas ir liga).

gniūšt ~ *gniūžti*, *sugniūža* ~ *sugniūžo*, *sugniūžina* ~ *sugniūžino* (sumaigė, de-
formavo), *gniūžuls* ~ *gniūžulas*, *gniáušt* ~ *gniáužti*, *gniáužyt*.

sugriūva ~ *sugriūvo*, *griūt*, *griūva*, *griáut*, *grióva* (sugriuvėlis).

griūžas (nuograuža), *griáušt* ~ *griáužti*.

prijūnka ~ *prijūnko*, *jaūkus*, *jaukýt* ~ *jaukinti*.

prakiūrt ~ *prakiūrėti*, *kiūr* ~ *kiūra*, *kiáuras*, *kiáuruot*, *kiauriūt* (iš augančio bul-
vių kero rankioti didesnes bulves).

sukniūba ~ *sukniūbo*, *kniūpšės* ~ *kniūpšcias*, *kniáuptis* ~ *kniäubtis*.

kūgis (plaktukas), *káustyt*.

kiūtót, *apkiaūtės* (žioplas).

mūkc ~ *mūktas* (maukas, gurkšnis), *mūkt* (nertis), *muūk* ~ *muūka*, *maūkt*,
maūktis.

lūpt, *lupĩks* ~ *lupikas*, *laupýt*.

supūta ~ *supūto*, *pusnis*, *puñt* ~ *puñta*, *papautė* (sutrinta pūslė).

pjūvenas ~ *piūvenos*, *papjūtis* ~ *papiūtis*, *lentpjūvė* ~ *lentpiūvė*, *pjūklas* ~ *piūk-*

las, *pjáut* ~ *piáuti*, *pjaulai* ~ *piaulai* (iš po piūklo krintančios medžio da-
lys), *pjáutuvos* ~ *piáutuvos*, *pjóve* ~ *pióvė*.

ušpūlt ~ *užpūlti*, *prapulētis*, *prapuldyt*, *puldinēt*, *priepuola* (išgąstis), *púole* ~
púolė.

rūc ~ *rūdas*, *rūdýt*, *rūdys*, *raūsvas*, *raudónc* ~ *raudónas*.

rūkt, *rūknà* (susiraukėlis), *raūktis*, *raukýtis*, *raūgžoles* ~ *raūkžolės* (vaistažolių
rūšis), *raūkšles* ~ *raūkšlės*, *raukšlėc* ~ *raukšlėtas*.

rūkt ~ *rūgti*, *rūkštus* ~ *rūgštus*, *rūkštis* ~ *rūgštis*, *išrūgas* ~ *išrūgos*, *ráukt* ~
ráugti, *raugýt* ~ *rauginti*, *raugaĩ*.

snūstelēt, *usnūda* ~ *užsnūdo*, *snūduriūt*, *snáust*, *snaudulỹs*, *snaudalius*.

siuvinēt, *siūt*, *siūls* ~ *siūlas*, *siūlē*.

stumiū, *stūmdyt*, *stūmà* (durų užkabinimas).

šliūžas (geležinis prietaisas vežimui nuo kalno prilaikyti), *šliūžė* (iššliaužta
vieta), *šliuōšt* ~ *šliuōžti*, *šliaūšt* ~ *šliaūžti*.

tupēt, *tupūte* ~ *tupūtė*, *tūptis*, *tūpčiot*.

trūktelēt, *trūkt*, *tráukt*, *tráugžoles* ~ *tráukžolės* (vaistažolių rūšis).

c) e eilė (i-y-e-ė-a-o):

blēst (tirštinti sriubą miltais), *blendžiū*, *blándus*.

brĩnkt ~ *bringti* (brangti), *brángus*, *branginiñks* ~ *branginiñkas*.

brĩnkt, *brankýt* ~ *brankinti*.

bršt, *brydė*, *bredū*, *braidýt*, *bráidžiot*.

čĩrške ~ *čĩrškė*, *čĩrškīt* ~ *čĩrškinti*, *čĩrškals* ~ *čĩrškalkas* (naminis alus), *čėršk* ~
čėrškia, *čėrkšlė* (verksnė), *čėrškītis* ~ *čėrškintis* (virkdintis).

ĩlst, *palsýt* ~ *paalsinti*, *Alsà* (tiriamosios tarmės upė), *Palsỹs* ~ *Paalsỹs* (tiria-
mosios tarmės kaimas).

irti ~ irti, *ardýt*, *ardaĩ* (kartys linams džiovinti).
dėkt ~ dėgti, *degėsei* ~ degėšiai, *dėglas*, *nedėgulis*, *dagiót*, *dagùs*.
dirpt ~ dirbti, *iždirbis* ~ išdirbis (išdirbimas, padarymas), *dárps* ~ dárbas, *uždarbis*.
dript ~ drihti, *drimba* (sudribėlis), *dripkus* ~ dribkus (sudribėlis), *drėpt* ~ drėbti, *drapstýt* ~ drabstýti.
sudvlsa ~ sudviso (sutroško), *dvėse* ~ dvėšia, *dvėst*, *dvaskus* (sudžiūvėlis), *dvasnà* (sudžiūvėlis, galas), *bedvāse* ~ bedvāsė (lėlė).
gilt ~ gilti, *gỹl* ~ gỹla, *gylỹs*, *gėlt* (skaudėti), *geluonis*, *pagelà* (šlapias šaltis, šalta drėgmė), *sauzgėlai* (sausai geliančiai).
gimt ~ gimti, *gỹmis*, *ābgams* ~ āpgamas.
gīt ~ giñti, *gėnam*, *genesỹs* (kelias per laukus gyvuliams), *ganýt*, *ganyklà* *gáinot*.
girdyt, *girdùks* ~ girdùkas (girdomas veršis), *pagiriót*, *pāgires* ~ pāgirios, *girc* ~ girtas, *gért*, *gerklė*, *gėriau*, *gėrimis* ~ gėrimas.
glemšt ~ glemžti, *glamžýt*.
grimšt ~ grimžti, *gramžít* ~ gramžinti (gramzdinti).
adgrlsa ~ atgriso, *grės* ~ grėšia, *grėst*, *grāsus*, *grasít* ~ grasinti.
grėst, *grándyt*, *pagrandùks* ~ pagrandùkas.
grįšt ~ grįžti, *grįščė* ~ grįžčia (nušukuotų linų sauja), *grėšt* ~ grėžti, *gražít* ~ gražinti, *grāštas* ~ grāžtas, *sugrāštai* ~ sugrāžtai.
kìpt ~ kibti, *kibe* ~ kibė (priekabė), *kabítis* ~ kabintis, *priekabė*, *kabùs*, *kabė*, *kablỹs*.
kilt, *kilnót*, *kỹlam*, *kėlt*, *kėlc* ~ kėltas, *kėle* ~ kėlė, *kálnas*, *kalvà*.
kiñšt, *keñš* ~ keñša, *kamšà* (susikimšimas), *kamšatis*, *kañštis*, *kamšýt*.
kliñt ~ klimpti, *klampót*, *klañpus*.
krėč ~ krėčia, *krėst*, *kratýt*, *kratinỹs*.
kriñst, *kreñt* ~ kreñta, *kramýt*.
pakvìpa ~ pakvìpo, *kvepėt*, *kvāps* ~ kvāpas, *ātkvaps* ~ ātkvapas (atsikvėpimas), *kvapùs*.
lėk ~ lėkia, *lėke* ~ lėkė, *lakió* ~ lakiója, *laktà*.
liñkt, *liñkymis* ~ liñkymas (pakinklis, įlinkusi vieta), *leñkt*, *lénke* ~ lénkė (dauba), *lankstýt*, *lañkstus*, *lañks* ~ lañkas, *lañktis*.
liñda ~ liñdo, *lįst*, *lendù*, *lándžiot*, *landýt*, *landà*.
sumizga ~ sumizgo, *mėkst* ~ mėgzti, *susimāzges* ~ susimāzges, *mazgiót*, *mazgýt*.
mĩrkt, *mĩrkýt*, *meřkt*, *markít* ~ markinti, *markà*.
nėšt, *nešiót*, *nāšči* ~ nāščiai, *našùs*, *sānašas* ~ sānašos, *panašùs*, *pasinašít* ~ pasinašinti.
neřst, *neřstas*, *iřnaršas* ~ iřnaršos, *naršýt*.
iřnira ~ iřniro, *nėrt*, *nėre* ~ nėrė, *iřnara*, *iřnarít* ~ iřnarinti, *narỹs* (sąnaris), *nārstyt*.
pliñt ~ pliñta, *plėčes* ~ plėčiasi, *plātavotis* (plačiai, netaupiai gyventi), *platùs*, *samplaiō* (bendrai), *plōtis*, *plóc* ~ plótas.
pėšt, *pėštùks* ~ pėštùkas, *pašiót*.
surizga ~ surizgo, *rėkst* ~ rėgzti, *rezginỹs*, *razgýt* (raizgyti).

riñkt, renkù, ránkiot, pāranka (garantija), *parañkus, parankīnes* ~ parankinēs
(puslėkštė, peilis ir šakutė), *išrankas* ~ išrankos.

siŗpt, serbeñc ~ serbeñtas, *sarpīt* ~ sarpinti.

skimtelėt ~ skimbtelėti, *skañbīt* ~ skañbinti, *skañbals* ~ skañbalas.

skirt, ackirai ~ atskirai, *paskyrà* (daviny), *skaĩmals* ~ skaĩmalas, *skariũke* ~ skariũkė.

skvirbīt ~ skvirbinti, *skveŗpt* ~ skveŗbti, *skvarbīt, ackvarbai* ~ atskvarbai.

sliñkt, sleñk ~ sleñka, *slañkius* (griũvantis skardis), *slánkiot*.

slėp ~ slėpia, *slėpsnys, paslėpsnei* ~ paslėpsniai, *slapstýt* ~ slapstýti, *slaptaĩ*.

spėnkt ~ spėngti (ũžti ausyse), *spaĩngus* (kurtinantis), *spaĩks* ~ spaĩgas (kurcias).

spirt ~ spirti, *spỹris, spárdyt, sàspara*.

sprĩñki ~ sprĩngti, *sprėnksėt* ~ sprėngsėti (kosėti užspringus), *spraĩngus, spran-*
gīt ~ spranginti.

svirt ~ svirti, *svirtis, svyruot, sveŗt, svėriks* ~ svėrikas, *lyksvara* ~ lýgsvara
(pusiausvyras), *svarūs, svárs* ~ svāras, *svõris*.

tekėt, aptakà (nago auglys), *iñtaks* ~ iñtakas, *tàks* ~ tãkas, *nũotaka*.

telkt, talkà, patalkỹs, talkiniñks ~ talkiniñkas.

tĩkšt, tėške ~ tėškia, *tėkšt, taškýt, taškuot* (braidžioti po purvynà).

ištũna ~ ištũno, *tvĩndyt* ~ tvĩndyti, *tvĩt* ~ tvinti, *tvānc* ~ tvānas, *tvānũs* (iš-
tvinęs).

vėst, nauvedžėi (naujavedžiai), *vadžiot, vādžes* ~ vādžios, *vadīt* ~ vadinti.

vilkt, velk ~ velka, *velke* ~ velkė (durų užstũmeklis), *válkiot, valkus, ūžval-*
kals ~ ūžvalkalas.

vĩrst, veŗst, išvartas ~ išvartos.

abžĩrt ~ apžĩrti, *abžỹr* ~ apžỹra, *žėŗt, žarstýt*.

žĩnksnis ~ žĩngsnis, *žĩngine, žėñkt* ~ žėñgti, *žaiĩngus* (turintis gerà žingsni).

žvilktėrėt ~ žvilgtėrėti, *žvelkt* ~ žvelgti, *žvalgýtis, žvalks* ~ žvalgas.

II. Žodžio galo vokalizmas

1. Balsiai

a, q. § 61. Tarmės *a*, atsiradęs iš senojo trumpojo *a* (lk *a*), atviroje galūnėje dažniausiai yra nukritęs. Trumpojo *a* nukritimo atvejų pasitaiko veiksmažodžių esamojo laiko III-jame asmenyje ir suprieiksmėjusioje būdvardžių bevardėje giminėje, pvz.: *áudž* ~ áudžia, *áug* ~ áuga, *braũk* ~ braũkia, *bũn* ~ bũna, *eĩn* ~ eĩna, *gied* ~ gieda, *gyvėn* ~ gyvėna, *grėb* ~ grėbia, *giŗdž* ~ giŗdžia, *ĩm* ~ ĩma, *kánd* ~ kánda, *keŗt* ~ keŗta, *kĩš* ~ kiša, *lės* ~ lėsa, *lip* ~ lipa, *mỹl* (myli), *nór* (nori), *pĩl* ~ pila, *pĩn* ~ pina, *skĩn* ~ skina, *sũk* ~ sũka, *šq̃l* ~ šq̃la, *šnėk* ~ šnėka, *velk* ~ velka, *žĩũr* (žiũri); *kĩet* ~ kieta, *šq̃lt* ~ šq̃lta, *šĩlt* ~ šĩlta, *šveñt* ~ šveñta.

Būdamos atvirame žodžio gale po *l, m, n, r* ir ilgo skiemens, *a* gali ir nenukristi, pvz.: *bq̃la, kq̃re* ~ kq̃ria, *rėme* ~ rėmia, *šėre* ~ šėria; *kvaiła*.

Jei žodžio gale trumpasis *a* eina po *j* ir istoriškai ilgo skiemens, jis visada nukrinta kartu su *j*, pvz.: *bliáu* ~ bliáuja, *dainuo* ~ dainuoja, *gaišuo* ~ gaišuoja (gaišta), žr. § 93.

Atsidūręs žodžio gale po *v*, trumpasis *a* dažniausiai išlieka sveikas, pvz.: *būva*, *griūva*, *kliūva*, *pūva*, *siūva* (nors pasakoma ir *siūv*), *leņgva*.

Uždaroje galūnėje vienais atvejais *a* išnyksta, kitais — išlieka. Jo likimas tiriamojoje tarmėje šiuo atveju priklauso nuo prieš jį einančių priebalsių. Trumpasis *a* visada iškrinta, jei prieš jį eina vienas priebalsis, pvz.: *būc* ~ būtas, *drūc* ~ drūtas (stiprus), *diktóks* ~ diktókas, *gyvėnims* ~ gyvėnimas, *kīc* ~ kitas, *kīec* ~ kietas, *lāps* ~ lāpas, *nāms* ~ nāmas, *prūc* ~ prūdas (kūdra, tvenkinys), *prāšyms* ~ prāšymas, *puodūks* ~ puodūkas, *raudónc* ~ raudónas, *rýc* ~ rýtas, *sárks* ~ sárgas, *šīc* ~ šītas, *vaīks* ~ vaīkas, *výrs* ~ výras; tačiau šis *a* visada išlieka eidamas po *s*, *š*, *z*, *ž*, *c*, *č*, pvz.: *bāsas*, *béržas*, *daržas*, *graīzas* ~ *graīzdas* (baltas, kietas, didelis valgomas grybas), *griūžas* (po akmenimis gyvenanti upokšnių žuvis), *gūzas*, *kalkòzas* (kolūkis), *kernėzas* (paauglys), *kéršas*, *lāšas*, *līzas* ~ *līzdas*, *māžas*, *pālšas*, *pařšas*, *plempėzas* (bulvinis blynas, keptas be taukų ant kopūstlapio), *pūžas* (pasipūtėlis, pasipūtimas), *rāžas*, *saūsas*, *šāšas*, *šliūžas* (geležinis prietaisas ratui įstatyti vežimą nuo kalno nuleidžiant, o taip pat ir medinis užtaisymas, panašus į roges akėcioms vežioti), *vaikėzas* (paauglys), *valkiòzas*, *vāšas*; *Eičas* (pavardė), *kīcas* (katinas), *lėcas* (kepurės snapas), *mācas*.

Rečiau *a* uždaroje galūnėje iškrinta, eidamas po dviejų priebalsių. Šiuo atveju *a* iškritimas pastebimas tik tada, jei prieš jį betarpiškai stovi *t* ar *p* priebalsis, pvz.: *dēkc* ~ dėgtas, *drigaīc* ~ drigaītas (eržilas), *kaīmps* ~ *kaīmpas*, *liēpc* ~ liēptas, *mālc* ~ mālta, *pālikc* ~ pāliktas, *rīmc* ~ rimtas, *sprīkc* ~ sprigtas, *tīlc* ~ tiltas, *vīrc* ~ virtas, bet: *pēštas*, *vēštas* ~ *vēžtas*.

Visais kitais atvejais *a* išlieka, pvz.: *baīnas*, *bėrnas*, *driežlas* (driežas), *džiaūksmas* ~ džiaūgsmas, *gaīsras*, *graīpštas* ~ graībštas (trikampis tinklas žuvisms gaudyti), *griaūsmas*, *griūckas* (sėtinys), *gruīstas*, *kařštas*, *kaūksmas*, *krāštas*, *kītkas*, *lāiškas*, *mīnkštas*, *pīřštas*, *puřvas*, *pūškas* (spuogas), *prāstas*, *spītras* (aklas), *švėplas*, *tīkras*, *vīskas*.

§ 62. *a*, atsiradęs iš galinio tvirtapradžio senojo ilgojo *a*, tarmėje, kaip ir *lk*, yra visada trumpas, atliepia *lk a*, pvz.: *kità* (< **kitā*), *kúosa*, *málka*, *mamá*, *mažà*, *tešlà*, *várna*, *várpa*, *vienà*. Vadinasi, pirma **lāvā* > *lāvā*, o tik paskui *lōva*.

§ 63. *a*, atsiradęs iš galinio nekirčiuoto tvirtagalio senojo ilgojo *a*, tarmėje yra, paprastai, trumpas ir atliepia *lk o*, pvz.: *būva* ~ būvo, *dirba* ~ dirbo, *kāsas* ~ kāsos, *kāula* ~ káulo, *kiřta* ~ kiřto, *laūka* ~ laūko, *liepas* ~ liepos, *rāsas* ~ rāsos, *rañkas* ~ rañkos, *šākas* ~ šākos, *tāša* ~ tāšo, *vaīka* ~ vaiko, *várnas* ~ vārnos. Kirčiuotas senasis tvirtagalys *a* tarmėje yra išvirtęs į *o*, žr. § 76. Atvejus, kai nekirčiuotas senasis *a* yra išvirtęs į *o*, žr. § 76 a, b, c.

§ 64. *a* (*a*), atsiradęs iš tvirtapradžio galūninio dvigarsio *an*, tarmėje, kaip ir *lk*, paprastai, yra trumpas, pvz.: (vns. įnag.) *āviža*, *bangà*, *gerà*, *júoda*, *kīlpa*, *kità*, *kelintà*, *rankà*, *viena*; (dgs. gal.) *aguonàs*, *kitàs*, *kruopàs*, *mažàs*, *vištàs*.

Yra atvejų, kai tarmės *a* < *ān* žodžio gale yra ilgas (*a*) ir atliepia *lk a* trumpą:

a) Įvardžiuotinėse moteriškos giminės lytyse: (būdvardžiuose) *didžėje*⁵⁸ (< **didjānjān*) ~ *didžiāja*, *didžėsės* ~ *didžiāsias*, *geresnėje* ~ *geresniāja*, *geresnėsės* ~ *geresniāsias*, *gražiaušėje* ~ *gražiausiaja*, *gražesnėsės* ~ *gražesniāsias*, *juodėje* ~ *juodāja*, *juodšės* ~ *juodāsias*; (skaitvardžiuose) *pirmėje* ~ *pirmāja*, *pirmšės* ~ *pirmāsias*, *trečėje* ~ *trečiāja*, *trečėsės* ~ *trečiāsias*; (dalyviuose) *kulmėje* ~ *kuliamāja*, *kulmšės* ~ *kuliamāsias*.

b) Įvardžiuose *anà*, *jì*, *katrà*, *šì*, *šìta*, *tà*, pvz.: *anà* ~ *anà*, *anàs* ~ *anàs*, *jè* ~ *jà*, *jés* ~ *jàs*, *katrà* ~ *katrà*, *kairàs* ~ *katràs*, *šé* ~ *šià*, *šés* ~ *šiàs*, *šìta* ~ *šìta*, *šìtas* ~ *šìtas*, *tà* ~ *tà*, *tàs* ~ *tàs*.

§ 65. a) (*a*), atsiradęs iš tvirtagalio dvigarsio *an*, tarmės žodžių gale, paprastai, visada yra tariamas trumpai ir atliepia lk *a*, pvz.: *áusta* ~ *áusta*, *bálta* ~ *bálta*, *darža* ~ *darža*, *dirpta* ~ *dirpta*, *kěpta* ~ *kěpta*, *kíta* ~ *kíta*, *laūka* ~ *laūka*, *pieva* ~ *pieva*, *pilka* ~ *pilka*, *pilama* ~ *pilama*, *pírma* ~ *pírma*, *púoda* ~ *púoda*, *raūka* ~ *raūka*, *siūta* ~ *siūta*, *sōda* ~ *sōda*, *súdyta* ~ *súdyta*, *tēva* ~ *tēva*, *válgoma* ~ *válgoma*, *viena* ~ *viena*, *visa* ~ *visa*.

Yra atvejų, kai šis *a*, kaip ir lk, išlieka ilgas (*a*):

a) Įvardžiuotinėse lytyse, pvz.: (būdvardžiuose) *didžėje* ~ *didžiāja*, *báltajì*, *geršneje* ~ *geršniāja*, *geriaušėje* ~ *geriausiaja*, *júodajì*, *júodaje* ~ *júodaja*, *piktajì*, *rúdajì*, *sáldžėje* ~ *sáldžiāja*, *vyriaušėjì* ~ *vyriausiajì*; (skaitvardžiuose) *aūtrajē* ~ *aūtraja*, *pírmajē* ~ *pírmaja*, *trēčėjì* ~ *trēčiājì*, *trēčėje* ~ *trēčiāja*; (dalyviuose) *skauđamajì*, *sūveštajē* ~ *sūvežtaja*, *sulýtajì*.

b) Vyriškos giminės dalyvių vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko linksnyje, pvz.: *válgas*, *ešes* ~ *ešias*, *gulšes* ~ *gulšias*, *dirpses* ~ *dirbsias*, *mūšē* ~ *mūšìą*, *nėšą* (nesą), *nėšes* ~ *nėšias*, *prāšą*, *prisimenāš*, *sakýšē* ~ *sakýšìą*, *siūšē* ~ *siūšìą*, *stātą*, *šnėką*.

c) Įvardžiuose *anà*, *jì*, *katrà*, *šì*, *šìta*, *tà*, pvz.: *anā*, *jē* ~ *jā*, *katrā*, *šē* ~ *šiā*, *šìta*, *tā*.

e, ē. § 66. e, atsiradęs iš senojo trumpojo e, uždaramė žodžio gale tarmėje, paprastai, išnyksta, pvz.: *ėkmenc* (< **ekmenes*) ~ *ėkmens* (akmenys), *piemenc* (piemenys), *piemeñc* ~ *piemeñš*, *smėgenc* (smegenys), *šuč* ~ *šučš*, *vóvers* (voverys), *voveřš*, tik žodžiuose *šūnes*, *žmónes* šis e kartais yra pasakomas šalia i-kamieno galūnės -ys, pvz.: *šūnys* || *šūnes*, *žmónys* || *žmónes*.

Atvirame žodžio gale trumpasis e išlieka, pvz.: *vaiķē* (vns. šauksm.), *vařge*, *výre*.

§ 67. e, atsiradęs iš senojo ilgojo e, uždaramė ir atvirame žodžio gale, nekirčiuotas, paprastai, yra trumpas ir atliepia lk *é*, pvz.: *bāre* ~ *bārē*, *dāre* ~ *dārē*, *dirse* ~ *diršē*, *kūrpes* ~ *kūrpēs*, *medines* ~ *medinēs*, *nāgines* ~ *nāginēs*, *pėmpe* ~ *pėmpē*, *rugines* ~ *ruginēs*, *vařles* ~ *vařlēs*, *žiūrke* ~ *žiūrkē*, *žiūrkas* ~ *žiūrkēs*.

Visų laikų veiksmazodžių daugiskaitos pirmojo ir antrojo asmens galūninis e < ē tarmėje yra nukritęs, pvz.: *bėgam*, *bėgat*, *bėgom*, *bėgot*, *bėgdavom*, *bėgdavot*, *bėksim* ~ *bėgsime*, *bėksit* ~ *bėgsite*, *bėktumem* ~ *bėgtumėme*, *bėktumēt* ~ *bėgtumėte*, *sėdžem* (sėdime), *sėdžet* (sėdite).

⁵⁸ Dėl priešakėjimo iš *a* atsiradęs *ē* tarmėje visada yra platesnis už lk įprastą *e* ir tariamas kaip ilgas *ia*. a priešakėjimas nagrinėjamas § 84.

Nukritus šiuo atveju galūniniam $e < \bar{e}$, priešpaskutinis skiemuo atsidūrė gale. Tokio priešpaskutinio, atsidūrusio žodžio gale, skiemens \acute{e} , sudarydamas su paskutiniojo skiemens priebalsiu naują dvigarsį, tarmėje labiau panašus į e , negu į \acute{e} , pvz.: *veřpem* ~ veřpėme, *vřrem* ~ vřrėme, *žřrem* ~ žřrėme, *žarštem* ~ žarštėme. Visais kitais atvejais toks priešpaskutiniame skiemenyje buvęs \acute{e} išlieka nepasikeitęs, pvz.: *veřpēt* ~ veřpėte, *žarštēt* ~ žarštėte.

Atvejus, kai nekirčiuotas senasis \bar{e} tarmėje yra išvirtęs \acute{e} , žr. § 70 a, b, c.

Kirčiuotas senasis ilgasis e tarmėje yra išvirtęs \acute{e} , žr. § 70.

§ 68. e , atsiradęs iš tvirtapradžio dvigarsio *en*, žodžio gale tarmėje, kaip ir lk, paprastai, yra trumpas, pvz.: (vns. įnag.) *girinė*, *kvietinė*, *medinė*, *pelė*, *šiaudinė*, *virvė*, *žievė*; (vns. viet.) *bėrže*, *lānge*, *laukė*, *rasalė*, *skiedryne*, *stoge*; (dgs. viet.) *akisė* (akyse), *ausisė* (ausyse), *dantisė* (dantyse), *raumenisė* (raumenyse), *smegenisė* (smegenyse), *širdisė* (širdyse).

Enklitinės sangražinių veiksmažodžių dalelytės *se* ($< sen$) e žodžio gale taip pat yra trumpas, pvz.: *pėštise* (peštis), *pijūnase* (piaunasi), *šausise* (šausis).

Yra atvejų, kai tarmės e , atsiradęs iš tvirtapradžio dvigarsio *en*, žodžio gale yra išnykęs:

a) vienaskaitos vietininke, pvz.: (būdvardžiai) *baltam̃* ~ baltamė, *gilem̃* ~ giliamė, *gražem̃* ~ gražiamė, *juodam̃* ~ juodamė; (skaitvardžiai) *ketviřtam̃* ~ ketviřtame, *pirmam̃* ~ pirmamė; (įvardžiai) *anam̃* ~ anamė, *katram̃* ~ katramė, *kitam̃* ~ kitamė, *patim̃* (pačiame), *šitam̃* ~ šitame, *visam̃* ~ visamė; (dalyviai) *stovėnčem* (stovinčiame), *žydėnčem* (žydinčiame).

b) Daugiskaitos vietininke, pvz.: (daiktavardžiai, išskyrus *i*-kam.) *daržuōs* ~ daržuosė, *ežeruōs* ~ ežeruosė, *grėbliuos* ~ grėbliuose, *loviuōs* ~ loviuosė, *šuliniuōs* ~ šuliniuosė, *tvartuos* ~ tvartuose, *viduriuōs* ~ viduriuosė; *avižōs* ~ avizosė, *kūrpės* ~ kūrpėse, *triobōs* (trobose), *viřkščios* ~ viřkščiose, bet *akisė* (akyse), *pušisė* (pušyse); (būdvardžiai) *dideliuōs* ~ dideliuosė, *didelēs* ~ didelėsė, *giliuōs* ~ giliuosė, *giliōs* ~ gilosė, *senuōs* ~ senuosė, *senōs* ~ senosė; (skaitvardžiai) *dvižjuos* ~ dviējuose, *dviėjōs* ~ dviėjose, *trijuōs* ~ trijuosė, *trijōs* ~ trijosė; (įvardžiai) *anuōs* ~ anuosė, *anōs* ~ anosė, *kituōs* ~ kituosė, *kitōs* ~ kitosė; (dalyviai) *vālgomuos* ~ vālgomuose, *vālgomos* ~ vālgomose.

§ 69. e (\acute{e}), atsiradęs iš tvirtagalio dvigarsio *en*, žodžio gale, paprastai, yra trumpas, atliepia lk \acute{e} , pvz.: *didele* ~ didelė, *egline* ~ eglinė, *kārve* ~ kārvē, *kiaūle* ~ kiaūlė, *mėlyne* ~ mėlynė, *milne* ~ milinė, *pėle* ~ pėlė, *rugine* ~ ruginė, *vařle* ~ vařlė, *viřve* ~ viřvė, *žōle* ~ žōlė, *žvaigžde* ~ žvaigždė.

Vyriškosios giminės dalyvių vienaskaitos ir daugiskaitos vardininko galūnės e , atsiradęs iš tvirtagalio *en*, tarmėje yra ilgas (\acute{e}) ir atliepia lk \acute{e} , pvz.: *atėjė*, *būvęs*, *išdrįšęs* ~ išdrįšęs, *išdėžiūvęs* ~ išdėžiūvęs, *išbėgė* ~ išbėgė, *nulašėjė*, *nusiminęs*, *pasigriėbęs*, *sugūlė*, *supūvęs*, *susėdė*, *usidėjęs* ~ užsidėjęs.

Jaunieji tarmės atstovai nekirčiuotą galūninį $e < \bar{e}n$ ir šiuo atveju taria trumpai, pvz.: *būvės* ~ būvęs, *ėjes* ~ ėjęs, *nusimīnes* ~ nusimīnęs.

ė. § 70. \acute{e} , atsiradęs iš senojo ilgojo e , sutinkamas tarmės kirčiuotame žodžio gale. Lk jis atliepia \acute{e} , pvz.: *duobės*, *gėlė*, *katė*, *kvieslė*, *rėksnė*, *srovė*, *varlė*, *varlės*, *vėžės*; *lašės*, *stovės*, *tekės*, *tylės*, *tingės*, *žiūrės*.

Nekirčiuoto žodžio galo senasis ilgasis *e* tarmėje išvirto į trumpą *e*, žr. § 67. Tarmėje yra atveju, kai ir nekirčiuotame žodžio gale sutinkamas iš *e* ilgojo atsiradęs *é*:

a) Šakninio kirčiavimo veiksmažodžių su priesaga *-ėti*, *-ėti* ir *-inėti* būsimosio laiko trečiajame asmenyje, pvz.: *álpés* (alps), *áuklės*, *čiáudės*, *kláusinės*, *kósés*, *mírksés*, *sérgés*, *skéndés*, *súkinės*, *svérdés*, *šniúrpsés*. Šiuo atveju *é* < *ē* yra išlikęs nesutrumpėjęs, greičiausiai dėl kitų formų ar kirčio analogijos (plg. *mírksésiu*, *mírksési*, ... *mírksésim*; *žydės*, *krutės*, *judės*).

b) Sangražinių veiksmažodžių galūnėje, pvz.: *bráizētės*, *bārės*, *máudémės*. Čia *é* < *ē* yra išlikęs nesutrumpėjęs dėl sangražos dalelytės prilipimo (plg. § 76 b):

c) Neseniai atsidūręs žodžio gale (dėl *j* kartu su visu skiemeniu nukritimo), pvz.: *áuklė* ~ *áuklėja*, *kláusinė* ~ *kláusinėja*, *súkinė* ~ *súkinėja*; *kúrpė* ~ *kúrpėje*, *nósinė* ~ *nósinėje*, *peludė* ~ *peludėje*, *žėmė* ~ *žėmėje*; *nėšėt* ~ *nėšėte*, *rāšėt* ~ *rāšėte*. Šiuo atveju *é* < *ē* nesutrumpėjo todėl, kad galūnėje yra atsidūręs jau po *ē* > *e* (plg. § 76 c).

i, *y*, *í*. § 71. *i*, atsiradęs iš senojo trumpojo *i*, išlikęs tarmėje sveikas tik *i*-kamienių daiktavardžių kamiengalyje, pvz.: *ausis*, *naktis*, *pušis*, *svirtis*. Visais kitais atvejais trumpasis *i* žodžio gale yra nukritęs, pvz.: *akim* ~ *akimi*, *alum* ~ *alumi*, *medum* ~ *medumi*.

§ 72. *i* (*y*), atsiradęs iš senojo ilgojo tvirtapradžio *i*, atvirame žodžio gale yra sutrumpėjęs, o uždarame (dgs. įnag.) visai iškritęs, pvz.: *patl*, *martl*, *jł*, *vłštoms* ~ *vištomis*, *avims* ~ *avimis*, *dróbems* ~ *dróbėmis*.

Priesagos ar šaknies *y* būsimosio laiko III-jame asmenyje, atsidūręs žodžio gale, visada yra ilgas, pvz.: *dáikstys* ~ *dáigstys*, *dýks* (digs), *gýs* (gis), *gáudys*, *kúrstys*, *lýs* (lis), *pílstys*, *plýš* (plis), *rýs* (ris), *tráukys*.

§ 73. *i* (*y*), atsiradęs iš senojo ilgojo tvirtagalio *i* (*-jas*, *-ijas*, *-ije*), kirčiuotame *ia*-kamienių daiktavardžių kamiengalyje yra ilgas, kaip ir lk, pvz.: *kumelýs*, *gaidý*, *vėžýs*. Nekirčiuotame žodžio gale šis *i* yra trumpas, kaip ir lk, pvz.: *dalgis*, *žvirblis*.

Nekirčiuotas šis *i* yra ilgas ir *i*-kamienių daiktavardžių daugiskaitos vardininke, kaip ir lk, pvz.: *ákyš*, *dañtys*. Vadinasi, **dures* > *duryš* po to, kai **kivoš* > *kirvis* jau buvo praėjęs, ir todėl čia šis *i* jau nebegalėjo sutrumpėti.

§ 74. *i* (*í*), atsiradęs iš tvirtagalio *in*, žodžio gale, paprastai, yra trumpas, atliepia lk *í*, pvz.: *kiřvi* ~ *kiřvi*, *širdi* ~ *širdi*, *veřši* ~ *veřši*.

Yra atveju, kai šis *i* nekirčiuotas žodžio gale yra ilgas (*í*):

a) Įvardžiutinėse lytyse: (būdvardžiuose) *didíji*, *kietáji*, *paskutiníji*, *pirmutiníji*; (skaitvardžiuose) *añtráji*, *pírmáji*.

b) Vyriškosios giminės dalyvių, padarytų iš tarmės *ia*-kamienių veiksmažodžių, vienaskaitos ir daugiskaitos vardininke, pvz.: *žiūrís*, *sėdís*, *šienáujís* (šienaujas), *šūkaují* (šūkaują), *varliáujís* (varliaująs, renkantis varles), *žoliaují* (žoliaują).

c) Įvardžių *anoks, jisai, nėjoks, šitoks, toks, visoks, vienoks* vienaskaitos galininko galūnėje, pvz.: *anóki, jįji, nėjóki, šitoki, tóki, visóki, vienóki*.

§ 75. *i*, atsiradęs iš tvirtapradžio dvigarsio *ie*, atvirame žodžio gale yra trumpas, kaip ir *lk*, pvz.: *gerì (<*geríe), baltì, juodì, kitì, mažì, pirmì, šerì, vežì*.

Tarmėje yra atvejų, kai senasis *ie* žodžio gale nesuvienabalsėja, žr. § 81b. o. § 76. *o*, atsiradęs iš kirčiuoto senojo ilgojo *a*, tariamas, kaip ir *lk*, pvz.: *baladōs, kilnōs, lynōs; juodōs, purvinōs, sergančiōs, šakōs, tvarkōs, vagōs*.

Nekirčiuoto žodžio galo senasis ilgasis *a* tarmėje sutrumpėjo, žr. § 63.

Tarmėje yra atvejų, kai nekirčiuotas senasis ilgasis *a* yra nesutrumpėjęs ir išvirtęs į *o*, kaip ir *lk*, pvz.:

a) Šakninio kirčiavimo veiksmažodžių su priesaga *-oti* būsimąjo laiko III-jame asmenyje: *āšaros, kýbos, kýšos, kiūtōs, klūpos, láidos, pāsakos, rýmos, sāmanos, týkos*. Greičiausiai, čia ilgasis *a* nesutrumpėjo pagal kitų formų ar kirčio analogiją (plg. *āšarosiu, āšarosi, āšarosim; bėgiōs, balnōs, nešiōs*), plg. § 70.

b) Sangražinių veiksmažodžių galūnėje, pvz.: *brėžōs ~ brėžosi, dirbos ~ dirbosi, kiřpos ~ kiřposi, laikos ~ laikosi, piřkos ~ piřkosi, rāšos ~ rāšosi, skaitōs ~ skaitosi, siūvos ~ siūvosi, šlūstos ~ šlūstosi*.

Šiuo atveju ilgasis *a* išliko nesutrumpėjęs, nes, prilipus sangražos dalelytei, jis jau nebuvo žodžio gale, o antrame nuo galo skiemenyje.

c) Neseniai atsiradęs žodžio gale: (atvirame žodžio gale dėl *j* kartu su visu skiemeniu nukritimo) *giriō ~ girioje, kýbo ~ kýboja, kýšo ~ kýšoja, lóvo ~ lóvoje, píevo ~ píevoje, pāsako ~ pāsakoja, pāsakoje, rýmo ~ rýmoja; (uždaramė žodžio gale) būvot ~ būvute, ėjot ~ ėjote, važiāvot ~ važiāvute*.

Čia *o < ā* galūnėje yra atsidūręs, palyginti, neseniai, jau po galūnės *ā > a* (žr. § 62). Tai galima tvirtinti remiantis tuo faktu, kad jeigu, sakysime, vietininko **píevājēn* galūnė būtų nukritusi dar *ā* neišvirtus į *o*, tai vietininkas būtų niekuo nesiskyręs nuo vardininko **píevā* (vns. vard.) ir **píevā* (vns. viet.). Užėjus galūninio ilgojo *a* virtimo laikui į *a* trumpąjį, abiem atvejais *ā* būtų vienodai sutrumpėjęs, o kadangi taip neįvyko, tai vietininko galūnė *je (< jēn)* tuo laiku turėjo būti dar nenukritusi.

u, ū, ū. § 77. *u*, atsiradęs iš trumpojo *u*, žodžio galūnėje, kaip ir *lk*, yra iškritęs, pvz.: *aštuoniems (<*aštuoniemus), dukterims, gražioms, įiems, saktims ~ sagtims, tiems, trims, vagims, vārnomis, visiems*.

Žodžio kamiengalyje šis *u*, kaip ir *lk*, išlieka ir yra trumpas, pvz.: *gražūs, spiėčius, sūnūs*.

§ 78. *ū*, atsiradęs iš senojo *ū*, žodžio gale, kaip ir *lk*, visada yra ilgas, pvz.: *lygūs, nýkūs, sūnūs, sūrūs, sáldūs*.

Veiksmažodžių bendraties kamieno *ū* būsimąjo laiko III-jame asmenyje, atsidūręs žodžio gale, tarmėje taip pat išlieka dažniausiai ilgas, pvz.: *džiūs (džius), griūs (grius), kliūs (klius), lūs (luš), pūs (pus), rūks (rugs), slūs (slugs), siūs, trūs (truks), žūs (žus)*, bet: *būs*.

Ilgumas čia išlaikytas, greičiausiai, dėl tvirtapradės priegaidės pasikeitimo tvirtagale.

§ 79. *u* (*u*), atsiradęs iš tvirtagalio dvigarsio *un*, tarmės žodžio gale būna ilgas ir trumpas.

Visada *u* < *un* yra daugiskaitos kilmininko linksnio ir veiksmazodžio tariamosios nuosakos III-ojo asmens galūnėje ir atliepia lk *u*, pvz.: *aiškių, anokių, baltų, baltųjų, eitų, karčiųjų, ketvirtų, mėnesių, nėštų, nosų, pelių, pirmųjų, spičių, vienokių, važiuojančių* ~ *važiuojančių*.

Įvardžių *aš, tu* daugiskaitos kilmininko galūnėje *u* < *un* visada tarmėje yra trumpas, arba ir visai nukritęs, pvz.: *mūsų* || *mūs* ~ *mūsų*, *jūsų* || *jūs* ~ *jūsų*. Forma be *u* tarmėje beveik dažnesnė.

Visada *u* < *un* yra vienaskaitos galininko linksnyje, pvz.: *grąžu* ~ *grąžų, kártu* ~ *kártų, mėdu* ~ *mėdų, rūkštu* ~ *rūgštų, saldųjį* ~ *saldųjų, spičiu* ~ *spičių, sraūnųjį* ~ *sraūnųjį, sūkrų* ~ *sūkrų, sūrujį* ~ *sūrujį*.

§ 80. *u*, atsiradęs iš tvirtapradžio dvigarsio *uo*, atvirame žodžio gale yra, paprastai, kaip ir lk, trumpas, pvz.: *baltu* (< **báltuo*), *dainuoju, dideliu, gaisuoju, geru, keliu, kitu, langu, lauku, penktu, pačiu, seřgančiu, sėdžiu, stoviu, vienu*.

Tarmėje yra atvejų, kai senasis *uo* atvirame žodžio gale, skirtingai nuo lk, išlieka nesuvienabalsėjęs, žr. § 81 b. Apie senąjį *uo* uždaramame žodžio gale žr. § 81 c.

2. Dvigarsiai

Balsiniai dvigarsiai. § 81. a) Tarmės dvigarsiai *ai, au, ei* žodžio gale išlieka nepakitęje, kaip ir lk, pvz.: *baltai* (vns. naud.), *rašai, ródai, sakai, vaikai, vienai; gaūs, radaū, šókau, válgiau, žarščiaū* ~ *žarsčiaū; darei, sakei, žiūrkei*.

Daugiaskiemeniai tikriniai vardai vns. šauksm., paprastai, tariami su partikula *ai*, kartais gali to *ai* neturėti, pvz.: *Añtan* (Antanai), *Juðzap* (Juzapai).

Eidamas po minkšto priebalsio, dvigarsis *ai* žodžio gale išvirsta į *ei*, pvz.: *peilei* ~ *peiliai, mařcei* ~ *mařčiai, sámčeis* ~ *sámčiais, žvirbleis* ~ *žvirbliais* (žr. § 84).

b) Senieji *ie, uo* atvirame žodžio gale tarmėje, paprastai, yra suvienabalsėję, žr. §§ 75, 80, tačiau yra atvejų, kai ir atvirame žodžio gale jie yra išlikę sveiki.

1. Įvardžiuotinių lyčių II-ojo dėmens galūnėje, pvz.: (būdvardžiuose) *didieje* ~ *didieji, didesnieje* ~ *didesnieji, didžiausieje* ~ *didžiausieji, gerieje* ~ *gerieji, kartieje* ~ *kartieji, mažieje* ~ *mažieji, saldieje* ~ *saldieji, vyresnieje* ~ *vyresnieji, gražiuoju* ~ *gražiuoju, gražesniuoju* ~ *gražesniuoju, gražiausiuoju* ~ *gražiausiuoju, naujuoju* ~ *naujuoju, piktuoju* ~ *piktuoju*; (skaitvardžiuose) *antrieje* ~ *antrieji, pirmieje* ~ *pirmieji, tretieje* ~ *tretieji; antruoju* ~ *antruoju, pirmuoju* ~ *pirmuoju, trečiuoju* ~ *trečiuoju*; (dalyviuose) *einantieje* ~ *einantieji, ėsiejie* ~ *ėsiejieji; dirbančiuoju* ~ *dirbančiuoju, vėrdančiuoju* ~ *vėrdančiuoju*.

Senieji tarmės atstovai šiuo atveju vietoje antrojo dėmens galūninio *ie* turi *ei* (< *ai*), pvz.: *geriejei* (gerieji), *pirmiejei* (pirmieji), *sergantiejei* (sergantieji).

2. Įvardžių *anas, anoks, jis, koks, kitoks, katras, nėjoks, tas, toks, šioks, šitoks, šis, visoks, vienoks* galūnėje, pvz.: *anė, anokie, jė, kokie, kitokie, katriė, nėjokie, tė, tokie, šiokie, šitokie, šė, visokie, vienokie; anuo, anokiuo, juo, kokiuo, kitokiuo, vienokiuo*. Galūninis *uo* šiuo atveju gali būti tarmėje ir išvirtęs į *u*, pvz.: *kokiu, tokiu*. Abi lytys, galima sakyti, yra lygiagrečiai vartojamos.

Kirčiuoti atviro žodžio galo *ie, uo*, skirtingai nuo *lk*, tarmėje yra tariami su tvirtaprade priegaide.

3. Paprastųjų būdvardžių aukščiausiojo laipsnio galūnėje, pvz.: *baisidusie ~ baisiausi, geriausiai ~ geriausi, gražiausiai ~ gražiausi, baisidusiuo ~ baisiausiu, geriausiuo ~ geriausiu, gražiausiuo ~ gražiausiu*.

4. Senasis *ie* veiksmažodžių bendraties ir liepiamosios nuosakos viena-skaitos II-ojo asmens galūnėje tarmėje dažniausiai yra nukritęs, pvz.: *eit ~ eiti, nēst ~ nēsti, pilt ~ pilti, siūt ~ siūti, veřpt ~ veřpti; eik, nēšk, pilk, siūk, veřpk*. Senieji tarmės atstovai šių veiksmažodžių formų galinį *ie* taria, pvz.: *eitie, nēstie, praustie, eikie, nēskie, praūskie*.

c) Uždarame žodžio gale senasis *ie* visada sveikas, o *uo* vienais atvejais yra išlikęs sveikas, kitais — išvirtęs į *u*.

Uždarame žodžio gale *ie, uo* yra tariami sveiki:

1. Sangražinių veiksmažodžių esamojo laiko pirmojo ir antrojo asmens galūnėje, kaip ir *lk*, pvz.: *prausiuos, stōjuos, sēdžiuos, vežiuos; audies, dirbies, praustes, vežies*.

2. Sangražinėse formose, turinčiose enklitinę *se* (<*sēn*) dalelytę, pvz.: *laukentiēse ~ laukiantiese (nēščia), šnekēdamiēse (šnekēdamiesi)*.

3. Kaip ir *lk*, įvardžiuotinių lyčių I-ojo dėmens galūnėje, pvz.: *gerie-jie ~ gerieji, gerūosiuos ~ gerūosius, geresniūosiuos ~ geresniūosius, pirmieji ~ pirmieji, ketvirtūosiuos ~ ketvirtūosius, kelintieji ~ kelintieji, kelintūosiuos ~ kelintūosius, skaudamieji ~ skaudamieji, sergančiuosiuos ~ sergančiuosius*.

4. *i*-kamienių daiktavardžių viena-skaitos kilmininko galūnėje, pvz.: *nō-sies, širdiēs, usniēs*.

Daiktavardžių, paprastųjų būdvardžių, skaitvardžių ir dalyvių daugiskaitos galininko uždaro žodžio galo senasis *uo* yra visada suvienabalsėjęs ir išvirtęs į *u*, kaip ir *lk*, pvz.: *laukūs, plāukus, namūs, ratūs, ragūs, retūs, virtūs, išgljūsūs ~ išgljusius*.

Paprastųjų įvardžių daugiskaitos galininko uždaro žodžio galo senasis *uo* yra suvienabalsėjęs ir išvirtęs į *u* visais atvejais, kaip ir *lk*: *kelintūs, kitokius, kitūs, kokiūs, nėjokius, pačiūs, šiokius, šitokius, vienus, vienokius, visūs, visokius*, bet: *anuos, juos, katriuos, štuos, šiuos, tuos*. Šiuo atveju kirčiuotas uždaro žodžio galo *uo*, skirtingai nuo *lk*, turi tvirtapradę priegaidę.

d) Tarmės dvigarsis *ui* žodžio gale išlieka nepakitėjęs, kaip ir *lk*, pvz.: *pařšui, vaĩkui, vilkui, žvirbliui*.

Mišrieji dvigarsiai. § 82. Apie senuosius mišriuosius *an, en, in, un* žodžio gale žr. §§ 64, 65, 68, 69, 74, 79. Visi kiti mišrieji dvigarsiai žodžio gale, paprastai, iš viso tarmėje sutinkami retai. Išimtį čia sudaro tik dėl galūnės trumpėjimo naujai žodžio gale atsiradę mišrieji dvigarsiai,

pvz.: *gér* ~ *gėria*, *pil* ~ *pila*, *šér* ~ *šėria* (žr. § 58 b). Prieveiksmiuose, įvairiuose prieviksminiuose žodeliuose ir jungtukuose, o kartais ir įvardžiuose dažniausiai antrasis mišriųjų dvigarsių, esančių žodžio gale, sandas yra nukritęs, dvigarsiai suirę, pvz.: *aukštỹ* ~ *aukštỹn*, *gerỹ* ~ *gerỹn*, *gražỹ* ~ *gražỹn*, *kietỹ* ~ *kietỹn*, *kvailỹ* ~ *kvailỹn*, *mažỹ* ~ *mažỹn*, *trumpỹ* ~ *trumpỹn*; *à* ~ *aĩ*, *ì* ~ *iĩ*; *dabà* ~ *dabaĩ*, *dá* ~ *dár*, *kodė* ~ *kodėl*, *todė* ~ *todėl*; *má* ~ *mán*, *laũka* ~ *laũkan*.

III. Balsių kombinaciniai dėsniai

1. Balsio *e* paplatėjimas

§ 83. Mut, kaip ir kai kuriose kitose lietuvių kalbos tarmėse, tam tikrais atvejais pastebimas balsio *e* paplatėjimas.

Tarmės *e* ($e < \check{e}$, $e < en$, $e + l$, m , n , r) visada paplatėja ir gauna balsio *a* atspalvį, jei eina prieš kietą priebalsį. Toks paplatėjęs *e* fonetinėje transkripcijoje žymimas kaip raidžių *a* ir *e* ligatūra (*ae*). Tarmėje jis yra tariamas, kaip lk *ia*, pvz.: *bėržas* ~ *bėrzas*, *bėrdams* ~ *beĩrdamas*, *dæg* ~ *dėga*, *dėlna* ~ *dėlna* (delnas), *ėžėers* ~ *ėžeras*, *gėers* ~ *gėras*, *išvėers* ~ *išvėĩrs*, *kėlc* ~ *kėltas*, *kėlmaĩ* ~ *kelmaĩ*, *kėršas* ~ *kėršas*, *kėĩp* ~ *keĩpa*, *lėĩs* ~ *lėisa*, *mėlžu* ~ *mėlžu*, *mėnkà* ~ *menkà*, *mėĩgas* ~ *meĩgos*, *mėĩs* ~ *mėĩs*, *óbėals* (obelys), *pėĩšam* ~ *pėĩšame*, *sėĩnc* ~ *sėĩnas*, *skvėĩnas* ~ *skveĩnas*, *supelĩjė's* ~ *supelĩjėĩs*, *šókė's* ~ *šókėĩs*, *švėĩnt* ~ *šveĩnta*, *tėĩks* ~ *tėĩks*, *vėĩdam* ~ *vėĩdame*, *vėĩkam* ~ *veĩkame*, *žėĩms* ~ *žėĩmas*, *žėĩnc* ~ *žėĩntas*.

Supriešakinto *a* atspalvį turi ir tarmės atviro žodžio galo ilgasis *e*, atsiradęs iš tvirtagalio tautosilabinio *en*, pvz.: *nubėgė'* ~ *nubėgėĩ*, *nulašėjė'* ~ *nulašėjėĩ*, *isisaũsėjė'* ~ *išsisaũsėjėĩ*, *plugdėdavė'* ~ *plugdėdavėĩ*, *vėĩgydavė'* ~ *vėĩgydavėĩ*, *tėĩ* ~ *teĩ*.

Toks *ae*, iš tikrųjų, nesuuzpakaľėja, o liežuvio pakilimo atžvilgiu tik kiek atitolsta nuo paprastojo *e* ir priartėja prie *a*. Taigi, jis pasilieka priešakinis, tik labai platus *e*.

Kitose lietuvių kalbos tarmėse *e* paplatėjimo atvejų taip pat pasitaiko. Rytų aukštaičių puntininkų tarmėse (apie Kupiškį) platėdamas *e* išvirsta į *a*, pvz.: *vėĩda* ~ *vėĩda*, *vadũ* ~ *vedũ*, *vėĩ.stu.* (siekinys) ~ *vėĩstũ*, *vastũ* (tariamoji nuosaka) ~ *vestũ*, *vėĩs* ~ *vėĩs*, *avėĩla.* ~ *avėĩlė*, *kumėĩla.* ~ *kumėĩlė*.

Tokių pavyzdžių nurodoma ir Pr. Skardžiaus straipsnyje „Dėl balsių asimiliacijos“, kur sakoma: „Yra pastebėta, kad balsiai dažnai panašaujamaĩ veikia vieni kitus, tiek progresyviai, tiek regresyviai. Tai ypač lengva matyti mūsų tarmėse. Pvz., subatėnai, rytiečiai aukštaičiai, sako: *bėĩga* ~ *bėga*, *bėĩktũ* (siekinys) ~ *bėktũ*, *nėĩša* ~ *nėša*, *nėĩšt* ~ *nėšt* (iš *neštũ*), *kumėĩla.* ~ *kumėĩlė*, bet *bėĩgĩ* ~ *bėgĩ*, *bėĩkt* ~ *bėgti*, *nėĩšt* ~ *nėšti*, g. pl. *kumėĩ.lu.* ~ *kumėĩliũ* ir kt... Tuo būdu galime konstatuoti, kad subatėnų šnekteje priešakinės eilės balsiai prieš užpakalinės eilės balsius sekiančiuose skiemenyse yra nuosekliai

supanašinami, t. y. paverčiami į tokius pat plačius, irgi užpakalinės eilės balsius“⁵⁹.

Su šios citatos teiginiu, kad visi po einantieji užpakalinės eilės balsiai *e* paverčia taip pat užpakaliniu, galima sutikti tik iš dalies. Tačiau, kaip iš citatos matyti, balsis *e*, pavirtęs užpakaliniu, visada dar yra ir toks platus kaip ir *a*. Todėl kyla klausimas, kaip galėjo balsis *e* paplatėti tais atvejais, kai po jo gretimame skiemenyje yra už jį siauresnis užpakalinės eilės balsis, sakysime *u*. Galėtume šiuo atveju kalbėti tik apie dalinę balsių asimiliaciją. Sakysime, balsis *u* galėjo tik suužpakalinti šį *e*, bet jo nepaplatinti, o balsio *e* paplatėjimo priežastis reikia ieškoti kur kitur. Tačiau tiek Mut, tiek ir rytų aukštaičių puntininkų šnektose yra pavyzdžių, kur balsis *e* yra pakitėjęs ir tokiu atveju, kai po jo jokio kito balsio nėra ir niekada nebuvo, pvz., veiksmazodžių būsimąjo laiko trečiojo asmens šakninis *e* (Mut): *læs* ~ *lès*, *næs* ~ *nèš*; (puntininkų dadininkų šnektose) *mæs* ~ *mès*, *næs* ~ *nèš*, *væs* ~ *vès*; ilgasis *e*, atsiradęs iš tautosilabinio *en* (Mut): *šæ* ~ *šeñ*, *něšæ* ~ *něšę*, *šéræ* ~ *šérę*, *věžæ* ~ *věžę*; *é*-kamienių daiktavardžių galūninis *é* < *ē* (puntininkų dadininkų šnektose): *avā̄la* ~ *avėlė*, *kumā̄la* ~ *kumėlė*, *katās* ~ *katė*, *katā̄s* ~ *katės*, *sva.rā̄s* ~ *svėrė*, *sva.rā̄s* ~ *svėrės* ir kt.

Duotieji pavyzdžiai rodo, kad tarmėse yra daug atvejų, kai balsis *e* gali pasidaryti panašus arba išvirti į *a* visai be kitų balsių kaltės. Norėdami išsiaiškinti balsio *e* išvirtimo į *a* arba supanašėjimo su juo priežastis, grįžkime prie to paties straipsnio. Jame randame: „Kaip rodo kitos, kaimyninės, tarmės, tai (*e* išvirtimas į *a*—*E. G.*) turi būti įvykę palaipsniui, būtent: žodyje *kumā̄la* pirmiau, reikia manyti, galūninis *é* po veliarinio *l* pavirto į *a* (< *a*), o po to vėliau ir priešpaskutiniame skiemenyje atsirado *a* vietoje *e*“⁶⁰. Vadinas, čia teigiama, kad žodžio *kumelė* galinį *é* visų pirma paveikė veliarinis *l*, kuris jį ir išvertė į *a*. Tokiu būdu išeina, kad ir *priebalsiai veikia balsius*. Šiuo atveju citata nurodo, kad *priebalsiai veikia balsius* tik progresyviai. Tačiau kyla klausimas, kodėl veliarinis *l*, pavertęs po savęs einantį *e* į *a* ir pats dėl to dar labiau sukietėjęs, negalėtų ir toliau veikti greta savęs esančių balsių ir kodėl naujai atsiradęs galinis *a* turėjo supanašinti prieš save einantį *e*. Juk lietuvių kalboje yra pažįstamas regresyvus ir progresyvus balsių ir *priebalsių* tarpusavio veikimas. Be to, regresyvusis veikimas yra dažnesnis ir lietuvių kalbai būdingesnis. Taigi, ar tik ne veliarinis *l* čia bus pavertęs į *a* ir prieš save einantį *e*? Peržiūrėję anksčiau duotus tarminius pavyzdžius, matome, kad, iš tikrųjų, visais atvejais balsis *e* gali būti progresyviai ir regresyviai veikiamas tiek esančių, tiek ir buvusių kietųjų *priebalsių*. Kitaip ir negali būti paaiškinamas tiriamosios tarmės balsio *e* paplatėjimas dabartiniu metu atvirame žodžio gale tokiuose žodžiuose, kaip *bégæ* (< **bēgēn*) ~ *bėgę*, *šē* (< *šen*) ~ *šeñ*, *sāvæ* (< **saven*) ~ *savę* (savęs). Tai rodo, kad balsio *e* paplatėjimas Mut yra senesnis už *priebalsio n* išnykimą. Tik tuo laiku, kai tas *n*

⁵⁹ Žr. Pr. Skardžius, APh, VII, 40, Kaunas (1938).

⁶⁰ Ten pat, 40.

dar tebebuvo, *e* galėjo paplatėti. *n* žodžio gale išnykus, paplatėjęs balsis *e* išliko. Taip pat tik dėl sukietėjusių priebalsių įtakos rytų aukštaičių balsis *e*, *é* (<*ē*) išvirto į *a* tokiuose žodžiuose, kaip *avá'la*. ~ avėlė, *gė'ra*. ~ gėrė, *sva.rá'* ~ svėrė.

Vadinasi, ir kupiškėnų tarmėje *e*, *é* (<*ē*) virsta į *a* tais atvejais, kai po jo einančiame skiemenyje nėra minkšto priebalsio.

Kad priebalsiai veikia šalia jų esančius balsius, aiškiai rodo ir šie kupiškėnų tarmės pavyzdžiai: *gė'sra*. ~ gėrė, *kė'sptas* ~ kėptas, *gė'sras* ~ gėras, *šė'sra*. ~ šėrė, *žė'sma*. ~ žėmė, *vė'sže*. ~ vėžė, *žė'smas* ~ žėmas, *jė'sma*. ~ žmė. Šiuose pavyzdžiuose po *g*, *j*, *k*, *š*, *ž* balsis *e*, nors ir eidamas prieš kietus ar sukietėjusius priebalsius (prieš skiemenį su užpakalinės ar vidurinės eilės balsiu), į *a* neišvirsta, nes jo siaurumą palaiko prieš stovintis palatalinis *g*, *j*, *k*, *š*, *ž* priebalsis, kuris šiose tarmėse yra labiau palatalizuotas už kitus priebalsius. Pažymėtina ir tai, kad tokiais atvejais balsis *e* ne tik nepaplatėja, bet dar yra susiaurėjęs. Vienintelė jo susiaurėjimo priežastis tegali būti tik palatalinis priebalsis, nes daugiau nėra kam jo siaurinti (po jo eina kietas priebalsis ir platus balsis).

Kad dėl *e* paplatėjimo (ar išvirtimo į *a*) yra kaltas tik priebalsis, galima nurodyti ir daugiau Mut pavyzdžių. Didesnėje Mut dalyje bendraties galūnės *-t* yra minkštas. Ten ir balsis *e*, eidamas prieš minkštąjį *t*, yra nepakitęs, pvz.: *nėš'ti* ~ nešti, *gyvė'ti* ~ gyvėnti. Tarmės rytiniame pakraštyje bendraties galūnės *-t* yra kietas. Čia balsis *e*, būdamas prieš kietąjį *t*, paplatėja, tariamas kaip *ia*, pvz.: *gyvė'iet* ~ gyvėnti, *vė'iet* ~ vėsti. Neiginio *e*, stovėdamas tik prieš užpakalinius kito žodžio balsius, niekad nepaplatėja, pvz.: *nė úoga*, *nė olu'nėgė* (nė volungė). Visai kitaip atsitinka, kai tarp to paties *e* ir užpakalinių balsių įdedamas priebalsis, pvz.: *nė úoga* (nė úoga), *nė volu'nėgė* ~ nė volungė.

Paaiškėjus, kad balsis *e* yra veikiamas kietųjų ar sukietėjusių priebalsių, teiginio: „...priešakinės eilės balsiai prieš užpakalines eilės balsius ... yra ... paverčiami į tokius pat plačius, irgi užpakalines eilės balsius“ negalima laikyti teisingu. Be to, šis teiginys neteisingas dar ir todėl, kad iš tikrųjų ne visi užpakalines eilės balsiai yra platus (pvz.: *o*, *u*).

Balsis *e*, eidamas prieš minkštą priebalsį, niekada nepaplatėja, pvz.: *meti*, *vedti*, *nešti*, *pelė*, *senesni*.

2. Balsių priešakėjimas

§ 84. Visi užpakalines eilės balsiai (*a*, *o*, *u*), eidami po *j* ir kitų minkštųjų priebalsių, Mut visada supriešakėja, pvz.: *jáuje* ~ jáuja, *peilei* ~ peiliai, *gėrem* ~ gėriame, *lėkenčius* ~ lėkiančius, *kidūras*, *ėjaũ*, *jójau*, *jōvals* ~ jōvalas, *žiōplas*, *jūks* ~ jūkas (kraujo sriuba), *kiūšis*. Pavyzdžiai rodo, kad balsiai *o*, *u* ir *a* dvigarsyje *au* priešakėdami kitais garsais neišvirto, ir kad labiausiai priešakėjimo yra paveiktas balsis *a* vienas ir *ai*, *am*, *an* junginiuose. Priešakėda-

mas balsis *a* tarmėje yra išvirtęs į *e*. Toks iš *a* atsiradęs *e*, priklausomai nuo savo ilgumo ir vietos žodyje, yra nevienodo platumo.

Dėl priešakėjimo *a* tarmėje išvirsta į *e*:

1. Jei atvirame žodžio gale jis yra trumpas, pvz.: *gijė* ~ *gijà*, *sáuje* ~ *sáuja*, *žarijė* ~ *žarijà*, *delčė* ~ *delčià*, *pradžė* ~ *pradžià*; *uošvije* ~ *uošvijà*; *akė* ~ *akià* (akimi), *gėre* ~ *gėria*, *žiūre* ~ *žiūria* (žiūri).

2. Kai po jo eina minkštas priebalsis, pvz.: *áudženti* ~ *áudžianti*, *eisenlì* ~ *eisianti*, *turentì* ~ *turianti* (turinti), *lekentýsis* ~ *lekiantýsis*, *laukentése* ~ *laukiantése* (nėščia), *žydenčiója* ~ *žydiančiója* (žydinčioji).

3. Kai jis yra dvigarsyje *ai*, pvz.: *brólei* ~ *bróliai*, *mačėi* ~ *mačiai*, *sėnei* ~ *sėniai*, *peileis* ~ *peiliais*, *šereis* ~ *šeriais*.

Supriešakėjęs *a* tarmėje išvirsta į *æ* šiais atvejais:

1. Jei žodžio gale jis yra ilgas, pvz.: *áudženčæsæ's* ~ *áudžiančiásias*, *vyriáusæ'jì* ~ *vyriáusiajì*, *baltájæ'* ~ *baltájá*, *jájæ'* ~ *jájá*, *naūjæ'jei* ~ *naūjajai*, *graūdžæ'jæ'* ~ *graūdžijá*, *mùšæ'* ~ *mùšiá*, *siúsæ'* ~ *siúsia*, *žvejósæ'* ~ *žvejósia*.

2. Kai po jo eina kieti priebalsiai, pvz.: *pylævà* ~ *pyliavà*, *baudžævà* ~ *baudžiovà*, *arklæms* ~ *arkliáms*, *peilæms* ~ *peiliáms*, *vadžæs* ~ *vadžiás*, *kójæs* ~ *kójas*, *žiūræm* ~ *žiūriame* (žiūrime), *tūræt* ~ *tūriate* (turite).

Susiaurėjęs ir išvirtęs į *e* yra ir nekirčiuotas senasis žodžio galo senovinis ilgasis *a* (lk *o*). Atvirame žodžio gale jis yra siauresnis, uždaramė — platesnis, pvz.: *gaĩdže* ~ *gaĩdžio*, *jáuče* ~ *jáučio*; *kójæs* ~ *kójos*, *sáujæs* ~ *sáujos*; *plóje* ~ *plójo*, *sédėje* ~ *sédėjo*. Šiuo atveju naujojo *e* kilmė visai suprantama: senasis ilgasis *a*, būdamas nekirčiuotas, žodžio gale sutrumpėjo ir nebegalėjo išvirsti į *o*. Vėliau toks sutrumpėjęs *a*, veikiamas priebalsio *j* priešakinamosios įtakos, kartu su trumpuoju *a* išvirto į *e*.

3. Kontrakcija ir elizija

§ 85. Balsių susitraukimas ir praleidimas dažniausiai būna tada, kai veiksmazodžiai ar veiksmazodinės kilmės žodžiai, kurių šaknis prasideda balsiais, gauna priešdėlį. Dažniausiai tarmėje kontrahuojasi šie junginiai: *e + y*; *u + é*; *a*, *u + ei*; *i + i*, pvz.: *najaũ* ~ *nuėjaũ*, *najeĩ* ~ *nuėjaĩ*, *naje* ~ *nuėjo*, *najĩms* ~ *nuėjĩms*, *naĩsiu* ~ *nuėĩsiu*, *naĩs* ~ *nuėĩs*, *paĩs* ~ *paėĩs*, *naĩk* ~ *nuėĩk*, *naĩn* ~ *nuėĩna*, *nainì* ~ *nuėĩnì*, *naĩtu* ~ *nuėĩtu*, *naĩnam* ~ *nuėĩname*, *naĩsiu* ~ *nuėĩsiu*, *paĩsiu* ~ *paėĩsiu*, *painù* ~ *paėĩnù*, *paĩkim* ~ *paėĩkime*, *pain* ~ *paėĩna*, *paĩtu* ~ *paėĩtu*, *paĩk* ~ *paėĩk*, *praĩsiu* ~ *praėĩsiu*, *prainù* ~ *praėĩnù*, *praĩk* ~ *praėĩk*, *praĩtu* ~ *praėĩtu*, *praĩs* ~ *praėĩs*, *praĩnam* ~ *praėĩname*, *těr* ~ *tėrà*, *něr* ~ *nėrà*.

Elizija tarmėje dažniausiai būna tarp tokių junginių: *e + a*; *e*, *i + é*; *e + i*; *e*, *i + ei*; *a + é*; *i + a*, pvz.: *nepteĩšk* ~ *neapteĩšk*, *netlaikýs* ~ *neatlaikýs*, *necakýs* ~ *neatsakýs*, *netidarýs* ~ *neatidarýs*, *necùks* ~ *neatsùks*, *netlaũš* ~ *neatlaũš*, *netpĩrks* ~ *neatpĩrks*, *netiduõs* ~ *neatiduõs*, *netmès* ~ *neatmès*, *nekėje* ~ *neakėjo*, *negurkàva* ~ *neagurkàvo*, *nerbàva* ~ *nearbàvo*, *nėjaũ*, *nėjeĩ* ~ *neėjaĩ*, *nėmiaũ* ~ *nėemiau*, *nėmeĩ* ~ *nėėmei*, *prėde* ~ *priėdė*, *prėst* ~ *priėsti*, *prėdžiau* ~

priėdžiau, *nėd* ~ neėda, *nėde* ~ neėdė, *prėsk* ~ priėsk, *nėsk* ~ neėsk, *nėdrus* ~ neėdrus, *nėdri* ~ neėdri, *prėjaũ* ~ priėjaũ, *prėjeĩ* ~ priėjeĩ, *prėjĩms* ~ priėjĩmas, *prėdĩms* ~ priėdĩmas, *prėmiaũ* ~ priėmiaũ, *prėmeĩ* ~ priėmeĩ, *prėmĩms* ~ priėmĩmas, *nĩkĩš* ~ neĩkĩš, *nĩvėš* ~ neĩvėš, *nĩnėš* ~ neĩnėš, *nĩstuũms* ~ neĩstuũms, *nĩkĩš* ~ neĩkĩš, *nĩdėks* ~ neĩdėks, *nĩmũ* ~ neĩmũ, *nĩmĩ* ~ neĩmĩ, *neĩnũ*, *neĩnĩ*, *neĩliũok* ~ neĩliũok, *preĩnũ* ~ prieĩnũ, *preĩnĩ* ~ prieĩnĩ, *preĩliãva* ~ prieĩliãvo, *suseĩnũ* ~ susieĩnũ, *suseĩnĩ* ~ susieĩnĩ, *prãjaũ* ~ praėjaũ, *prãjeĩ* ~ praėjeĩ, *prãjĩms* ~ praėjĩmas, *nĩžgėre* ~ neĩžgėrė, *nĩšvãre* ~ neĩšvãrė, *nĩšmãude* ~ neĩšmãudė, *nĩšãude* ~ neĩšãudė, *nĩžgãude* ~ neĩžgãudė, *nĩštrãuke* ~ neĩštrãukė, *nĩšlaũpe* ~ neĩšlaũpė, *suseĩjaũ* ~ susieĩjaũ, *suseĩjeĩ* ~ susieĩjeĩ, *suseĩjĩms* ~ susieĩjĩmas, *nĩkĩš* ~ neĩkĩša, *nĩkel* ~ neĩkelia, *nėme* ~ nėmė, *nėmem* ~ nėmėmė, *nėmėt* ~ nėmėtė, *nėmėš* ~ nėmėš, *prėje* ~ priėje, *prėjom* ~ priėjome, *prėjot* ~ priėjote, *prėjes* ~ priėjes, *neĩn* ~ neĩna, *neĩnam*, *neĩk*, *neĩs*, *neĩkit*, *neĩkim*, *preĩs* ~ prieĩs, *preĩkit* ~ prieĩkite, *nĩšplauke* ~ neĩšplaukė, *nėnėš* ~ neãtneša, *nĩm* ~ nėima, *nĩmam* ~ nėimame, *prėmem* ~ priėmėmė, *sũsėme* ~ susieĩmė, *sũsėmeĩ* ~ susieĩmeĩ, *prĩsėmiaũ* ~ prĩsėmiaũ, *pãsėme* ~ pasiėmė, *nũsėme* ~ nusiėmė, *tĩšėmeĩ* ~ teĩšėmeĩ, *prãjom* ~ praėjome, *prãje* ~ praėje, *pãjom* ~ paėjome, *pãje* ~ paėje, *suseĩnam* ~ susieĩname, *susėje* ~ susieĩje, *nuseĩãiau* ~ nusieĩãiau (nueĩãiau), *nepãrc* ~ neapãrtas.

Kartais balsių praleidimas ir susitraukimas tarmėje yra taip artimai vienas su kitu susiję reiškiniai, kad sunku juos išskirti; dažniausiai taip atsitinka, kai žodyje greta yra buvę du tokie pat balsiai, pvz.: *pasĩlga* ~ pasiilgo, *pasĩlgau* ~ pasiilgau, *pasĩlsėt* ~ pasiilsėti, *pasĩlsėje* ~ pasiilsėjo, *pantausỹs* ~ paantausỹs, *Palsỹs* ~ Paalsỹs (kaimas prie Alsos upės), *pĩrmapalsĩnei* ~ pirmapaalsĩniai (žmonės iš Paalsio I km.), *antrapalsĩnei* ~ antrapaalsĩniai (žmonės iš Paalsio II km.), *Pantvardỹs* ~ Paantvãrdỹs (kaimas prie Antvardės upės), *prĩmam* ~ priĩmame, *prĩm* ~ priĩma, *pasĩmt* ~ pasiĩmti, *usiĩmt* ~ užsiĩmti, *prĩsiĩmt* ~ prĩsiĩmti, *prĩmĩc* ~ priĩmtas, *prĩmĩk* ~ priĩmĩk, *prĩmt* ~ priĩmti, *prĩmĩsiũ* ~ priĩmĩsiũ, *nĩmĩsiũ* ~ neĩmĩsiũ, *prĩmĩsi* ~ priĩmĩsi, *prĩmĩtũ* ~ priĩmĩtũ, *prĩmĩkim* ~ priĩmĩkĩme, *prĩmĩdavau* ~ priĩmĩdavau, *pãsim* ~ pasiĩma, *sũsim* ~ susiĩma, *ũsim* ~ užsiĩma, *prĩsim* ~ prĩsiĩma, *sũsimam* ~ susiĩmame, *sũsimat* ~ susiĩmate.

4. Balsių įspraudimas

§ 86. Labai negausių balsių įspraudimo atvejų pasitaiko svetimos kilmės žodžiuose nosinių ir sklandžiųjų priebalsių aplinkoje, pvz.: *pãlic* (paltas), *giminãzĩje* (gimnazija), *giminãzĩstas* (gimnazistas), *cvĩlikai* (cvikliai).

5. Balsių pridėjimas

§ 87. Balsių pridėjimas žodžio pradžioje yra pastebėtas tik svetimos kilmės žodžiuose, pvz.: *Atkoããtis* ~ Atkoããitis (plg. lenkų *tkacz*), *iškãlã* (žydų maldykla).

6. Balsių nukritimas

§ 88. Balsių nukritimas lietuviškos kilmės žodžių pradžioje tarmėje nepastebėtas. Svetimos kilmės žodžių pradžios balsiai dažniausiai nukrinta tada, kai tų žodžių ar atskirų garsų reikšmė yra neaiški, arba kai žodis savo garsais primena lietuvišką žodį, pvz.: *Nastāze* (Anastazija), *vangelīks* (evangelikas), *Samitāuckas* (Aksamitauskas), *raplānc* (aeroplanas), *balatōrije* (ambulato-rija), *tamabīlius* (automobilis), *Zabēle* (Izabelė), *Dzīdorius* (Izidorius), *rašānc* (areštantas), *raštuot* (areštuoti), *rašāva* (areštavo).

7. Balsių iškritimas

§ 89. Balsių iškritimas tarmėje pasitaiko retai, pvz.: *vādnas* (vadinas), *Mītva* (Mituva), *Jeřbiškei* (Jerubiškiai, kaimo vardas), *brōks* (burokas), *sāsvinis* (sąsiuvinis).

8. Žodžio pradžios skirtybės

§ 90. Žodžio pradžioje nedėsningai vietoje lk *a* tarmėje yra *e*, pvz.: *eļksnis* (alksnis), *elksnync* (alksnynas), *Eñdrius* (Andrius), *eitvars* (aitvaras), *ekmuō* (akmuo), *ekmenyne* (akmenynė), *Emēriks* (Amerika).

Konsonantizmas

I. Tarimas ir kilmė

1. Priebalsiai

b, d, g, k, l, m, p, r, s, š, t, v, z, ž. § 91. Priebalsiai *b, d, g, k, l, m, p, r, s, š, t, v, z, ž* tarmėje yra tos pačios kilmės ir tariami taip pat, kaip lk, pvz.: *balà, baltà, daržinē, gaigals* ~ gaigalas, *kařstis, lapē, mōlis, pasiōpa* (prastas pastatas, dažniausiai malkinė), *rōpe* ~ rōpė, *sulà, šatrà, tōsis, vēžys, zuřzius* (kuris niurna, taisosi verkti), *žaiřs* ~ žaiřbas.

§ 92. Tarmės *j* yra tos pačios kilmės, kaip ir lk. Jis tariamas visada minkštai, pvz.: *jáuje* ~ jáuja, *jōvars* ~ jōvaras, *juōks* ~ juōkas, *jijē* (jinai).

§ 93. *j* tarmėje sutinkamas rečiau negu lk. Dažniausiai jo pasigendama tarmės žodžių gale. Ten jis kartu su visu skiemeniu yra nukritęs, eidamas po senųjų ilgųjų balsių ir balsinių dvigarsių šiais atvejais:

1. Atvirame žodžio gale prieš senąjį trumpąjį *a*, pvz.: *gỹ* ~ gỹja, *kló* ~ klója, *kiausiniáu* ~ kiausiniáuja (ieško gūžtose kiausinių), *kirmỹ* ~ kirmỹja, *lỹ* ~ lỹja, *ló* ~ lója, *lynó* ~ lynója, *līe* ~ līeja, *malkáu* ~ malkáuja, *mó* ~ mója, *melúo* ~ melúoja, *pló* ~ plója, *paukščiaú* ~ paukščiaúja (gaudo paukščius, drasko jų lizdus), *pelỹ* ~ pelỹja, *pelio* ~ pelioja (gaudo peles), *ráu* ~ ráuja, *rūdỹ* ~ rūdỹja, *sē* ~ sēja, *skrie* ~ skrieja, *spē* ~ spēja, *šienáu* ~ šienáuja, *važiúo* ~ važiúoja,

bet: *sáuje* (<*sáuǵ) ~ sáuja, *jáuje* ~ jáuja, *Vidáuje* ~ Vidáuja, *gijē* ~ gijà, *vēja* ~ vēja.

2. Atvirame žodžio gale prieš *e* (< *én*), pvz.: *akỹ* ~ akyjė, *galvõ* ~ galvoję, *gerõ* ~ gerojė, *nõsy* ~ nõsyje, *pievo* ~ pievoje, *patvorỹ* ~ patvoryjė, *šulinỹ* ~ šulinyjė, *tulžỹ* ~ tulžyjė, *vandenỹ* ~ vandenijė, *žaliõ* ~ žaliojė,

bet: *meduj* ~ medujė, *bũciuj* ~ bũciuje, *spiẽciuj* ~ spiẽciuje.

3. Sudurtinių žodžių pirmojo sando gale, kai *j* yra ėjęs prieš *a*, pvz.: *kraugerỹs* (< *kraujagerys*), *kraũlige* (< *kraujaligė*) ~ kraũligė, *kraũžoles* (< *kraujažolės*) ~ kraũžolės, *kõgalvei* (< *kojagalviai*) ~ kõgalviai (galūnės), *nauvedỹs* (< *naujavedys*), *vẽrauplės* (< *vėjarauplės*) ~ vẽrauplės.

§ 94. Kaip ir lk, *j* yra išnykęs priebalsių junginiuose, einančiuose prieš priešakinės eilės balsius, pvz.: *audi*, *jautl*, *laukei*, *renkì*, *skalbei*, *žiemỹs* (šiaurė).

§ 95. Junginiuose su priebalsiais prieš užpakalinės eilės balsius *j* likimas toks:

1. Senųjų *dj*, *tj* junginių antrasis sandas, kaip ir lk, išnyko, pirmąjį paversdamas *dž*, *č* afrikata, o po šio junginio ėjusį balsį supriešakindamas, pvz.: *gaidžei* ~ gaidžiai, *gaidže* ~ gaidžio, *gaidžiui*, *mačiaũ*, *matýciau*, *paũkšči* ~ paũkščiai, *svečei* ~ svečiai, *keñč* ~ keñčia, *lėidž* ~ lėidžia. Galūninis *a* šiuo atveju, matyti, yra nukritęs jau po junginių *tj*, *dj* > *č*, *dž*, nes priešingu atveju *tj*, *dj* nebebūtų galėję išvirsti afrikatomis (*j* būtų nukritęs kartu su *a*).

2. Senieji *bj*, *pj* junginiai sveiki yra išlikę tik žodžio kamiene, pvz.: *bjaurũms* ~ biauřumas, *pabjũra* ~ pabiũro, *bjaurỹbe* ~ biauřybė, *bjaũrei* ~ biauřriai, *papjũtis* (vargas, galas), *pjovũms* ~ piořimas, *pjãusty* ~ piãustyti, *pjovũks* ~ piořikas, *pjudýt* ~ piudýti, *pjũklas* ~ piũklas, *rukpjũte* ~ rugpiũtė, *papjãuc* ~ papiãutas, *spjõve* ~ spiõvė, *spjãuc* ~ spiãuti.

Žodžio gale junginių *bj*, *pj* antrasis sandas yra iškritęs, kaip ir lk, pvz.: *gnýbiau*, *gnýbiu*, *kaupũ*.

3. Senųjų *gj*, *kj*, *lj*, *mj*, *nj*, *rj*, *sj*, *šj*, *vj*, *zj*, *žj* junginių antrasis sandas taip pat yra iškritęs, kaip ir lk, pvz.: *vãge* ~ vãgio, *sakiaũ*, *brõle* ~ brõlio, *kũrme* ~ kũrmio, *skýniau*, *stũobre* ~ stũobrio, *biłdese* ~ biłdesio, *šiauc* ~ šiaudas, *zyziaũ* (verkšlenau), *ẽže* ~ ẽžio.

n. § 96. Tarmės *n* kilmės ir tarimo atžvilgiu yra toks pat, kaip ir lk, pvz.: *norãks* ~ norãgas, *vãnaks* ~ vãnagas, *žandaĩ*. Skirtingai nuo lk, *n* tarmėje sutinkamas rečiau. Be jokios išimties⁶¹ čia jis yra išnykęs ne tik prieš visus pučiamuosius priebalsius žodžio šaknyje ir galūnėje, kaip yra lk, bet dar ir veiksmožodžiuose prieš *s* ir bendraties *t* (kaip išnykdamas *n* pasielgė su prieš jį ėjusi balsiu, žr. §§ 38, 42, 48, 54, 65, 69, 74, 79), pvz.: *bãl* ~ bãla, *grãžtas* ~ grãžtas, *gyvẽs* ~ gyveñs, *gyvėt* ~ gyvėnti, *kẽst*, *kũrẽs* ~ kũreñs, *kũrėt* ~ kũrėnti, *kabĩt* ~ kabinti, *kabĩs* ~ kabiñs, *lĩst*, *pĩt* ~ pinti, *pĩs* ~ piñs, *raugĩt* ~ raugĩnti, *sãspara*, *sãl* ~ sãla, *sãnarei* ~ sãnariai, *sãnašas* ~ sãnašos, *sãžine* ~ sãžinė, *sãrašas*, *skẽst*, *skũst*, *skĩsiu* ~ skĩnsiu, *skĩsi* ~ skĩnsi, *skĩs* ~ skĩñs, *skĩsim* ~ skĩnsime, *skĩsit* ~ skĩnsite, *skĩt* ~ skĩnti, *skĩdams* ~ skĩndamas, *skĩtu* ~ skĩntu, *sėt* ~ sėnti, *sėstu* ~ sėnstu, *sėt* ~ sėnta, *sėtu* ~ sėntu,

⁶¹ Plg. J. Ž i u g ž d a, Lietuvių kalbos gramatika, 1, 20, Kaunas, 1956.

sėsi ~ *sėnsi*, *sės* ~ *sešs*, *sėčiau* ~ *sėnčiau*, *sėtum* ~ *sėntum*, *sėdams* ~ *sėndamas*, *šąšlavas* (sašlavos), *šąl* ~ *šąla*, *tvīs* ~ *tviņš*, *tvīt* ~ *tvinti*, *tvīst* ~ *tvinsta*, *tvītų* ~ *tvintų*.

Atvejus, kai *n* išvirsta į *m*, žr. § 109.

f, ch, h. § 97. Priebalsiai *f, ch, h* tarmėje sutinkami daugiausia tik kitų kalbų kilmės žodžiuose, yra reti.

a) Iš šių priebalsių tarmėje dažniausiai yra sutinkamas *f*, pvz.: *fūktelis* (panaši į arpa žemės ūkio mašina), *futrà* (šiltas moteriškas apsiaustas), *fērma*, *fināncai* ~ *finānsai*, *fýgusas* (*figusas*), *fēleris* (trūkumas, yda), *freñčius* (švarkas). Kituose žodžiuose *f* yra pakeičiamas į *p*, pvz.: *pābriks* ~ *fābrikas*, *pūrmonc* ~ *fūrmonas* (vežikas), *purmánka* (vežimas su žmonėmis), *partigrāps* ~ *partigrāpas* (fotografas), *pudameñc* ~ *fudameñtas* (fundamentas). Jaunieji tarmės atstovai svetimžodžių *f* ištaria.

b) Skolinių pradžios *h* tarmėje dažniausiai numetamas, pvz.: *aktárs* (hektaras), *iñnas* (himnas). Kartais toks *h* pakeičiamas į *g*, pvz.: *Geñdriks* (Henrikas), *geřps* (herbas), *gektárs* (hektaras). Tarmės jaustukuose *h* tariamas, pvz.: *ahà* (taip), *ehē* (prastai!), *uhū* (alio, dėmesio!), *yhaha* (arklio žvengimas), *ohō*. Tarmės jaunimas ir skoliniuose taria *h*.

c) Priebalsis *ch* senųjų tarmės atstovų kalboje visai nevartojamas. Visais atvejais jį pakeičia lietuvių *k* (taip pat ir naujadaruose), pvz.: *kórs* ~ *chóras*, *kòlera* ~ *chòlera*, *tekninkúms* (technikumas), *tèkninks* (technikas), *kirúrks* ~ chirurgas, *karāktorius* (charakteris), *klior^ske* ~ *chliörkė* (chloras), *kuligānc* ~ *chuligānas*, *kytrì* (gudri). Jaunieji tarmės atstovai skolinių *ch* taria.

2. Afrikatos

c. § 98. Afrikata *c* tarmėje yra žymiai dažnesnė negu *lk*. Dėl tos priežasties ir jos kilmė yra įvairesnė, palyginus su *lk c*. Kaip ir *lk*, *c* visų pirma tarmėje yra sutinkama skoliniuose ir gamtos garsų pamėgdžiojamuose žodžiuose, pvz.: *cùkrus*, *cigōnai* (čigonai), *cigárs* ~ *cigāras*, *cimeñc* (cementas); *cipūks* ~ *cipūkas* (viščiukas), *ciepsēt*, *cýpt*, *cyplýs*, *cāpt*, *capūks* ~ *capūkas* (drabužio kraštelis, atsikišimas, už kurio galima nutverti). Be to, afrikata *c* tarmėje atsiranda ir dėl garsų asimiliacijos. Tokios kilmės *c* tarmėje yra daugiausia. Dažniausiai tarmėje asimiliuojasi greta atsidūrę *t* ir *s*, *d* ir *s* garsai. Asimiliuodamiesi šie garsų junginiai visada išvirsta afrikata *c*. Ji tarmėje atsiranda šiais atvejais:

1. Susidūrus greta priešdėlio *t* ir šaknies ar sangražos dalelytės *s*, pvz.: *acisēda* ~ *atsisēdo*, *acigule* ~ *atsigulė*, *acikēle* ~ *atsikėlė*, *àcliuoge* ~ *àtsliuogė*, *àcklende* ~ *àtsklendė*, *ackleiskim* ~ *atskleiskime*, *ackverbe* ~ *àtskverbė*, *acmeik* ~ *atsmeik*, *acpēsi* ~ *atspėsi*, *ackirtų* ~ *atskirtų*, *acvyrāva* ~ *atsvyrāvo*, *acpīnda* ~ *atspīndo*, *acūka* ~ *atsūko*.

2. Iš greta stovinčių žodžių, kurių pirmasis proklitikas, galinio *t* ir pradinio *s*, pvz.: *an cáules* ~ *ant sáulės*, *an cīenas* ~ *ant sīenos*, *an ctāla* ~ *ant stālo*.

3. Iš sudurtinių žodžių pirmojo sando pabaigos *d*, *t* ir antrojo sando pradžios *s*, pvz.: *drūcprañdis* ~ *drūtsprañdis*, *vłciene* ~ *vidsienė*.

4. Uždarame žodžio gale iškritus trumpajam *a* (§ 61) ir atsidūrus greta *t* ir *s*, *d* ir *s* garsams, pvz.: *lēc* ~ *lėtas*, *kēpc* ~ *kėptas*, *kiec* ~ *kietas*, *płc* ~ *pintas*, *ręc* ~ *rėtas*, *rēc* ~ *rėtas*, *skłc* ~ *skintas*; *arúoc* ~ *arúodas*, *grúc* ~ *grúdas*, *júoc* ~ *júodas*, *kúoc* ~ *kúodas*, *lēc* ~ *lėdas*, *pęc* ~ *pėdas*, *prúc* ~ *prúdas*, *púoc* ~ *púodas*, *pęc* ~ *pėdas*, *rúc* ~ *rúdas*, *sęc* ~ *sėdas*, *úoc* ~ *úodas*, *žłec* ~ *žėdas*.

Afrikata *c* tarmėje atsiranda iš *s*, atsidūrusio po *n*. Taip dažniausiai atsitinka uždarame žodžio gale iškritus trumpajam balsiui, pvz.: *geltónc* ~ *geltónas*, *mėlync* ~ *mėlynas*, *raudónc* ~ *raudónas*, *sėnc* ~ *sėnas*, *šiėnc* ~ *šiėnas*, *vandeñc* ~ *vandėnis*, *vłenc* ~ *vėnas*.

s išvirsta į *c* ir svetimoms kilmės asmenvardžių priesagoje *-nsk-*, pvz.: *Bagdánckis* ~ *Bagdánskis*, *Palánckis* ~ *Palánskis*, *Beržínckas* ~ *Beržínskas*.

Greičiausiai dėl priesagos *-nsk-* analogijos *s* išvirsta į *c* ir priesagoje *-ausk-*, o taip pat ir kituose žodžiuose, turinčiuose garsų junginį *-ausk-*, pvz.: *pliauckà* ~ *pliauskà*, *Lazdáuckas* ~ *Lazdáuskas*, *Grubliáucke* ~ *Grubliáuskė* (*Grubliauskaitė*), *bauckine* ~ *bauskinė* (iš *Bauskės* parvežta).

ė. § 99. Afrikata *č* kilmės ir vartojimo atžvilgiu tarmėje taip pat yra gausesnė negu lk:

1. *č*, atsiradęs iš *t+j*, kaip ir lk, žr. § 95.

2. *č*, atsiradęs iš gamtos garsų pamėgdžiojimo, pvz.: *čėřkšt*, *čėřkšlė*, *čėřkšt*, *čiaũptis*, *čiauškėt*, *čiaudėt*, *čiũpt*, *čiũpũte* ~ *čiupūtė* (kas ilgai ką daro, čiupinėjasi).

3. Skolinių *č*, paimtas kartu su žodžiu, pvz.: *česnāks* ~ *česnākas*, *čemerjės* (karti žolė), *čióbras*, *žemčiũgai*.

Gausu tarmėje afrikatos *č* atvejų, atsiradusių dėl garsų asimiliacijos. Garsai *t* ir *š*, susidūrę greta, visada duoda *č* afrikatą, pvz.: *ačėrt* ~ *atšėrti*, *ačāla* ~ *atšālo*, *ačāiža* ~ *atšāiža*, *atšvilpe* ~ *atšvilpė*, *atšliauže* ~ *atšliaužė*; *ančiaudũ* ~ *antšiaudũ*, *ančirdiēs* ~ *antširdiēs*, *ančaliēs* ~ *antšaliēs*; *pikčāsei* ~ *piktšāšiai*. Afrikatą *č* duoda asimiliuodamiesi greta susidūrę ir *d+š* garsai, pvz.: *Eičās* (< *Eid+šas*, pavardė), *Eičėi* ~ *Eičiai* (kaimas), *juočkus* (< *juod+škus*); *Juočakis* ~ *Juodšakis* (upelis Pašvenčio miškuose), *mečerkė* (< *medšarkė*). Afrikata *č* pavirsta garsas *š*, eidamas po *n*, pvz.: *grynčalà* ~ *grynšalà*, *Jončkis* ~ *Jonškis* (Jonas), *Ončke* ~ *Onšké* (Ona), *Geņčke* ~ *Geņšké* (Genė). Afrikata *č* dėl asimiliacijos tariama žodžių grupėje iš tarmės *c* ir *š* garsų, pvz.: *vłen čón čyla*, *kł čón čyla* ~ *vłenc šónč šyla*, *kłc šónč šyla* ~ *vėnas šónas šyla*, kitas šónas šāla.

dz. § 100. Afrikata *dz* tarmėje reta. Ji yra atsiradusi:

1. Iš gamtos garsų pamėgdžiojimo, pvz.: *dzinkt* ~ *dzingt*, *dziñbit* ~ *dziñbinti* (tingiai eiti), *dzangúot* (toli eiti be aiškaus tikslo).

2. Dėl asimiliacijos iš greta susidūrusių *t* ir *z*, *d* ir *z* garsų, pvz.: *atdzimbe* ~ *atzvimbė*, *atdzylióje* ~ *atzyliójo*, *atdzirze* ~ *atzirzė*; *ka dzirze* ~ *kad zirzė*.

3. Asimilijuojantis garsui *z* su prieš jį stovinčiu *n*, pvz.: *Bandzinai* ~ Banzinai (kaimo pavadinimas), *bendzinc* ~ benzinas, *kombindzónc* ~ kombinžonas.

dž. § 101. Afrikata *dž* tarmėje sutinkama dažniau negu lk. Ji gali būti kilusi:

1. Iš junginio *dj*, žr. § 95.

2. Iš gamtos garsų pamėgdžiojimo, pvz.: *ei džiuūm džiuūm džiuūm*.

3. Dėl greta susidūrusių garsų asimiliacijos, pvz.: (*t+ž*) *adžvėnge* ~ atžvėngė, *adžėle* ~ atžėlė, *adžygiuo* ~ atžygiuoja, *adžagreī* ~ atžagliai, *adženge* ~ atžengė, *adžařste* ~ atžařstė, *adžaibuo* ~ atžaibuoja, *adžabóje* ~ atžabójo; *an džiemōs* ~ ant žiemōs, *an džēmēs* ~ ant žēmēs, *an džolēs* ~ ant žolēs; *pigdžoles* ~ piktžolės. Afrikata *dž* pastebima ir sudurtiniuose žodžiuose prieš skardžiuosius priebalsius, suskardėjus afrikatai *č*, pvz.: *drūdžgalys* ~ drūčgalys (bukasis galas), *kurdžgalys* ~ kurčgalys (pėdo ražų galas), *trėdždalis* ~ trėčdalis.

II. Kombinaciniai priebalsių dėsniai

1. Asimiliacija

a) *Priebalsių minkštumas dėl asimiliacijos*. § 102. Tarmėje priebalsiai gali būti kieti ir minkšti. Priebalsių kietinimas ar minkštinimas tarmėje būna regresyvus⁶².

Visada kieti priebalsiai būna prieš užpakalinės eilės balsius, kaip ir lk, pvz.: *balà*, *bóba*, *baũgu*, *vābals* ~ vābalas, *skam̃b* ~ skam̃ba, *šlũmb* ~ šlũmba, *žvaigždute* ~ žvaigždutė. Jei dėl žodžio galo trumpėjimo tarmėje nukrinta trumpasis *a*, tai prieš jį ėjęs priebalsis, atsidūręs žodžio gale, išlieka kietas, pvz.: *dīrb* ~ dīrba, *drėb* ~ drėba, *ėd* ~ ėda, *kánd* ~ kánda, *leñd* ~ leñda, *žib* ~ žiba, *žīnd* ~ žīnda.

Stovėdami betarpiškai prieš priešakinės eilės ar supriešakėjusius balsius, priebalsiai visada yra minkšti, pvz.: *bĩtis* (bitė), *Bēbĩr̃ṽỹtis* ~ Bebirvýtis (upe-lis), *kauš̃inis* ~ kiaušinis, *kẽpies* ~ kepiesi, *lė̃kims* ~ lėkimas, *lỹgybe* (lygybė), *pė̃lke* ~ pėlkė, *stė̃ks̃nis*, *žỹdēt* ~ žydėti, *ž̃ōplas* ~ žiōplas. Jei dėl žodžio galo trumpėjimo tarmėje prieš minkštą priebalsį nukrinta trumpasis *a* arba *i*, tai prieš jį ėjęs priebalsis visada tariamas minkštai, pvz.: *m̃yl* ~ mýlia (myli), *lỹdž* ~ lýdzia (lydi), *tỹl* (tyli), *žỹd* (žydi), *p̃er* (peri), *gū̃l* (guli), *gỹvēt* ~ gyvénti, *mat̃ỹt* ~ matýti, *sak̃ỹt* ~ sakýti, *ž̃ūrēt* ~ žiūrėti.

§ 103. Priebalsiai *g*, *k* yra minkšti tik tuo atveju, kai jie eina tiesiog prieš priešakinės eilės ar supriešakėjusį balsį, pvz.: *g̃ir̃g̃ž̃dēt* ~ girgždėti, *kĩr̃b̃ēt* ~ kirbėti. Kai tarp *g*, *k* ir priešakinės eilės ar supriešakėjusių balsių yra kitų priebalsių, gomuriniai *g*, *k* tariami kietai, pvz.: *gr̃ūžas* ~ griūžas

⁶² Tarmėje užtinkame keletą žodžių, kurių priebalsių minkštumas yra progresyvus. Žodžiuose: *kē̃l̃s* ~ kėlias, *žā̃l̃s* ~ žālias, dėl galūnės trumpėjimo iškritus *a* trumpajam, *l* išlieka minkštas ir suminkština po savęs einantį *s*.

(gružlys), *gn̄ybu* ~ gnybiu, *pagr̄ēpstai* ~ pagr̄ēbstai, *gr̄i š̄ ē ē* ~ gr̄ižčià (gr̄ižtė, išbrauktų linų sauja), *gr̄ētai* (greit), *gr̄iebaũ* ~ griebiaũ, *gr̄ē b̄lis* ~ gr̄ėblis, *gr̄óva* ~ grióva (kuris greit virsta), *gr̄ūva* ~ griūva, *gr̄áužė* ~ griáužė, *kr̄auk š̄lė* ~ kriaukšlė (kepalo šonų įtrūkusi dalis), *kr̄ōkė* ~ kriōkė, *kr̄ūkis* ~ kriūkis (lazda), *kl̄yķė* ~ kl̄yķė, *kl̄en ḡē* ~ klengė (durų užkaištis), *kl̄i p̄ytà* ~ kliptytà (suklypęs žmogus), *sk̄l̄aũda* ~ skliaũdo (kraipo, kalbant apie gyvulio ausis), *kr̄ēi p̄es* ~ kreipiasi, *kr̄ypst* ~ kr̄ypsta. *g*, *k* yra kiek suminkštinti, kai jie stovi žodžio gale prieš minkštą *t*, įeinantį į tą patį skiemenį, pvz.: *pr̄av̄ir̄k̄i* ~ pravirkti, *iš̄d̄er̄k̄i* ~ išdeřkti (suniekinti, apšmeižti), *ap̄n̄ik̄i* ~ apnikti, *iš̄m̄ik̄i* ~ įsmigti, *įt̄ik̄i* ~ įtikti, *iš̄r̄uk̄i* ~ ištrūkti, *iš̄al̄k̄i* ~ išalkti, *iš̄br̄iñk̄i* ~ išbriñkti, *pr̄adiñk̄i* ~ pradiñgti, *paliñk̄i* ~ paliñkti, *iš̄triñk̄i* ~ ištriñkti, *s̄ek̄i* ~ sėkti, *b̄ek̄i* ~ bėgti, *d̄ek̄i* ~ dėgti, *spr̄ok̄i* ~ sprógti.

Jei žodžio galūnėje tarp minkšto *t* ir *k*, *g* yra dar kitas priebalsis, arba *k*, *g* priklauso kitam skiemeniui, tai jie šiuo atveju yra kieti, pvz.: *supl̄ūk š̄i* ~ supliūkšti, *iš̄t̄r̄yķ š̄i* ~ ištr̄yķšti, *uš̄tr̄ók š̄i* ~ užtr̄ókšti, *nakt̄is* ~ naktis, *sakt̄is* ~ saktis.

§ 104. Visi kiti priebalsiai, stovintieji prieš priešakinės eilės ar supriešakėjusį balsį, yra minkšti ir tada, kai jų yra keli; minkščiausias tas, kuris stovi prie pat priešakinės eilės ar supriešakėjusio balsio, o kiti, prieš jį einantieji, yra mažiau minkšti, pvz.: *b̄l̄yžōt* ~ bl̄yžoti (gulėti kaip suparaližuotam), *pas̄ter̄bl̄ė* ~ pasterblė (apatinė stogo dalis, pastogė), *ž̄vir̄bliūks* ~ žvirbliukas, *b̄l̄aun* ~ bliàuna, *ap̄ž̄l̄iba* ~ apžl̄ibo (apako), *B̄l̄ūd̄žėi* ~ Bliūdžiai (kaimas), *įb̄l̄ėnd̄žem* ~ įbleñdžiamė (įmaišomė), *b̄riñk̄i* ~ briñkti, *b̄riš̄i* ~ bristi, *b̄ryd̄ė* ~ brydė (nubridimas per javus), *sil̄pn̄y* ~ silpn̄y, *p̄l̄uks* ~ pliukas (smūgis), *p̄r̄ėd̄ė* ~ priėdė, *skal̄p̄kit* ~ skalbkite, *liep̄t̄ėlis* ~ lieptėlis, *p̄rik̄asė* ~ prikasė, *p̄rieš̄p̄rieš̄eis* ~ prieš̄p̄rieš̄iais, *p̄rigl̄it̄es* ~ prigit̄es (nešvarus), *ž̄iups̄nis* ~ žiupsnis, *p̄ris̄āk̄ymas* ~ pris̄āk̄ymas, *sud̄r̄ėpt̄inis* ~ sudr̄ėbt̄inis (kuris gyvena nesusituokęs), *d̄riež̄las* ~ dr̄iež̄las (driežas), *d̄vik̄ar̄tė* ~ dvikařtė (antklodės ar patalų užvalkas), *d̄viš̄aks* ~ dviš̄akas, *beñ̄dr̄in̄inks* ~ beñdr̄in̄inkas, *tr̄it̄i* ~ trinti, *tr̄in̄ȳtis* ~ trin̄ȳtis, *š̄ien̄at̄vė* ~ š̄ien̄at̄vė (š̄ienapiūtė), *sen̄at̄vė* ~ sen̄at̄vė, *tr̄ob̄a* ~ triob̄a (troba), *tr̄ūs̄a* ~ triūs̄a, *tr̄ūk̄šmas* ~ triūk̄šmas, *tr̄eš̄k̄i* ~ tresk̄i, *š̄at̄rin̄is* ~ š̄atrinis (š̄atra), *Mant̄vil̄iai* ~ Mantviliai (kaimas), *p̄aduḡn̄es* ~ p̄adugn̄es, *gar̄n̄ys* ~ garn̄ys, *iš̄kīrta* ~ iškīrto, *pap̄urt̄ė* ~ papurt̄ė, *uš̄p̄riñga* ~ užsp̄riñgo, *sk̄iedr̄yn̄as* ~ skiedr̄yn̄as, *ap̄dr̄ėbė* ~ apdr̄ėbė, *ap̄dr̄yža* ~ apdr̄yžo (apraibo), *ap̄sn̄iga* ~ apsn̄igo, *ap̄dr̄iska* ~ apdr̄isko, *ap̄dr̄iba* ~ apdr̄ibo, *ap̄ž̄l̄iba* ~ apžl̄ibo (apako), *ap̄d̄ėgė* ~ apd̄ėgė, *ap̄d̄ėje* ~ apd̄ėjo, *ap̄d̄ėv̄ėje* ~ apd̄ėv̄ėjo, *ap̄sist̄oje* ~ apsist̄oje, *at̄pīovė* ~ atpīovė, *tr̄ob̄vieta* ~ triob̄vieta (trobų pamatai, vieta), *liep̄ž̄iedis* ~ liep̄ž̄iedis, *rud̄mė*

še ~ rūdmėsė, *Vidgiris* ~ Vidgiris (miškas), *Degūdgiris* ~ Degūtgiris (miškas), *šaugždėtis* ~ šauksdėtis, *kupėtvieta* ~ kupėtvieta.

§ 105. Priebsaliai minkšti ir tuo atveju (minkštumo laipsnis silpnesnis), kai jie eina prieš *g*, *k*, po kurių stovi priešakinės eilės balsis ar kiti minkšti bei suminkštinti priebsaliai, pvz.: *slėnkštis* ~ sleinkstis, *linksmỹbė* ~ linksmỹbė, *girgždėti* ~ girgždėti, *tvinkčioti* ~ tvinkčioti (tvinksėti), *bilkštis* ~ bilkštis (triukšmas, bildesys), *verkslėna* ~ verkšlėna, *girkseti* ~ girgsėti (gagenti), *dirginti* ~ dirginti, *bitkrėslis* ~ bitkrėslis (augalas), *anglis* ~ anglis, *žirklės* ~ žirklės.

§ 106. Priebsių minkštumas labai silpnas, jei jie stovi prieš *g*, *k* ir kitą minkštą ar suminkštintą priebsį, įeinantį į kitą skiemenį, pvz.: *abgritežau* ~ apgriežiau, *apškvėrbė* ~ apskverbė, *abgrōsiti* ~ apgrīozti (apversti, suversti), *abgnaušti* ~ apgniūžti, *abgrėšti* ~ apgrėžti, *apkništi* ~ apkništi, *apkrėipti* ~ apkreipti, *apkrėsti* ~ apkrėsti, *apkliūpti* ~ apkliūpti, *adgriėpti* ~ atgriėbti, *atkrīsti* ~ atkristi, *atkrōkti* ~ atkrikti.

b) *Priebsių supanašėjimas dėl asimiliacijos.* § 107. Tarmėje šalia esantieji o taip pat ir gretimų skiemenų ne greta stovintys priebsaliai vieni kitus panašina. Lietuviškos darybos žodžiuose priebsaliai dažniausiai vieni kitus panašina regresyviai, o svetimos kilmės žodžiuose pasitaiko ir progresyvus jų panašėjimas. Priebsaliai *l*, *m*, *n*, *r* kitų priebsių neveikia, ir patys nėra veikiami, nors tarmėje kartais jų aplinkoje ir pasitaiko suduslėjusių ar suskardėjusių priebsių, pvz.: *vartinglys* (voratinklis), *vařtingliuot* (gaudyti voratinklius), *šproklė* (sproglė, įsprogusi vieta). Kiti priebsaliai patys asimilijuojami ir yra kitų priebsių asimilijuojami.

§ 108. Skardieji priebsaliai, esantieji prieš dusliuosius, suduslėja, o duslieji, einantieji prieš skardžiuosius, kaip ir *lk*, suskardėja, pvz.: (suduslėję skardieji) *sudrėpti* ~ sudrėbti, *grėpti* ~ grėbti, *geřpti* ~ geřbti, *gnýpti* ~ gnýbti, *šlūpti* ~ šlūbti, *šlūps* ~ šlūbas, *ankstýps* ~ ankstýbas, *kįpkis* ~ kibkis, *saldkařčėi* ~ saldkařčiai (saldžiai kartūs), *smaįks* ~ smaįgas, *vařks* ~ vařgas, *vānaks* ~ vānagas, *vařkšas* ~ vařgšas, *vandenįks* ~ vandeningas, *ušpūole* ~ užpūolė, *duot peili* ~ duoda peilį, *brēt puřva* ~ brėda puřvą; (suskardėję duslieji) *lįdams* ~ lipdamas, *pūzgalve* ~ pūsgalvė, *pūzbadžiu* ~ pūsbadžiu, *lįda* ~ lipdo, *lįbziedis* ~ lįpžiedis, *pįgdagis* ~ piktdagis, *trūgžoles* ~ trūkžolės (trūkio žolės), *Labgirinė* ~ Lapgirinė (miškas), *abdařlina* ~ apdařlino, *abdėgina* ~ apdėgino, *abdaūže* ~ apdaūžė, *abdaināva* ~ apdaināvo, *lėks bitys* (lėks bitės), *pjaūz bėrža* ~ piaūz bėrža, *tōz duobės* ~ tōs duobės, *vįz gires* ~ vis giriasi.

§ 109. Tarmėje gausu atvejų, kai greta esantieji du skardieji arba du duslieji skirtingi priebsaliai asimilijuodamiesi supanašėja artikuliacijos vietos atžvilgiu, pvz.:

Priebsalis *s*, stovėdamas prieš *č*, tarmėje visada išvirsta į *š*, pvz.: *mėščiau* ~ mėščiau, *vėščiau* ~ vėščiau, *lėščiau* ~ lėščiau, *kriščiau* ~ krisčiau, *snáuščiau* ~

snáusciau, *sėščiaus* ~ sėsčiausi, *kniūpsčes* ~ kniūpsčias, *gulšces* ~ gulščias *Gūščius* ~ Gūščius (pavardė), *Kriščius* ~ Krisčius (pavardė), *riščė* ~ risčià, *kašče* ~ kàs čià, *ankšciaū* ~ anksčiaū.

Priebalsis *z*, stovėdamas prieš *dž*, tarmėje visada išvirsta į *ž*, pvz.: *oškabařždžei* ~ oškabařzdžiai (asiūkliai), *laždžiuke* ~ lazdžiukė, *liždžiūks* ~ lizdžiūkas, *skruždžiu* ~ skruždžiu.

Nosinis priebalsis *n*, stovėdamas prieš gomurinius, tarmėje visada yra liežuvio užpakalinis, fonetinėje transkripcijoje žymimas su į vidų užlenkta kilpa, pvz.: *laņkà* ~ lankà, *leņgvas* ~ leņgvas, *sutiņk* ~ sutiņka, *raņgýtis* ~ rangýtis, *éņge* ~ éngė, *raņkà* ~ rankà, *raņkiot* ~ ránkoti, *raņgos* ~ raņgosi, *laņgúoc* ~ langúotas.

Priebalsis *n* prieš lūpinius tarmėje virsta į *m*, pvz.: *pempiřkšči* (< *penkpirščiai*) ~ pempiřkščiai (mėlynieji lubinai), *nukampūtīt* (< *nukantupinti*) ~ nukampūtinti (nuvarginti, nukankinti), *samplaiō* (< *sanplatoje*) ~ samplatojė (krūvoje), *kampūžīt* (konfuzinti), *kompiskúot* (konfiskuoti), *Grimberkis* ~ Grinberkis (pavardė), *Fėmberks* (Fainbergas, pavardė).

§ 110. Tarmėje yra atvejų, kai artikuliacijos vietos atžvilgiu panašėja ir gretimų skiemenų ne greta stovintys priebalsiai. Dažniausiai priebalsis *s* išvirsta į *š*, jei gretimas skiemo prasideda *š*, pvz.: *šušuka* ~ sušuko, *šušala* ~ sušalo, *šušla* ~ sušilo, *šušade* ~ sušaudė, *šąšlavas* ~ sąšlavos, *šąšlavýnc* ~ sąšlavýnas, *mūšiškis* ~ mūsiškis, *jūšiškis* ~ jūsiškis.

Tolimoji asimiliacija pastebima ir svetimos kilmės žodžiuose, pvz.: *pelicilinc* (penicilinas), *leguliātorius* (regulatorius), *levólveris* (revolveris).

§ 111. Tarmėje yra atvejų, kai du greta atsidūrę garsai dėl asimiliacijos susilieja į vieną afrikatą; žr. §§ 98, 99, 100, 101.

Atvejus, kai dėl *n* asimiliacijos *s*, *š* išvirsta į *c*, *č*, žr. §§ 98, 99.

c) *Priebalsių išnykimas dėl asimiliacijos*. § 112. *Priebalsių išnykimas dėl asimiliacijos tarmėje pastebimas šiais atvejais:*

1. Kai susiduria du tokie pat priebalsiai, dėl geminatų tarimo nepatogumo pirmasis išnyksta, pvz.: *(k+k) Rōkalis* ~ Rōkalis (kalnas Pamituvio km.), *šākotis* ~ šākkotis; *(l+l) špūlanktis* ~ špūllanktis; *(m+m) žiemitė* ~ žiemmitė; *(s+s) bū sārgu* ~ būs sārgu, *bū sulōs* ~ būs sulōs, *kelisyk* ~ kelissyk, *pūsaldis* ~ pūsaldis, *pūsasis* ~ pūsasis, *pūskystis* ~ pūsskystis; *(š+š) išōka* ~ išōko *išōve* ~ išōvė, *išēre* ~ išērė, *išāla* ~ išālo, *išauke* ~ iššaukė, *i šiēna* ~ iš šiēno, *i šaliēs* ~ iš šaliēs, *i šūne* ~ iš šūnio; *(t+t) an tāka* ~ aīt tāko, *an tilta* ~ aīt tilto, *an tulžiēs* ~ aīt tulžiēs; *(ž+ž) užēle* ~ užžėlė, *užvyrāva* ~ užžvyrāvo, *užvėnge* ~ užžvėngė, *ūžvyge* (užžviegė), *u žōdi* ~ už žōdį, *u žēme* ~ už žēmę.

2. Kai susiduria du priebalsiai, kurie skiriasi skardumu, pvz.: *(d+t) bañtakis* ~ bañdtakis (takas, kuriuo genama banda); *(g+k) daļkotis* ~ daļgkotis; *(k+g) būgalis* ~ būkgalis (bukasis kiaušinio galas), *žvāgalis* ~ žvākgalis; *(s+z) pasidarỹ zūkuls* ~ pasidarỹs zūkulas (sušoks verdamas valgis į krūvą); *(s+ž) bū žolēs* ~ būs žolēs, *mū žarđy* ~ mūs žarđyje (mūsų žarđyje), *pūžiemis* ~ pūžiemis, *pūžālis* ~ pūžālis, *pūžlibis* ~ pūžlibis (pusaklis); *(š+ž) išerge* ~ išžergė, *išeņkt* ~ išžēngti, *i žolēs* ~ iš žolēs, *i žievēs* ~ iš žievēs,

i žąsų ~ iš žąsų; (š+z) izimbe ~ išzimbė (išzvimbė), izylióje ~ išzylíojo, izirze ~ išzirzė, izurge ~ išzurgė (išprašė, išviliojo); (ž+s) uspriñkti ~ užsprinñgti, usúka ~ užsúko, usėk ~ užsėk, uskuřde ~ užskuřde, u sàva ~ už sàvo, u saúsa ~ už saúsa; (ž+š) ušóka ~ užšóko, úšauke ~ užšauké, úšvilpe ~ užšvilpė, ušiaúše ~ užšiaúšė, u šiaudų ~ už šiaudų, u šiėna ~ už šiėno.

Šiuo atveju antrasis priebalsis asimiluoja pirmąjį, ir abu priebalsiai supanašėja, pasidaro vienodi, todėl, kaip ir gemitų atveju, pirmasis išnyksta.

3. Kai susiduria du skardūs arba du duslūs priebalsiai, pirmasis pasidaro panašus į antrąjį ir išnyksta, pvz.: (*ž+z*) *uzimbė* (užzvimbė), *uzirze* ~ užzirzė; (*s+š*) *pùšaltis* ~ pùššaltis, *pùšiltis* ~ pùššiltis, *pušėšta* ~ pusšėšto, *pùšimtis* ~ pùššimtis, *saúšake* ~ saúššakė, *gér šáutuvas* ~ gėras šáutuvas; (*š+s*) *ispírga* ~ išspirgo, *ispróga* ~ išsprógo, *isprúda* ~ išsprúdo, *isigąs* ~ išsigąs, *isúks* ~ išsúks, *isaúšjt* ~ išsaúšinti, *ispáust* ~ išspáusti, *i saúsa* ~ iš saúso, *i sàvę* (iš savęs), *i skepetòs* ~ iš skepetòs, *i skiedròs* ~ iš skiedròs.

4. Kai greta susiduria (dažniausiai sudurtiniuose žodžiuose) du skardūs arba du duslūs priebalsiai, o po jų dar eina savo tarimu skirtingas kitas priebalsis (po skardžių — duslus, po duslių — skardus), antrasis priebalsis visada išnyksta, pvz.: *kirpente* (< *kirvpentė*), *kiřkotis* (< *kiřokotis*), *rankógalis* (< *rankovgalis*), *diėmedis* (< *dievmedis*), *šalpúsne* (< *šaltpusnė*), *Pílkelis* (< *Piltkelis*), *vižgaidis* (< *vištgaidis*), *pikvotė* (< *piktvotė*), *pigdagis* (< *piktdagis*), *skímtelėje* (< *skimbtelėjo*), *apkliñt* (< *apklimpti*), *viškiaušis* (< *vištšiaušis*).

2. Disimiliacija

§ 113. Tarmėje pastebimi reti progresyvosios ir regresyvosios disimiliacijos atvejai, pvz.: *lėndre* (nendrė), *lėndrinis* (nendrinis), *párkelis* (parkeris), *órdelis* (orderis), *plýgeris* (flygelis), *legistrúoc* (registruotas), *kalikatūra* (karikatūra), *seliūnc* (seniūnas), *trėjingai* (treningai).

3. Priebalsių aspiruotumas

§ 114. Žodžio gale sprogstamieji priebalsiai tariami su aiškia balso aspiracija. Dažniausiai aspiruoti būna *k*, *g*, *t* priebalsiai, pvz.: *áteinant'*, *bėgat'*, *bėk'*, *lįpk'*, *áug'* ~ áuga, *dėg'* ~ dėga, *sėg'* ~ sėga.

Priebalsiai, einantieji prieš aspiruotąjį, tariami kietai. Žodžių grupėje aspiruoti garsai tariami neaspiruotai, pvz.: *eñnant elksnýnu*, *bėk namò*.

4. Metatezė

§ 115. *Artimoji metatezė*. Tarmėje dažniausiai kaitaliojasi šie priebalsiai:

1. *šk* pasikeičia į *kš*, pvz.: *reíšk* ~ reíškia, *reíkšt*; *teškiù*, *tėkšt*; *blaškai* (nublokšti šiaudai), *blòškem* ~ blòškėme, *blòkšt*; *trýška* ~ trýško, *trýkšt*; *taúšk* ~ taúškia, *taúkšt* ~ taúkšti; *trėšk* ~ trėškia, *trėkšt* ~ trėkšti; *čiaúšk* ~ čiaúškia, *čiaúkšt* ~ čiaúkšti; *plíúška* ~ plíúško (bliúško), *plíúkšt* ~ plíúkšti (bliúkšti); *tėšk* ~ tėškia, *týkšti*, *tíškas* (užtiškimas); *pýšk* ~ pýška, *pýkšt* ~ pýkšt; *póšk* ~ póška, *pókšt* ~ pókšt.

2. *sk* su *ks*, pvz.: *dreskiù, drėkst.*

3. *zg* su *gz*, pvz.: *mėzg ~ mėzga, mėkst ~ mėgzti; rezginỹs, rėkst ~ rėgzti; sumizga ~ sumizgo, mĩkst ~ migzti.*

Pasitaiko, kad kaitaliojis vietomis gali ir priebalsis su balsiu, pvz.: *pĩrmas ~ pirmas* ir *primdėlė* (karvė pirmu veršiu), *primgalỹs* (pirmagalys).

§ 116. *Tolimoji metatezė.* Tolimoji metatezė dažniausiai pastebima svetimos kilmės žodžiuose. Daugiausia kaitaliojasi vietomis gretimų skiemenų priebalsiai, pvz.: *altirėlije* (artilėrija), *cviliks* (cviklis), *dórelis* (doleris), *modtiklas* (motociklas), *klĩngeris* (kringelis, riestainis), *klĩngėriuot* (kringėliuoti, sukėti, riesti, vingiuoti), *levoriucije* (revoliucija), *rėpcec* (receptas), *nukampũti* ~ nukampũtinti (nukantupinti, nukankinti, nuvarginti), *áukštinielks* ~ áukštinielkas (áukštinielinkas).

Pasitaiko atvejų, kai vieno skiemens priebalsis nusikelia iš savo vietos į gretimą skiemenį, pvz.: *penpiřkšči* (< *penkpirščiai*) ~ penpiřkščiai (mėlynieji lubinai), *vorálinkis* (< *voratinklis*).

5. Priebalsių išnykimas dėl galūnių trumpėjimo

§ 117. Mut pastebimas dėsningas žodžio galo trumpėjimas. Ypač to trumpėjimo yra paveiktas nekirčiuotas žodžio galas, pvz.: *šákas* ~ šákos, bet: *šakós, galvós, meřgas* ~ meřgos, bet: *mergós, katrós* (plg. §§ 61, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 74, 79). Dėl žodžio galūnės trumpėjimo po senųjų ilgųjų balsių ir dvibalsių tarmėje išnyksta *j*, žr. § 93.

§ 118. Dėl galūnių trumpėjimo tarmėje išnyksta ir kiti priebalsiai. Liepiamosios nuosakos vienskaitos antrajame asmenyje dažniausiai numetamas *k*, jei kamiengalyje dar lieka vienas priebalsis, pvz.: *gér* ~ gėrk, *pĩl* ~ pĩlk, *sém* ~ sėmk, *sũp* ~ sũpk. Kartais *k* nedėsningai išnyksta liepiamosios nuosakos antrojo asmens galūnėje po senųjų ilgųjų balsių ir dvibalsių, pvz.: *bė* ~ bėk, *palà* ~ paláuk.

Atrodo, kad *k* turėjo išnykti neseniai, nes jo suminkštintas priebalsis, būdamas žodžio gale, tebėra minkštas.

Prieveiksmiai su priesaga *yn* (< *yniu*) trumpėdami tarmėje yra dėsningai numetę *n*, pvz.: *gerỹ* ~ gerỹn, *kvailỹ* ~ kvailỹn, *knapỹ* ~ knapỹn (riestyn), *žemỹ* ~ žemỹn, *tolỹ* ~ tolỹn, *tamsỹ* ~ tamsỹn, *tankỹ* ~ tankỹn.

Dažniausiai savo galūnės priebalsį numeta prieveiksmiai, jungtukai ir įvairūs kiti trumpi žodžiai, pvz.: *kodė* ~ kodėl, *todė* ~ todėl, *má* ~ mán, *dá* ~ dár, *dabà* ~ dabař, *à* ~ ař, *ĩ* ~ iř, *kà* ~ kád, *kai* ~ kaiř, *tei* (taip), *šitei* (šitaip), *anaĩ* ~ anaĩř, *kitai* ~ kitaĩř, *bele kai* (bile kaip).

Galinis priebalsis išlieka, jei stovi prieš žodį, prasidedantį balsiu, pvz.: *ar àš, ir àš, kaip àš.*

6. Kiti priebalsių išnykimo atvejai

n. § 119. Senojo *n*, ėjusio tautosilabinių dvigarsių antruoju sandu, išnykimo atvejus žr. § 96.

v. § 120. Dėsningas *v* išnykimas pastebimas tarmės sudurtinių moteriškos giminės (o kur lytys sutampa, tai ir vyriškosios) skaitvardžių ir įvardžių lyčių

antrajame sande, pvz.: *abīdi* (abidvi), *anūodi* (anuodvi), *katruōdi* (katruo lvi), *jūodi* (juodvi), *štuodi* (šituodvi), *mūdi* (mudvi), *jūdi* (judvi), *abīdiejū* (abiedviejū), *abīdem* (abiedviem), *vīenudi* (vienudvi), *vīenudiejū* (vienudviejū), bet: *dvī*, *dvīejū*, *dvīem*.

Pasitaiko ir nedėsningų *v* iškritimo atvejų, pvz.: *lyse* (lysvė), *lysu̯te* (lysvutė), *zimbe* (zimbiam), *prāzimbe* (prazvimbė), *zimbtims* (zimbimas), *zimzims* (zimzimas), *apynēi* (< *apvyniai*) ~ *apyniai*.

d. § 121. Dėsningas *d* išnykimas pastebimas tarmės žodžiuose su priesaga *-zda*, pvz.: *lazà* ~ *lazdà*, *līzas* ~ *lizdas*, *lazūot* ~ *lazdūoti* (mušti lazda), *lazžēle* ~ *lazdžēlė*, *lizžēlis* ~ *lizdžēlis*, *barzà* ~ *barzdà*, *barzūot* ~ *barzdūoti* (trinti kà su barzda), *barzylà* ~ *barzdylà*, *barzūks* ~ *barzdūkas*, *blauzà* ~ *blauzdà*, *blauziūke* ~ *blauzdžiūkė*, *brāzas* ~ *brāzdas*, *brazūot* ~ *brazdūoti* (skusti morkà ar kità daržovę į smulkius skutelius), *graṁzas* ~ *graṁzdas* (baltas kietas grybas, tinkantis sūdymui), *grūzas* ~ *grūzdas* (tas pat), *vēzas* ~ *vēzdas* (lazda, kuoka), *bēzas* ~ *bēzdas* (krūmas, panašus į putiną, raudonomis uogomis), *skūzbezis* ~ *skūzbezdis* (grybas, iš kurio dūmai rūksta).

Jaunieji tarmės atstovai šiuos žodžius taria su *d* priesagoje.

§ 122. Priebalsių išnykimas žodžio pradžioje retas ir atsitiktinis daiktas, pvz.: *okiečēi* (vokiečiai), *olungē* (volungė), *Ōlungiške* (Volungiškė, kaimo pavadinimas), *overls* (voveris), *rolaū* (brolau), *rolūk* (broliuk), *rolyti* (brolyti), *ėrem* (gėrėme), *ėrsim* (gersime), *ūpūže* (rupūže), *inótumei* (žinotumei).

Tarmėje dažnesnės ir įprastesnės tokios šių žodžių lytys, kokios yra lk.

7. Priebalsių pridėjimas ir įterpimas

§ 123. Žodžio pradžioje prieš *ie* tarmėje visada yra pridėjama *j*, o prieš *uo* kartais *v*, pvz.: *jieškau* (ieškau), *jievà* (ieva), *jietis* (ietis), *jišmas* (iešmas), *vúoga* (uoga), *vúogaut* (uogauti), *vaiūklis* ~ *aūklis* (iš beržo tošies padarytas indelis uogoms rinkti).

§ 124. Tarp dviejų balsių, priklausančių ne tam pačiam skiemeniui, o kai kada ir žodžiui, kartais įterpiamas *j*. Dažniausiai taip atsitinka, kai vienas balsių yra priešakinės eilės, antras — užpakalinės, pvz.: *Pajikojēi* ~ Paikojai (kaimo pavadinimas), *i jūpa* ~ *ī ūpa*, *įjūdžiau* ~ *įudžiau*, *įjējaū* ~ *įējaū*, *įjēit* ~ *įēiti*.

§ 125. Nedėsningai žodžio pradžioje kartais pasitaiko priebalsių pridėjimo atvejų, pvz.: *taūkštas* (aukštas), *džiogys* (žiogas), *silsētis* (ilsėtis).

§ 126. Žodžio viduryje kartais įterpiamas *k*, pvz.: *plúokštas* (pluoštas), *raiškštis* (raištis), *pėkščes* (pėščias).

Manoma, kad įterptinis *k* panašiais atvejais yra atsiradęs dėl analogijos su kitais žodžiais⁶³. Greičiausiai dėl analogijos su kitais žodžiais *k* yra sutinkamas ir žodyje *sklidus* (slidus, plg. *sklidinas*).

⁶³ Ж. И. Эндзелинъ, О вставочныхъ *k* и *g* въ бальтійскихъ языкахъ, 9—11, С.-Петербургъ, 1913.

8. Įvairūs artikuliaciniai pakitimai

§ 127. Žodžio pradžioje vietoje lk *b* prieš *l* kartais yra tariamas *p*, pvz.: *supliūška* (subliūško), *plušk* (blunka).

Kai kurių svetimos kilmės žodžių pradžioje *p* išvirsta į *b*, pvz.: *bliómba* (plomba), *bliombúot* (plombuoti).

ФОНЕТИКА ГОВОРА БАСЕЙНА РЕКИ МИТУВА

Э. И. ГРИНАВЯЦКЕНЕ

Резюме

Цель настоящей работы — описать и научно исследовать фонетическую систему говора северо-западных аукштайтов, в котором сохраняется место ударения, свойственное литературному языку.

В работе определяется звуковой состав, описывается ударение, изучаются интонация, вокализм и консонантизм говора.

Фонетические явления говора объясняются исторически; они сравниваются с фактами литовского литературного языка и соседних говоров. В работе устанавливаются также законы возникновения, распространения и употребления фонетических явлений говора. Таким образом, фонетика говора в работе представляется как система в ее развитии.

В вводной части указаны границы и территория говора. Рассматриваемый говор занимает четырехугольник, образуемый Юрбаркским и Рассейняйским районами, на окраинах которого имеются следующие населенные пункты: Смалининкай, Ваджгирис, Шимкайчяй, Стакяй, Скирснемуне. По сокращению безударных древних долгих конечных *-a*, *-as*, *-e*, *-es* (в лит. яз. *-o*, *-os*, *-ė*, *-ės*, напр.: *sāka* „говорит (-ят)“, *šākas* „ветви“, *sāke* „сказал (-и)“, *šākes* „вилы“) говор относится к наречию северо-западных аукштайтов. Граница условной оттяжки ударения (по линии Юодайчяй — Юодкенай — Паишлинис) отделяет говор от говоров других северо-западных аукштайтов. Сохранение твердого *l* перед гласными заднего ряда отделяет изучаемый говор от говора северо-западных аукштайтов, ранее принадлежавшего Клайпедскому краю (к западу от Смалининкай из-за влияния немецкого языка произносится *pláuks* „волос“ вместо *pláuks* и т. п.). На востоке говор граничит с велоонским говором. Эта граница впервые была установлена А. Салисом в 1933 году (см. *Archivum Philologicum*, IV). В данной работе границы говора уточнены. В настоящее время к велоонскому говору еще относится территория к востоку от линии: Скирснемуне — Барзджяй — Стакяй — Арёгала. Надо отметить, что к востоку от границы, установленной в работе, безударные *-ė*, *-o* только в открытом конце слова превратились в *-i*, *-u* (*sāki* „сказал (-и)“, *sāku* „говорит (-ят)“), а в закрытом конце слова эти звуки не отличаются от звуков лит. яз. Абсолютное превращение конечных безударных *-o*, *-ė* в *-u*, *-i* наблюдается лишь дальше к востоку (около Велооны и Арёгалы). На юге говор доходит

до северного берега р. Нямунас и соприкасается с вельюонским говором Занеманья. На северо-западе большие леса отделяют говор от жемайтских дунининков. Находясь между говором жемайтских дунининков и вельюонским говором, рассматриваемый говор на западной своей окраине имеет некоторые общие черты с жемайтским, а в восточном своем углу — с вельюонским говором.

Языковой материал собирался путем опроса представителей изучаемого и соседних говоров. В 1948—1955 гг. проведено около 450 бесед в различных местах изучаемой территории.

В заключении вводной части приводятся данные по истории края и дается обзор литературы (некоторые факты этого говора рассматриваются в языковых трудах И. Юшки, К. Яунюса, А. Баранаускаса, А. Погодина, А. Салиса и др.).

Звуковой состав. В говоре имеются следующие гласные: а, а̄, е, ё, е̄, е̄̄, і, у, і̄, о, о̄, ц, ū. Произношение большинства гласных совпадает с произношением гласных в лит. яз., только гласный е перед твердым согласным всегда произносится с оттенком а. Так произносится е в таких словах, как *bėržas* „береза“, *nėš* „понесет (-ут)“. В словах иноязычного происхождения и в дифтонгических сочетаниях гласный о бывает слабо лабиализованным и произносится с незначительным оттенком а. Так о произносится в словах *kaliūšiai* „калоши“, *raudóns* „красный“ и в др. В говоре имеются 19 согласных: b, d, g, j, k, l, m, n, p, r, s, š, t, v, z, ž, f, ch, h. Согласные f, ch, h в говоре встречаются реже других, так как старшие представители говора вместо них произносят звуки p, k, g. Согласные произносятся как в лит. яз. Они все бывают твердыми и мягкими, только j всегда мягкое. Носовое n перед задненёбными k, g всегда бывает задненёбным. Так произносится n в словах *lankà* „луг“, *leñgvas* „легкий“ и в др. В говоре имеются 4 аффрикаты: c, č, dz, dž. Наиболее редкой является аффриката dz. Аффрикаты бывают твердыми и мягкими; они произносятся как и в лит. яз. Говору известны те же древние дифтонги и дифтонгические сочетания, которые встречаются и в лит. яз. Кроме них, в говоре встречаются вторичные дифтонги, дифтонгические и трифтонгические сочетания. Вторичные дифтонги в говоре возникают путем контракции и элизии гласных (*prait* „проходить“, *preit* „подойти“). Вторичные дифтонгические и трифтонгические сочетания возникают из гласного (а, е, ё, і, у, о, о̄, ū) или дифтонга (чаще всего *ie*, *uo*) и согласного l, m, n, r, j, v при сокращении конца слова или в словосложении (*sprāgils* „молотило“, *Nėmunc* „Нямунас“, *tetėnc* „муж тėti“, *akūls* „зоркий“, *atòls* „отава“, *kūnc* „тело“, *gūvs* „живой“, *šautuvs* „ружье“, *aluį* „в пиве“, *pienc* „молоко“, *tėvcs* „отец“, *žiemkeñcei* „озимые“). Иногда встречаются трифтонгические сочетания *ai*, *au*, *ei* + l, m, n, r (*kiaūlviedris* „свиное ведро“), но они редко переходят в дифтонги (*pagalst* < *pagailsta* „становится жаль“).

Ударение. Место основного ударения в изучаемом говоре ничем не отличается от места ударения в лит. яз. Каждое слово обычно имеет один ударяемый слог (*karvėlis* „голубь“), но слова с безударным суффиксом -av-

и некоторые сложные слова иногда имеют и побочное ударение. Оно встречается на предпоследнем слоге таких слов, как *báltáva* „белело“, *akėtvirbàlis* „боронный зуб“ и др. В говоре встречаются многочисленные случаи проклитиса и энклитиса. Иногда место ударения является звуковым критерием различия значений слов (*šalty* < *šaltyje* „в морозе“, *šaltỹ* < *šaltỹn* „холоднее“).

Интонация. В исследуемом говоре имеются 4 вида интонаций ударяемых слогов: краткая (*trumpinė*), нисходящая (*tvirtapradė*), восходящая (*tvirtagalė*) и средняя (*vidurinė*).

Гласный звук, которому свойственна краткая интонация, произносится кратко, но сильно. С такой интонацией произносятся все ударяемые краткие гласные, несмотря на них происхождение (*kàst* „копать“, *šakà* „ветвь“, *laukė* „в поле“, *gerì* „добрые“, *sukù* „кручу“, *sòks* „сок“).

При произношении ударяемого гласного с нисходящей интонацией сила голоса концентрируется на начале звука (*bėkt* „бежать“), а в дифтонгах, дифтонгических и трифтонгических сочетаниях она концентрируется на первом компоненте (*báime* „страх“). Гласный звук, которому свойственна нисходящая интонация, обычно бывает долгим, но первый компонент *i*, *u*, *o* + *l*, *m*, *n*, *g*, *v* всегда бывает кратким (*vežíms* „телега“, *órs* „воздух“). В суффиксе *-aitis*, *-aitė* нисходящая интонация по характеру произношения приближается к прерывистой сильноначальной интонации жемайтских говоров.

Восходящая интонация по характеру движения голоса приближается к описанной К. Яунисом равномерно восходящей интонации литовского языка¹. Она значительно короче протяжной интонации, свойственной жемайтским говорам. В процессе произнесения ударяемого гласного с восходящей интонацией сила голоса концентрируется на конце звука (*lėke* „летел“), а в дифтонгах и дифтонгических сочетаниях она концентрируется на конце первого и начале второго компонентов. Оба компонента такого дифтонга или дифтонгического сочетания чаще всего бывают полудолгими (*baide* „пугал“), но первый компонент сильноконечных дифтонгических сочетаний *ė*, *y*, *ũ* + *l*, *m*, *n*, *g*, *v* является всегда долгим (*žvỹrs* „гравий“). В трифтонгических сочетаниях сила голоса концентрируется на двух первых компонентах (*kiēmžoles* „мурава“).

По движению голоса и месту концентрации силы голоса средняя интонация является сокращенной и недоведенной до конца восходящей интонацией. Первый компонент дифтонгических сочетаний со средней интонацией обычно бывает полудолгим, а второй — кратким (*ant* „на“, *medum* „с медом“). С такой интонацией произносятся: 1. вторичные дифтонгические сочетания с оттянутым ударением (*geram* „в добром“); 2. вторичные дифтонгические сочетания, возникшие из сильноконечного *y*, *o* + *l*, *m*, *n*, *g*, *v* (*vois* „вал“, *kolektyvs* „колхоз“).

¹ Ср. Кс. К. Явнисъ, Памятная книжка Ковенской губернии, Ковна, 135, 1900.

В безударных долгих слогах также различаются интонации. Долгие предударные слоги произносятся с восходящей интонацией (grėbėžė „грабельница“), а послеударные — с нисходящей (bótkótis „кнутовище“). Говору известны многочисленные случаи превращения нисходящей интонации в восходящую (kóje „нога“ и apželtkōjis „мохноногий“), восходящей и краткой интонации — в нисходящую (gyvėn < gyvėna „живет (-ут)“, arĩms < arĩmas „пашня“) и случаи возникновения средней интонации из восходящей (pař < peř „через“). Иногда интонация является звуковым критерием установления значения слов (šakó „разветвляется (-ются)“ и šakō „на ветви“).

Вокализм. В этой части работы рассматриваются вокализм основы и конца слова и комбинаторные явления гласных.

Древние краткие *i*, *u*, а также *o* (в словах иноязычного происхождения) в основе слова всегда бывают краткими (sùkt „крутить“). Гласные *a*, *e* в безударном положении бывают краткими (katė „кошка“), а под ударением обычно удлинняются и произносятся долго (lāps „лист“), *a*, *e* в ударяемом положении не удлинняются в тех же случаях, как и в лит. яз. (màna „мой“, geràsis „добрый“). Кроме того, *a* с побочным ударением чаще всего произносится как долгое (šúkàva „кликал (-ли)“). Все остальные гласные, а также дифтонги, дифтонгические и трифтонгические сочетания как в ударяемом, так и в безударном положении в говоре всегда бывают долгими.

Родственные слова в говоре образуются количественным и качественным чередованием корневых гласных.

В конце слова изменения вокализма более новы, чем в его основе. В говоре довольно сильно проявляется закон сокращения безударного конца слова. Краткое *a* в конце слова чаще всего исчезает (nāks „ноготь“, pėš „несет“), но в закрытом конце слова оно сохраняется после *s*, *š*, *z*, *ž*, *c*, *č* или после нескольких щелевых согласных (saūsas „сухой“, dařžas „огород“). В открытом конце слова после *v* и долгого слога *a* также сохраняется (grĩūva „рушится“). Краткие *e*, *i*, *u* в конце слова обычно исчезают (smėgenc < *smegenes „мозг“, alum < alumì „с пивом“, vaikáms < vaikamus „детям“), только в окончании зват. пад. ед. ч. краткое *e* сохраняется (vūge „мужчина“, vařge „горе“), а в окончании слов с основой на *u* — сохраняется и краткое *u* (áiřkus „ясный“). Древние долгие *a*, *e* (в лит. яз. *o*, *e*) в безударном конце слова сократились (nāma, род. пад. ед. ч. „дома“, gaĩkas „руки“), а в ударяемом — превратились в *o*, *ė* (peřėš „мышь“). Сокращение этих гласных в безударном конце слова произошло до их превращения в *o*, *ė*, так как из *o*, *ė* не могли возникнуть краткие *a*, *e*. Древние *u*, *ū* остаются долгими во всех случаях в глаголах 3 л. буд. вр. (lūs „будет дождь“, džiūs „высохнет“). В этом случае *u*, *ū* не сократились из-за превращения нисходящей интонации в восходящую. Сильноначальные дифтонги и все древние дифтонгические сочетания в конце слова в говоре превратились в краткие звуки (vežũ < *vežũo „везу“,

lāra < *lapan „лист“, kāte „кошку“). Встречаются случаи и долгих конечных, т. наз. носовых гласных: 1. в род. пад. мн. ч. *u* < *un* всегда долгое (за исключением личных местоимений): *nósu* „носов“, *várnu* „ворон“, но: *mūsu* „нас“; 2. *a* < *an* всегда долгое в им. пад. ед. и мн. ч. всех причастий: *bēgas* „бегущий“, *bēga* „бегущие“; 3. *a* < *an* и *i* < *in* всегда долгие в окончаниях обоих компонентов всех местоименных форм (*gērajī* „доброгo“, *gerājē* „с доброй“, *gerāšes* „добрых“); 4. *a* < *an* всегда долгое в окончаниях тв. пад. ед. ч. и вин. пад. мн. ч. некоторых местоимений: *tā* „с той“, *tās* „тех“; 5. *i* < *in* всегда долгое в вин. пад. ед. ч. некоторых местоимений: *anókī* „такой“, *kitókī* „иной“. В говоре встречаются случаи, когда древние дифтонги в конце слова сохранились, напр.: в окончаниях тв. пад. ед. ч., им. и вин. пад. мн. ч. всех прилагательных, числительных и некоторых местоимений: *didesniúojuo* „с старшим“, *pirmiúojuo* „с первым“, *baisiáusie* „самые страшные“, *anókīe* „такие“, *geriúosiuos* „добрых“. В языке старшего поколения дифтонги иногда сохраняются в окончаниях инфинитива и 2 л. ед. ч. повелительного наклонения (*nēstie* „нести“, *bēkie* „бегн“). Древнее сильноначальное дифтонгическое сочетание *en*, в говоре превратившись в *e*, в окончании мест. пад. чаще всего исчезает (*piévo* „на лугу“, *laukuōs* „в полях“, *širdỹ* „в сердце“, *alu^sj* „в пиве“, но: *stóge* „на крыше“, *akisē* „в глазах“).

В говоре чаще всего встречаются следующие комбинаторные явления в области гласных: расширение гласного *e*, переход гласных заднего ряда в передние, контракция и элизия.

Консонантизм. В этой части рассматриваются происхождение и произношение согласных говора и их комбинаторные явления.

j исчезает в конце слова, находясь между дифтонгом и кратким гласным и между долгим и кратким гласными (*a*, *e* < *en*): *ló* „лает“, *ráu* „рвет“, *rañko* „в руке“, *vandenỹ* „в воде“, *vērauples* < *vējarauplēs* „ветряная оспа“. В сочетаниях согласных с *j* перед гласными заднего ряда *j* обычно исчезает (*bróle* < **broļā* „брата“), но сочетания *tj*, *dj* в говоре, как и в лит. яз., превратились в аффрикаты *č*, *dž* (*gaidžei* „петухи“, *svečeī* „гости“); сочетания *bj*, *pj* в основе слова сохранились (*bjaūrus* „противный“, *srjaut* „плюнуть“). В отличие от лит. яз., согласное *n* в глаголах говора исчезает и перед *s*, *t* (*skīt* „рвать“, *skįsiu* „буду рвать“, *sēt* „стареть“, *pasęsi* „постареешь“, *pasęs* „постареет (-ют)“). Аффрикаты в говоре встречаются чаще, чем в лит. яз. Они возникают также путем ассимиляции двух рядом оказавшихся согласных (*t*, *d* + *s*, *š*, *z*, *ž*; *n* и *s*, *š*, *z*): *kīec* < *kietas* „твердый“, *pikčašei* < *piktšašiai* „парша“, *ādzirze* < *ātzirzē* „прилетел жужжа“, *adžēle* < *atžlēlē* „отрок“, *sōc* < *sōdas* „сад“, *juōčkus* < *juod* + *škus* „смугляк“, *vienc* < *vienas* „один“, *bendzīnc* < *benzinas* „бензин“.

Согласные бывают краткими, но *l*, *m*, *n*, *r*, будучи вторыми компонентами сильноконечных дифтонгических сочетаний, бывают полудолгими, но по сравнению с полудолгими *i*, *u* в том же самом положении, они являются значительно более краткими.

Перед гласными переднего ряда и гласными, продвинутыми вперед, согласные бывают мягкими (*tētis* „папа“), а перед гласными заднего ряда они твердые (*lōva* „кровать“). Согласные *k, g* мягкими бывают лишь когда они стоят непосредственно перед гласным переднего ряда и гласным, продвинутым вперед, или когда они находятся в конце слова перед мягким согласным, входящим в тот же самый слог (*kiēms* „двор“, *kaušīnis* „яйцо“, *bēkt* „бежать“). Если перед гласным переднего ряда или гласным, продвинутым вперед стоят несколько согласных, они все являются мягкими (*paštetblē* „место под крышей“), но степень их мягкости регрессивно уменьшается. Согласные говора являются мягкими и в случае, когда они стоят перед твердым *k, g*, за которым следует мягкое согласное или гласное переднего ряда (*līnkšmūbe* „веселье“, *dītģīt* „задевать“). Все взрывные согласные в конце слова произносятся с аспирацией. Чаще всего аспирацию имеют *k, g, t*. На стыке слов эти звуки теряют свою аспирацию. Перед глухими все звонкие согласные произносятся глухо (*bēkt* „бежать“), а перед звонкими все глухие — звонко (*lībdams* „выходя“). Контактная ассимиляция наблюдается на стыке согласных *s* и *č*; *z* и *dž*. *s* в этом случае превращается в *š* (*mēščiau* „бросил бы“), *z* — в *ž* (*līzdžiuks* „гнездышко“). Согласный *n* перед *r* иногда превращается в *m* (*pempīrkšči < penkpīrščiai* „лупин“). Говору известны случаи дистанционной ассимиляции (*šušūka < sušūko* „закричал (-ли)“). Случаи диссимиляции в говоре редки (*léndre < néndre* „тростник“). Говору известны случаи исчезновения некоторых согласных *šākotis < šākkotis* „рукоятка вил“, *érsim < gérsime* „будем пить“, *mūdi < mūdvi* „мы обе“, *má < mán* „мне“, *gerỹ < gerỹn* „к лучшему“). В говоре встречаются контактная и дистанционная метатезы (*drēkst* „рвать“ и *dreskiū* „рву“, *primdēļē < pirmdēļē* „первотелка“; *vorātlinkis < voratinklis* „паутина“, *vielninks < vienlinkas* „одинарный“).
